

Dipl. oec. H. Nieländer

Majandusteaduse algmõisted

Lühike kokkuvõte üldisest majandusteadusest

I anne

Kirjastusühisus „Uku“ kirjastus
Tallinn, 1931

A-7627

Dipl. oec. H. Nieländer

Majandusteaduse algmõisted

Lühikene kokkuvõte üldisest majandusteadusest

177110

Kirjastusühisus „Uku“ kirjastus
Tallinn, 1931

1911. dec. 11. kirjandus

2

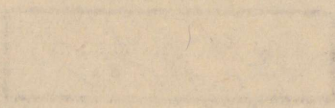

Eestimaa Trükitaja A. S. (end. J. S. Gressel),
Tallinn, Ratastaewu 10.

A-7627

91.52

Üllewaade kaubanduse ajalooft.

Kui tahame aru saada igapäewases elus esilekerkivatest probleemidest, siis on äärmiselt tähtis tunda minevikku. Kõik elu nähted korduvad alaliselt. Wahelduvad waid wormid; siju ja tuum jääwad peajoonetes ifka endisteks. Suureldees mitmeid küsimusi, leiame wäga palju analoogilisi juhuiseid juba minevikus. Korduvad ka nagu häämastusega tuleb konstateerida, täpselt ühesugused wead ja wäärnähtused. Seepärast omabgi suure tähtsuse minevikku, ajaloo, tundmine. Annab ju wäramate wigade ning wäärjammude tundmine wõimaluse õigemata rada kääia.

Üksiku rahwamajandus-ajalugu algab tutumemiseega jelle rahwa seisuforrata jüis, kui see rahwas astus ajalukku); milliseid aineid walmistati, milliseid aineid peale oma tarwiduste rahuldamisest teistele rahwastele wõidi müüia; misuguste naaberahwastega kaubanduslik läbikäimine kõige elawam oli, misuguseid liiklemise wahendeid kasutati ja lõpuks, kuidas poliitilised mõjutised arenemise suunda juhtisid. Ajalugu tõendab, kuidas kõik need asjaolud aja jooksul — osalt sifemiste sündmuste, osalt wäliste mõjutiste tõttu ehk teiste rahwaste surwel, nendega ühendusse astumise puhul, oma ilme muutsid. Sellist mõju awaldawad kord poliitilised sündmused, kord seadusandjate tegewus, uued leiutised ja uute maade awastamised, kaubad, kaubandusteed ja kaubanduskeskused, s. o. linnad kuhu kontsentreerus peamiselt kaubanduslik tegewus.

Kaubanduse ajalugu jagatakse harilikult nelja ajajärku. Esimene ajajärk algab ajaloo wanematest aegadest ja lõpeb Vääne-Rooma riigi hääwinemiseega 476 a. peale Kristuse jündi. Teine ajajärk kuulub keisraega, kuni Ameerika awastamiseni 1492 a. Kolmas ajajärk kestab kuni prantsuse revolutsioonini. Neljas ajajärk ulatub sealt kuni meie päewini. See on harilik ajalooline liigitus, mis, nagu näha, peamiselt suurte poliitiliste jündmuste perioodest koosneb. Kuna aga majanduslikud jündmused lahutamatuult poliitiliste jündmustega seotud, siis on jeda liigitust ka kaubanduse ajalooas tarwitama hakatud. Meie wist ei effi, kui arwame, et peale maailmasõda, mis terwe inimsoo põhjalikult jegi on paisanud ja ka majanduselus täielikult uusi tõekspidamisi on loonud, wiies kaubandusajaloo järk on alanud.

Kaubandusliku tegewuse algawaldused ulatawad kauga minevikku häämarusse. Kultuuri algastmeis, mil iga perekond ainuüksi oma tarwiduste eest hoolitjes, polnud kauplemine — kaubandus — tarwiline ega ka teostatata.

Üksikute rahwaste ja suguharude arenemine korratut rändelu elamatest jahimeestest ja kaluritest karjakaswatajaks ja omal kohal piisimaiks põllumehiks, nõudis loomulikult palju aega, liiategi, kui see arenemiskäik jagedate jõdade, rööwriinatute, laastawate looduskatastroofide tõttu pidurdamist leidis. Selle pikaldase, kuid siiski kindla arenemise tagajärg oli tööjaotuse tekkimine, töö mitmekesistamine, töösaaduste kogumine, milliste järele omal enam tarwidust ei olnud, ja milliseid tuli kasutada ümberwahetamiseks teiste ainete ja saaduste vastu. See ainete ja kaupade wahetus, mis alguses piirdus üksikute perekondadega, sai järkjärgult ifka juurema ulatuse, kuni wiimaks termed rahwad jellest wahetuse tegewusest hakkasid wõtma osa. Põlluharimise ajajärgul, mis nõudis paigalpiisimist, hakkasid tekkima ja kaswama linnad, kaitjeks igasuguste waenlaste vastu. Linnade müüride taga, kus kodanik enmast warjus tundis, algas tööstuslik areng. Tööjaotuse protsessis arenes ning muutus täielikumaks; ifka rohkem tehti pingutusi, et loodusest rippumatust jaada. Wõttis palju aega, enne kui põlluharija maa oli muudetud tööstusmaaks. Ühes linna tööstuste tekkimisega hakkas ka kaubandus, kuigi alguses wähejel moodsul, ifka juuremat ja tähtsamat osa mängima.

Edasi jammum tehnika kujundas ifka mitmekesisemaid töösaadusi, tehes jellega kaubanduse tarwilikumaks ja ka tulutoomamaks, mis muutus wiimaks täiesti izejeiswaks majanduse haruks. Kuna waremalt tootjad ja tarwitajad ilma wahelililita kaubawahetuse olid toimetanud, osutus see nüüd wõimatuks, ja tekkis kaupmeeste klass, kes selle kaupade jaotuse oma peale pidi wõtma. Kaewanduse arenemine laiendas kaubanduse piirkonda, wõimaldades ühtlasi rahwastele ka izejeiswamat tegutsemist.

Endiste kaubawahetuse wahendite, nagu wilja, loomade jne. asemel astus metallraha, mis kaupade ringwoolu juuresti foodustas. Sigusliku korra ja kindlate seaduste maksmapanekuga sai tähtsaks majanduslikuks teguriks krediit, mis arendas kaubandustegewust weelgi. Wastastikkuse tegewuse tõttu tugewnesid kõik majanduslikud jõud. Nii leiame ajaloolistest dokumentidest kõrgelt arenenud kaubandusliku tegewuse üle andmeid terwe rea wanade kultuurrahwaste kohta, need rahwad on: egiptlased, hindulased, babüloonlased ja pärslased, siis weel foniikialased, kartaagolased, greeklased ja roomlased.

Reisjaja kaubandusajalugu algab Lääne-Rooma riigi hukkumisega ja lõpeb Ameerika ja Ida-India mereteel awastamisega. Reisjaja alguse izeloomustab rahwaste rändamine, juurte ja sõjakate rahwaste tekkimine ning kadumine, mille lõpul loodi Karl Suure wägew riik. Reisjaja izeloomustuseks on feodaalsüsteem, mille majanduslik ja poliitiline tähtsus kaua piisib.

Kuid peamiseks majanduslikuks ja poliitiliseks teguriks reisjajal oli ristiusk. Greeka filosoofide ilmawaate järgi (Plato, Aristoteles) jagunes inimjugu kahte liiki: walitsejaks ja orjadeks. Ristiusk tõi jellesse ilmawaatesse muutuse ja awaldas tähtjat mõju orjainsituudi ärakaotamisele. Rooma riigi kõlbliku langemise, rahwaste rändamise wapustuste järele tõi ristiusk uut elustawat waimu rahwastesse, õpetas neid uesti alustama majanduslikku kui ka kultuurilist tööd. Ristiusk õpetas lihtjulist.

igajuguje töö austamist, perekonna elu terwendamat mõju, usinust ja tarkust.

Reikajal Lääne- ja Vest-Euroopas asetleidnud poliitilistele ümberkorraldustele, vastasid umbes samal määral muudatused, mis Idas Muhamedi usu mõjul sündisid. Muhamedanizm määras aastasadade kestes ida rahwaste kultuuri suuna ning mõjutas isegi lääsi. Kristisõdade mõjutusel algas taas ühendus ida ja lääne rahwaste wahel, elustades tööstust ja kaubandust, misjuguised alad rahwaste rändamisest jaadik olid joigus.

Põlluharimine ei seisnud tol ajal kuigi kõrgel astmel. Tööwiisid olid wälja arenemata. Sellel alal töötawad inimesed kuulusid tegelikult orjaseisujesse. Weidi edukamalt tegutsesid floostrid, kuid ka nende wõimed olid väga piiratud. Nega mööda tekkisid linnades uued woolud ning hakkas puhuma wärskem tuul. Wastukaaluks feodaalsele aadli seisujele kujunes linna elanikkond, kes ennaft „tjunftide“ näol koondama ja organiseerima hakkas. See areng algas Itaaliast, kust ta pärast üle terve Euroopa lewines. Linnad olid kindlusteks, kus hulkumate rööwjalfade eest wõis warju leida. Teisiti poleks ka wõimalust kultuuriliseks tööks leidunud. Linnade kindlate müüride taga arenes kunst ja teadus, samuti kaubandus ja tööstus, mis oma korda kapitali kogumisele kaasa aitas.

Tjunftid olid käsitöölise ja teiste alade koondised, mis omaette ükjustena kindlatele seadustele ja ettekirjutustele pidid alluma. Nii oli aujaid ja mitte aujaid tjunfte. Esimestesse kuulusid rätsepad, kingepad, kangurid, pagorid jne. Peale selle oli terve rida mitte aujaid, milleisje kuulusid muu seas loomade niilgijad, mustusewedajad ja timukad. Neile ametmeestele olid makswad eriseadused, nad ei tohtinud „aujate inimeste“ jekka ilmuda, ja ka mitte igas joogikohas oma jarmu kustutada. Tuhatud oli ainult mõne üffiku, linna jermal ajuma kõrtsi külastamine, kuid ka seal awaldati neile erilist põlgust, nii walati neile näiteks õlut tagurpidi „üle käe“. Surma puhul maeti mitte aujate tjunftide liikmeid linna müüri taha, tabunasse.

Rahwaste rändamise, jellega ühenduses olemate sõdade ja riivistamiste tõttu oli kaubanduslik tegevus Euroopas pea täiesti waiibunud. Tundus nagu oleks tagasi tulnud meisikuje ajajärk ja algelised elu wormid. Wanade roomlaste arenenud kultuurist ei teatud enam midagi, polnud mingit sisjeweudu, ja ka mitte wõimalusi selle teostamiseks. Kaubanduskotade wahel olid niidid kattunud, esialgu puudus ka wõimalus läbi käimise alustamiseks. Kuid pikkamööda hakkasid olud siiski paranema. Piiskoppide ja usurändamise asukohtadel hakati wäikejelt kauplema, tekkisid laadad ja turud. Rahwuswaheline kaubandus sai ristisõdadest uue tõuke. Saewarduses algasid laiemat tegevust Itaalia linnad.

Põhja Euroopa linnade arenemisega tugewnesid ka nende kodanikud, ühes jellega ka kaubanduslik ettemõtlikkus. Segaste poliitiliste ja muude olude tõttu osutusid peagi kaupmeeste koondised tarwilikuks. Tekkisid gildid ehk hanjad, kes kaupmeeste lumide kaitseks wälja astusid.

Nagu arwata wõib, oli rahaasjandus tol ajal väga halwas seisukorras ja üldiselt korraldamata. Raha sorte oli palju, rahade wõltsimine jagedane. Kulla ja hõbeda wäärtus ja nende wahelord polnud kindel,

maid väga kõikum. Seetõttu oli raha vahetajate amet neil aegadel otsitud ja väga tulutoom, alguses tegutsesid jellel alal itaallased — lombardid —, pärast hea eduga — juudid. Viimased olid tähtsaks teguriks keskaja kaubanduses. Seda osalt olude junnil, kuna neile niijugused alad, nagu põllutöö ja käsitöö, juletud olid.

Weksleid tarvitafid kaupmehed juba enne 13 sajandit, panku meie mõistes siis veel ei tuntud, kuid kaupmeeste krediidi ajutuſi leiame Itaalias ja Hispaania linnades (Veneetsia 1156, Bartjeloona 1350 a.).

Viieteistkümnenda aastajaja lõpuni oli kaubandus liikunud juunas, mis oli wälja arenenud aeglaselt ja mille keskkohtaks oli Wäheri. Saewandus piirdus peamiselt rannasõitubega; üldine kaubanduse raadius oli kitsamaks jäänud, kuna türlased Aſias ja Euroopas laialdased maa-alad oma alla olid wõtnud.

Täiesti uued wäljawaated awanesid kaubandusele, kui portugallased ja hispaaniased uusi maid awastama hakkafid. Ammugi oli rahwaste igatſuseks meretee leidmine Ida-Indiasse, ja 1487. a. jõuti Aſrika lõunapoolse tipuni. Kümme aastat hiljem purjetas Wasco de Gama ümber Aſrika ning maandus lõpuks 20. Mail 1498. a. Kalikut'is, Malabar'i rannas. Sellega awastati kawa otsitud meretee Ida-Indiasse.

Ühel ajal katsetega purjetada Ida-Indiasse ümber Aſrika, katſus jeda teed leida teises juunas Kristoph Kolumbus, mille tulemuseks oli Ameerika ülesleidmine 1492. a. 1519 aastal wallutas hispaanlane Ferdinand Cortez mehhiikanlaste riigi, ja samal aastal alustas portugallane Magelhaens reisi ümber maailma, purjetades ümber Lõuna Ameerika, awastades Filippiinide Ladroonide jaari. 1531. a. wallutas Pizarro Peruu Lõuna-Ameerikas, ning sellega olid suured maade awastamised lõpule jõudnud.

Nii awanesid 15. sajandi lõpul kaubandusele uued ja tulurikas wõimalused. Uusi maid ja mereſid oli külluses ja need hakkufid kaubanduslikule ettemõtlikkusele laialdase tegemuswälja. Hispaanlased, portugallased, hollandlased ja inglased hakkufid juuresti oma wahel wõistlema. Kaubanduslik tegemus siirdus idast läände, ning tekkifid uued keskkohtad Alandi ookeani kallastel. India kaupe hakkas rohkem ja odavamalt Euroopa walguma. Agas Ameerika koloniseerimine eurooplastega, ühes sellega tihenes kaubanduslik läbitäimine mõlema maailmajao wahel.

Ühes sellega leidſid aset suured poliitilised muudatused, mis uue maailma leiutamifega Euroopa ſifemise elu ümber korraldasid. Kõikjal tärkas uus elu, mis ei jätnud oma mõju awaldamata ka poliitika ja majanduse peale. Tekkifid suured riigid (Karl 5.) jõuliste walitſustega, kes wastukaaluks olid keskajalistele ſeijustele ja linnadele.

Selles ajajärgus hakkas wastukaaluna linnadele ja aadlile tugew-nema riigi wõim, kes kaubandust, üldse majanduslikku tegewust fiskaal-jelt ja poliitſeiliselt mõjutama ning teatud juuna juhtima hakkas. See jüſteem kannab majandusajaloos „merkantiliim'i"- nimetuſt.

Kuid põllutöö tegemus agas veel keskaja ſurwe all; põlluharija rahwas oli veel orjastatud — erandiks oli ainult Inglismaa. Põllu-harimine oli ekstenſiivne, ſee tähendab, teostati kõige lihtsamate abi-

nõudega, wüirstid ja walitjused ei pööranud jellele kuigi suurt tähelepanu. Igal pool oli külluses harimata maid, mida keegi ei tahtnudki.

Tööstusalade peale mõjusid uute maade avastamised väga wähe. Suur pööre jellel alal teostus alles sajandeid hiljem, aurumasina leiutamisega. Suured sõjad 17. ja 18. sajandil mõjutasid Kesk-Euroopas tehniliselt oskust, lastes jelle ühegi uuustuse langeda. Ka ostujõud oli sõdade tõttu wähenenud, nii et käsitöö ifka madalamale tasapinnale langes, jüiski pandi algpõhi Briti tööstuse juuruwale juba 16. ja 17. sajandil.

Sisemaa liiklemine oli väga puudulik. Maanteed olid korratu- ses, nende ehitamisele ei pandud suurt rõhku. Grandina wõiks wähest nimetada Hollandit ja Inglismaad. Weeteele pöörati aga suuremat tähelepanu, samuti asuti energiliselt kanalite ehitamisele, peamiselt Hol- landis, Prantsusmaal ja Inglismaal. Ka Wenemaal hakkas Peeter Suur sel alal tegutsema ja liiklemist Lääne-Euroopa eeskujuga järgi organiseerima. Postiasjandus oli kogu keskaja jookkul väga wiletsas seisukorras; meie aja mõttes seda ei olnudki, waid ühendus peeti käff- jalgade abil ülal, sealjuures puudus igasugune korrapärasus. Alles 16. sajandil hakkasid olud weidi paranema.

Rõige suuremaid edusamme tegi laemandus, mis omas peale uute maade avastamise väga suure tähtsuse. Kuna ei piiratud enam ranna- sõiduga, pidi suuremaid ja merekõlbulisemaid laewu ehitatama, aga ka laewajuhtimise oskus leidis järjest suurenewat täiendamist. Mereliik- lemise õiguslik kord hakkas wälja kujunema, oma alguse sai, n. n. m e r e õ i g u s .

Ühes sellega tekib ka u b a n d u s õ i g u s , mis kaubanduse ja liiklemise arenemisega tarwilikuks õjutub. Keskajal olid juba kauban- duskõmbed tunnustamist leidnud, ja nende kaubanduskõmmete alusel töötati wälja kaubandusõigus. Kuid kaubandusseaduste raamatuid leidub alles 1673 aastal Prantsusmaal.

Mis puutub tolliasjandusesse, jüis arenes see paralleelselt merkan- tilismi süsteemiga. Tollide sissekassseerimisel ei waadatud niiwõrd rah- wuswahelistele kaubandushumidele, kui just riigi kassahumidele. Wälis- tollide kõrwal, mis peamiselt kaubandusbilansiga kooskõlas määrati, wõeti ka igasuguseid sisetolle. Poliitiline huwi kaubanduses mõjus k a u b a n d u s l e p i n g u t e peale, misuguseid üffikute maade wahel hakati sõlmima. Iga riik katsus kaubanduslepinguga wõõraste wõist- lust piirata. Wälismaasaadused pandi kõrgemate tollide alla kui oma riigi tarbed.

Kuni 15. sajandini ei olnud krediit kuigi suureks teguriks majan- duselus. Wanal ajal loeti profsentide wõtmine kuriteoks, sest inimesed ei jaanud aru, kuidas raha ennast wõiks paljundada. Tolleaegsete pri- mitiwõsete produktiiooniwahendite juures polnud aga ka suuremat waja- dust krediidi järele. Kuid sellest ajast algab t ä h t i s p ö ö r e . Suured ülemereelised ettemõtted ning kaswawad riigi wäljaminekul wajasid ener- giliselt toetust laenukapitalide näol, ja siin awanes krediidile lai tegewus- wäli. Krediidi tähtsusega areneb ka suuresti pangandus ja üldse pan- kade tegewus.

16. sajandini tegutsesid wahemeestena rahaasjanduses peamiselt maid juudid ja itaallased, kelle peaaufkohad olid Pariisis, Ghonis, Frankfurdis ja Antwerpenis. Rahawahetamise k rwal tegutseti weel kauplemisega wekslitega. 14. ja 15. sajandil hakati laialdasemalt weksleid kaubanduses wahendina, tarwitama ja kaubanduskeskkohtadesse, kus peeti perioodiliselt laate ja turge, kogusid, n. n. „messewekslid“. Megapidi lewis wekslite tarwitamine kaubanduses laiemas ulatuses.

Kaubanduse arenemine langeb  hte algawa riigilaenude s steemiga. Kaswawad rahan uded riigivalitsemises leidsid rahuldamiist riigi poolt  lesw etawatest laenudest; kauplemine riigi w lakohustustega kujunes tulutoomaks  riks, tekkisid uued asutused: b rsid.

Kaubanduses ilmneb  ileminek naturaalmajandusest moodsale rahamajandusele. Kuna see  ileminek waremalt  ffikuiis kaubanduskeskkohtades oli m rgataw, siis sai see n iid  ldiseks. Seda  ileminekut foodustas kallismetallide juurewool awastatud uuteist maadest, kust kulda ja h bedat suurel m aral saadi ja Euroopasse toodi.

Wanade seisuste ja ametalade k rwale ilmub uus w im: Kapit l. See w im osutub w itmatuks ja m jutab p hjalikult k iki elun hteid.

Metallrahade l omiist kasutasiid walitsused oma huwides ja p iudsid selleist omale jissetulekuid soetada. Nimiw artus, kursiw artus ja rahade tegelik (metall) w artus erinebid suuresti. Oldi arwamisel, et m dduandew on raha juures nimiw artus aga mitte tegelik w artus. See tekitas ekkituse, mida poliitilised segadused, metallide erinemised ja ebaausjad w tted rahal omisel weelgi s wendasid.

Kaubanduses tulewad suured muudatused. Maade awastamisest saadik ilmub filmapiirile rida uusi kaupe. Uued kaubad ja ained m jutawad terwete rahwaste eluwiiise, nende kaupadega algab spekuleerimine. Niisugusteks kaupadeks w iks nimetada: kohwi, tee, sukkrut ja tubakat. Ka terawiljaga kauplemine saab iseseiswaks kaubandusharuks.

 heks maailmakaubanduse t htsaks haruks oli orjakauplemine, millega tegelesid peaaegu k ik Euroopa rahwad, nii portugallased, hispaanlased, prantslased, inglased, sakslased, rootslased ja daanlased. See oli  ks tulutoomamateist  rideist. Ekkootilisis mais, nagu Libeerias on see weel moes. Aga ka „N ukogude paradisi“ on riik, kus tegelikult k ige laiemad rahwakihid orja seisusesse on wiidud.

Uue aja kaubandus. Sga suur ajalooj rk omab teatud isearaldused. Wuinasoeg on t helepandaw oma wastandlikkusega orjade ja k slijate wahel, keskaeg oma seisuste ja kunstidega, uuem aeg merkantilismi ja kolonialis steemiga, ning uusima aja m rgiks on majanduslik rewolutsioon. 18. sajandi l pul algawad majanduses suured  mberkoraldused, misugused ka t nap ewal weel on k imas edasi. Oma alguse nad said poliitilistest s undmustest (Prantsuse rewolutsioon) ja muudatustest  ldises ilmawaates ning kultuuris.

Seej rele, kui endised Briti kolooniad Ameerikas oma iseseiswuse olid saawutanud ja alguse olid pannud wabariiklikule s steemile, pea-

aegu kogu maailmas, hävitas 1789 a. prantsuse revolutsioon Euroopas tekkija jäänused.

Põhja-Ameerikas arenes vägev mäetööstus. 18. sajandi lõpul algab ka protsess, mida majandusajaloos „tööstusliku revolutsiooni“ nime all tuntakse. Aurumasin oli leiutatud. Masinate tarvitusele võtmine ja tööjaotuse liigitamine sundisid tööstust koonduma suurtesse vabrikutesse. Mõned käsitööhärad said vabrikuteist täiesti hävitatud, teised masinatöötamisele üleviidud. Odav masinatöö suurendas produktiooni, ühtlustas ja levis ka tarvitamist. Tarvitamise suurenemine tegi ka toorainete vedu kaugetesse maadesse ning nende ümbertöötamise võimalikuks ja isegi tulukaiks. Terwed maad muutusid tööstuslikeks, nii läänepoolne Inglismaa, Belgia, Põhja- ja Lõuna-Prantsusmaa, siis veel Rheiini- ja Saksimaa ja Šveits. Suured kapitalid, mida vajati vabrikute asutamiseks, tegid tootmise krediidi peale tarvilikuks. Teatud tööstused võisid edukalt tegutseda ainult hiigla ettevõtetena, nii mäekaevandused, masinaehitus jne. See soodustas omapoolt aktiivseid ning tööstusühingute tekkimist.

Masina võidukäigu ajajärgul kaotasid tsunftid loomulikult oma tähtsuse. Prantsusmaal pühkis nad revolutsioon, Saksamaal jäid nad küll esialgu püsima kuni nad töövabaduse nõudele pidid ruumi andma.

Suurenenud kallismetallide toodangu tõttu läksid mitmed riigid üle kuldrahastüsteemi tarvitamisele, Inglismaa 1817 a., Ameerika Ühendriigid 1853, Saksimaa 1873, Portugal 1854, Norra, Rootsi ja Daani umbes 1873 a.

Ühes teiste majanduslike edusammudega arenes ka krediit. Vabrikute ja tööstuse arenemisega, suurtööstuse tekkimisega sai krediit väga laialtlevituks majandusteguriks. Krediit alles võimaldas tegutseda suurejooneliselt, raudteede ehitamisega arenes transportajandus uskumata suuruseni. See kõik sai võimalikuks krediidi abil, kuid tekkisid ka majanduselus uudisena: krediidikriisid.

Mis tähendas aurumasin tööstusele ja transpordile, samasugust osa mängisid pangad krediidisuhetes. Rahavahetusäri oli ammugi täiesti tahaplaanile jäänud; iseäranis rahaldamise tehnika täiendamise ajast; krediidi ajajärgus pangad hakkasid täitma hoopis uusi ülesandeid, nende peatöös muutus tegutseda vekslid, lombardi (pantimine) hoiusummade, konto-korrent ja rahamärkide väljandmise aladel.

19. sajand tõi liiklemisajandusesse suuri ja põhjalikke muudatusi. Tehnilised leiutised ja parandused võimaldasid laevandust ja raudteid ülemaailmlikult arendada. Laevandus läks üle aurujõule. Esimesena pani aurulaeva käima R. P. Fulton, Ameerikas, Hudsoni jõel 1807. a. Siit algas levimine Ameerikas, siis Euroopas. Aurulaevu kasutati alguses jõgedel.

Raudteede võidukäik algab 1825. aastal, mil esmalt Stocktoni ja Darlingtoni vahel (Inglismaal) aururong käima pandi. Varsti peale seda avati raudteeliin Liverpool-Manchesteri vahel ja siis hakati ka reisirajaid vedama. Inglise parlamendis soovitati tol ajal kurjategijaid karistuseks raudteel sõitma panna, kuid raudtee liikumine muutus järjest

paremaks. Saruldaselt kiiresti lewis raudtee kultuurmais ja peagi oli tihe raudteeliinide võrk loodud.

Kuid ka teistel liiklemisaladel tehti järjest rohkem edusamme. Elektri-telegraafi leiutamise järel 1836 a. möödusid vaid mõned aastakümned ja tihe telegraafilinide võrk oli üle maailma loodud. Sõegi mered ei olnud siin takistamiseks ja neisse asendati kaableid. Siia juure tuli 1877. a. tarvitusele võetud telefon, mis läbikäimist veelgi hõlbustas. Kui me veel uuemal ajal lennuasjanduses ja raadio alal saavutatud edusamme mainime, siis peame konstateerima, et aeg ja ruum on võidetud.

Tehniliste suur-saavutustena tuleks veel nimetada Suez'i ja Panama kanalite ehitamist.

Kaubandusgeograafia.

Kaubandusgeograafiaks nimetatakse see haru maadeteadusest, mis käsitleb kaubanduse ja liiklemise aluspõhja, vahendeid ja vorme nende geograafilise jaotuse suhtes. Kaubandusgeograafia moodustab maade- ja majandusteadust ühendava lüli. Tundemärgiks, mis teda majandusteadusest eraldab on, et viimane majandusseadusi selgitab, kuna kaubandusgeograafia antud oludega tegeleb ning geograafiliste vahedesse süveneb.

Nüüdisaja haritud kaupmees ei tohi sellega piirduda, et ta hästi olusid neil kohtadel tunneb, kus ta ajab oma äri. Vaid ta peab ka olusid tundma, mis valitsevad mujal, ainult see annab tal võimaluse uusi ja kasulikke sidemeid sõlmida, uusi äri võimalusi leida.

Kaugele nägija ärimees peab seepärast ka kaubanduskohti ja kaubandusteid tundma, mis sugustega tal tulevikus tuleb tegeleda, kohti, mis võib olla käesoleval ajal on võistlejate võimuses.

Neid teadmisi peab talle andma kaubandusgeograafia. Kuid on loomulik, et neid teadmisi kaupmees põhjaliku uurimise järele võib omandada. Siin võime seda küsimust ainult riiwata.

Tahame kaubandusgeograafilistele küsimustele astuda lähemale, on vaja selle teaduse algallikatesse süveneda. Need on väga mitmesugused, nagu aruanded raudteede, kanalite, posti, laevanduse sisse- ja väljaveo ja tarvitamise üle. Siis teated tootmise, kaupade sisse, välja ja läbiweo üle, kaubahinnad kohtadel, tollimäärused, krediitafutused, kaubanduspruugid, kõige selle üle tuleb endale muretseja selguft. Kuid nitesuguseid teateid on olemas igal pool, nende hulk ja nende alaline muutus on põhjuseliks, mis majandusgeograafia teaduslikku käsitlemist suuresti takistab. Liiklemine moodsas maailmas tormab liiga kiirelt edasi, et teaduslik jälgimine saaks sammu pidada. Tõeks pidamised, mis täna huvi keskohaks, võivad olla homme wananenud ning oma tähtsuse kaotanud. Kuid iga ühiku maa waatlemisel peab panema tähele järgmist:

Ühikute maade kaugus ekwaatorist määrab nende produktiivsust. Ühend teiste maade wahel, mis sugused erinewad oma produktiivsuses, mõjutab suuresti liiklemist. Riikides, selle naabruses tühjad ja wähe

asustatud maa-alad leiduvad, on majandus nende maa-alade läheduses alati vähem arnenud. Kuid mererannikud mõjuvad alati elustavalt rahvusvahelisele liiklemisele.

Maade horisontaalne harunemine on nende liiklemises suure tähtsusega ja seda on märgata kõige rohkem seal, kus mered siviliseeritud ning kus rohkesti saari, nagu Euroopa rannik, kus iseäranis mõiks nimetada põhjamaid, Inglismaad, siis teistes maailmajagudes Jaapan; Lõuna-Ameerika ja Aafrika on oma ühetasase ranniku tõttu liiklemiseks alati vähem sobivad olnud.

Merefõrgus ja maapinna kaju mõjutavad kliimat ja ühtlasi tootmist. Snnelikum maapinna kaju on, kui mägestikud, kõrgustikud ja laiad jõeorud tasandikkudega vahelduvad. Siin võimaldab loodus mitmekesiselt produktiooni, selle tõttu on ka liikumine suur, mis oma korda kultuuri tõusule mõjub.

Mitte ainult mered, vaid ka siseweepeed, jõed ja järved mõjutavad üldise läbikäimise arenemist, olles sealjuures tähtsaks kultuuri faktoriks.

Maa sisemus ja selle tooted on tähtsad ja võivad rahwaste rikkuseks suuresti kaasa aidata. Rühkim inimese waim leiab peaaegu igal pool midagi sobivat ja tarwilikku. Kuid maapõue warandused on väga ebaõiglaselt üle maailma jaotatud. Need warandused pole mitte kliimast, vaid looduse tujukusest tingitud.

Maapõue tooted alates munakiviist kuni teemandini, saavad inimesest hinnatud, tarvitatud, ostetud ning transporteeritud. Kus neid maapõue warandusi leitakse, tekivad tööstused ja ettevõtted.

Kõige majanduselu aluspõhi on taimestik. Ta on väga mitmesugustest asjaoludest tingitud. Soe, külm, niiskus, aastaegade wahetus ja nende kestvus ja õhuwoolud moodustavad oma koostegemuses kliima. Kuid taimestikule mõjuvad ka teised asjaolud.

Raubandusgeograafia ei liigita taimeriiki mitte botaanilisest, vaid majanduslikust waatepunktist ja nimelt, taimedesse, milles on maitseained; taimed, mis sisaldavad õlisid ja raswu; arstirohu taimed ja puukiud.

Paljud tingimused, mis mõjutavad taimeraswu, on mõõduandwad ka loomade riigis: kliima, niiskus, maapind, soojus jne. Loomade olemasolu ripub sellest ära, kas kohane toit leidub. Mõnd looma leidub peaaegu igas maailma jaos, teisi liike ainult teatud kohtadel. Kõige ühetaolisem on loomade riik polaarmaades.

Produktid, mida loomad kaubandusele annawad, on väga mitmekesised. Liha, raswa, nahku, fulgi jne. tarwitatakse kogu maailmas. Maakera on kaetud lugematuisest rahwaisist, kes erinewad suuresti oma keele eluviiside, kommete, õigusmõistete ja majanduslike huwide poolest ning erinewatel kultuuriaastmetel seisawad. Mõned rahwad pole veel praegugi algarenemise astmest kõrgemale tõusnud, nagu ühikud indiaanlaste harud, eskimod jne.; mõned on veel rändrahwad. Kuid põlluharijad rahwad on igalpool ka juba tööstusi asutanud. Tööstusrahwaste seas on rahvuswaheline täajaotus tekkinud, nimelt sel kujul, et ühikud neist

masinlikku suurtoöstust (Inglismaa, Ameerika), teised kunsttoöstust (Prantsusmaa) kultiveerivad.

Raubandussekkohad tekkivad harilikult seal, kus inimesed ennast kõige rohkem kaitstuna tundsid; walitsejate asukohtadel ja seal, kus looduswarasid leiti. Kuid harwa mõjusid kaasa ajaloolised juhused, walitsejate tujud jne.

Maailmakaubanduse teedeks võib neid suuri liine nimetada, mis üksteist merefid ja terweid maailma jagusid ühendawad, näiteks Southampton—New-York, Brindisi—Suez j. t.

Ärielu eellingimused.

Tarwitused. Kui waatleme madalal kultuurastmel elutsemate inimeste eluamaldusi, siis näeme, et neil on wõrdlemisi wähe tarwidusi. Ja looduse poolt soodustatud maades, kus toiduained meeskult kasvawad ja iga-ühele kergesti kättejaadawad, ka kliimaatilised olud wähest kehakatet nõuawad, on algelise inimese tarwidused üpris wäikesed. Kuid kultuuri lewimisega lähewad tarbed järjest mitmekesisemaks. Inimene harjub kõige heaga wäga kiiresti ja lõpuks ei saa enam asjadeta läbi, millest ta waremates elujätkudes kuulnudki ei olnud.

Kultuurinimeste tarwidused on wäga mitmekesised. Meil läheb kõige palju waja. Aga kuidas on need tarwidused tekkunud, kas peame neid rahuldama ja misjugaused järeldused on sellel?

Esiteks tuleb eluüldalpidamine korraldada. On waja süüa ja end riietada, on tarwis korteri ja kütte eest hoolitseda, siis alles võib muule mõelda.

Sga majandustegemise algpõhjaks on tarwidused. Mida puudulikum olukord, seda rohkem tarwidusi. Tarwiduseks nimetame esemete ja tööde üldsummat, misjugaused wajalised, et ühe isiku, perekonna wõi riigi nõudeid rahuldada. Tarwitused saawad inimese rahuldamise püüde tõttu teoks, wõitluseks olemasolu ja õnne eest. Tarwidused on mitjugaused, mis elu alalhoidmiseks, ka kõige wähem arenenud inimene peab rahuldama, ja arenenud tarwidused, milleid aratada ja rahuldada inimsoo kultuuriliseanne on. Mida suuremad tarwidused, seda suuremad nõuded ja seda rohkem warasid nõuab nende tarwiduste rahuldamine. Tarwidused wõiwad olla wäheha wõi suurema tähtsusega, edasi liiktatawad wõi wäga kiired. Rõkkuhoid teostub tulewiku tarwiduste ettearwestamisest. Tulewiku tarwidused nõuawad seda energilisemat arwestamist, mida selgemini neid ennustada võib.

Warad. Inimene waatleb teda ümbritsemat loodust, otsides mida ta sealt oma tarwiduste rahuldamiseks leida wõiks. Leidub seal midagi, mis tema tarwiduste rahuldamist võib anda, siis nimetab ta seda kasulikuks. Inimeste tarwiduste rahuldamiseks kasulikkudeks tunnistatud esemed nimetatakse waradeks.

Warad jaotatakse kolme liiki. Kõigepealt tuleb märkida suur arm materiaalseid warasid, mis kestwalt majanduselus tarwitamist leiawad.

Need on igasugused esemed, milliseid vajatakse enda toitmiseks, kaitseks ilmastiku vastu, eluforteri sissejeadmiseks, töö hookestamiseks ja waimlike tarwiduste rahuldamiseks. Otsesoheste tarwiduste rahuldamiseks määratud warasid mõiks nimetada tarwituswaradeks ja warasid, mis määratud uute warade tootmiseks — tootmiswaradeks. Teine liik ewib isiklikud teenistused, misugused majanduslikult waradena tunnustatud, hinnatud ja tasutud saawad. Selle all tuleb mõista näiteks arsti tege-
 wus, kes töötab meie termise jaluriseadmiseks, adwokaadi töö, kes meie õigust kaitseb jne. Majanduslikult seisukohalt on wara ka teenija töö, mistõttu peremees oma töö ja tähelepanu muudele aladele mõib juhtida. Ja kolmandaks mõiwad õiguslikud wahekorrad samuti majandusmõttes wara moodustada. Õiguslik wahetord, mis majanduslikult tulutoom ja raha eest on üleantaw, on wara, sest tema tarwitata-
 wus on samuti selge nagu tema majanduslik kasutatawus.

Peale selle tulewad warad mel kahte üldgruppi jaotada, nimelt wabad warad ja majanduslikud warad. Warad, mida tarwitame ja milliseid külluses olemas, nagu meid ümbritsem atmosfäär, mesi jne. ei waja inimlikku waewa ning ei jaa seepärast ka majandusliku tähelepanu osaliseks. Miisuguseid warasid nimetame wabadeks waradeks. Seni kui on waba maid ja metsi, mis ei kuulu kellelegi, on need wabad warad. On neid aga hakatud kasutama, siis muutub nende iseloom ja nad muutuwad majanduslikkudeks waradeks. Mida rohkem areneb kultuur, mida tihedamaks muutub rahwaarw, jeda rohkem waba warasid muutub majanduslikkudeks waradeks. Sealjuures on kolm momenti mõõduandwad: tagawarade wahesus, waba tarwitamise kiisendus ja lõpuks töö, mis warale on kulutatud.

Warandus. Mõik mis ühe inimese, ehk inimeste koondise päralt, on nende warandus. Warandusi mõiwad omada nii füüsilised kui ka juriidilised isikud. Harilikult arwatakse waranduseks jeda, mis rahas hinnataw. See pole õige, kuid teisiti toimida on waga raske.

Warandus mõib ühe inimese omandatud olla. wahest töötawad aga ka tema lapsed ja lapselapsed jelle kogumisel. On warandus kogutud ja kohal, mõib teda pärandada, ära kinkida, ta mõib kaheneda ja kaswada, mõib aga ka täiesti haistuda. Warandusest, mis ei kaswa mõib oletada, et ta kahaneb. Seda tõendawad igapäewased nähted. Kes aga aegamööda juure töö ja waewaga omale waranduse joetab, ostab jeda harilikult endale ka jäilitada. Kergelt lähewad warandused kaotji, millised kiiresti ja waewata on saadud: päranduse läbi, spekulatsioonidega wõi õnnemänguga. Tahaks peaaegu uskuda, et rahal on olemas teatud õigluse tunne: niipea, kui ta tunneb, et temaga mitte hästi ei käida ümber, põgeneb ta teiste juure, kes teda paremini kohtlewad. Waranduse jalgitamiseks tehakse inventuur, mis waranduse seisju teatud ajajärgul näitab. Suurimaks raskuseks inventuuri ülesseadmisel on üfikute warandusesemete hindamine.

Rikkus ja waesus. Suur warandus on rikkus. Kuid millal on warandus juur? Suureks mõiks warandust küll nimetada kui ta oma waldajale kõik, ka haruldajemaid naudinguid, mõimaldab. Miljonäri peetakse rikkaks, ka siis, kui tema tarwidused nii juured, et tema miljoni

intressid nende katmiseks ei jätku. Siis on tema rikkus kadum. Meeletu raiskamisega võib ka suurima varanduse läbi liüa, ja seda lühikese ajaga.

On palju rikkuse üle mõeldud ja kirjutatud. Mõned arvavad, et oleks mõnus, kui inimesed oleks kõik rikkad, ning waeleid poleks üldse olemas. Kas see oleks aga võimalik? Kui täna kõigil inimestel ühetajaajalt miljon antakse, siis oleks nad homine kõik ühtemoodi waeled. See pole hästi usutaw, kuid ometi on see tõsi.

Ja nimelt jee pärast, et kõik ained siis otsekohe kallimaks läheks. Pagar nõuaks iga jaja eest 100 krooni ja lihunik liha eest võib olla sama palju. Sama pikema jututa maksaksid maa ja linna miljonärid iga nõutud hinda. Ja mõne nädala pärast peaks jälle töötgemist algama. Usin töömees teeniks palju, kuid elutarbed oleks wastawalt kõrges hinnas.

Mii siis, kõik ei jaa rikkad olla. Sest rikkus pole absoluutne mõiste, waid rikkus seisab tihedas wahekorras üldjuse warandusseisuga. Riikas olla tähendab: rohkem warandust omama kui kaaskodanikud. Et rikaks jaada, mõetakse waeu ja raskus enda kanda.

Kuid mõeldaw oleks üldine jõutus, kus pole ülemäära rikkaid ega liiga waeleid. See oleks ideaalne oluford. Igatahes peaks iga töötaja oma õiglase jaju jaama. Rikkus on paljude inimeste piiuete eesmärk. On palju inimesi, kes kõrgemaid eesmärke ei tunne ega jaa nendest aru. Poleks rikkuft, mille jaamutamine nende energiat õhutab, nad kas ei töötafs wõi ei piiuaks millegi poole; nende jõud läheks kaduma. Kui nende jõud rikkuse järele piiuawad, siis nad ei tööta ideaalsete eesmärkide pärast, kuid nende töö aitab siiski tsiwilifatsiooni arendamiseks kaasa. Üksiku isiku rikkus wäljendub tema peenendatud elunõuetes; terwe rahwa rikkusest jaab ettekujutuse tema üldistest eluwihidest, riigi wäljaminekute järele ja tema võimalustest riigilaene jaada.

Waranduse mis rikkuse nõudele ei wasta, kuid sefpärast siiski juurem, nimetame jõufuseks. Siis on warandusi mis võimalduwad igapäewase äraelamise ja läbijaamise. Piskuse waranduse juures on tarwiduste rahuldamine puudulik. Kuid energilistel inimestel on siiski võimalus, ennat töö ja piisimusega paremale järjele üles upitada. Raskem on waeusest haljale õksale jõudmine, seda jaamutawad ainult tugewad ijeloomud, kes juuri pingutusi jõuawad teha. Madalaim aste on wiletjus, jee on oluford, kus puudub kõige tarwilikum.

Waeuses ja wiletuses on inimene ärarippum teiste armust. Inimene on wiletuses kui tal kõigest puudus. See on seifuford, millest wälja pääseda pole lootust ega wähematki wäljawaadet.

Majanduslik tegewus.

Selle all mõistame inimeste kawakindla tegewuse oma tarwete rahuldamiseks. Inimese mõitlus looduse jõududega, mõitlus olemasolu eest on majanduslik töö. Majanduslik tegewus on tingitud inimesest ja ümberpöördult, inimene ei jaa elada ilma majandusliku tegewuseta. Majanduslik tegewus võib olla wäga mitmekesine. Inimese tahtmine on jellele juhitud, kuidas alawäärtuslike efemeid wäärtuslikeks muuta.

Ta loob väärtusi, teeb leiutusi ja parandusi, võtab peremehega varasid enda kasutamisse, loob kunsti ja kirjanduslikke väärtusi. Tema eesmärk on väärtuste loomine. Midagi ei leia inimene valmis kujul, kõik ta peab enesele ise valmistama.

Põlluharimises ja tööstuses taotleb inimene antud väärtuste juurendamist. Tema hoolsus on sihitud kavalindlale rühkimisele, looduse jõudude kasutamisele, võimalikult juure edu saamutamisele.

Loodud väärtuste alalhoidmiseks on maksma pandud õigus, poliitsei, kindlustusasjandus, aga jelleks aitavad veel kaasa ühikü inimese kottuhoidlikkus ja hooljus. Väärtused liiklevad. Neid müüakse, transporteeritakse, vahetatakse. Majanduslik töö on väärtusi sinna juhtida, kus neid kõige rohkem vajatakse.

Väärtuste jaotamises oleks majanduse ülesandeks jeda võimalikult nii toimetada, et jaotus inimese tõelisele tööle ja vaemale vastaks.

Lõpuks on isegi väärtuste tarvitamine veel majanduslik tegevus. Siin tuleb katsuma, teatud väärtuse kasutamiseega võimalikult palju tarvidusi rahuldada. See kõik on majanduslik tegevus.

Gramajandus. Moodus elus on ühikü inimese või perekonna majanduslik tegevus niivõrd üldisega läbi põimitud ja ärarippum üldjuhtest, et ta iseisemalt ega täiesti oma ette püüda ei juuda. Igajugune eramajandus on lugematute niitidega teiste majandusharudega seotud, ripub neist ära ja omakorda joodustab neid. Ühikmajapidamine oleks mõeldav eraku juures, kui see tehniliste küsimuste ja tingimustega hõlpsa jaoks.

Gramajandus tekitab iseisemalt tegeleva ühiküüfikutuga. Iga uus majandus areneb välja vanemast ja annutab sellest oma jõude, kuni ta ise on küllalt tugevnenud. Iseisemad majandused on alul jageli nõrgad, tugevnevad või kiratjevad alalijest teiste najal. Gramajandus lõpeb harilikult oma ülesehitajaga, kuid see on ebasoomitam, sest iga majanduse lõpp on väärtuste pillamisega seotud. Etstarbekohasem oleks nende väärtuste laialivalgumist takistada, et nad kooskõlastatult edasi jaoks töötada sellega, oleks võimalik saavutada juurt kasu. Sufkub majandus oma looja elu ajal, siis nimetatakse see nähtus pankrotiks.

Rahvamajandus. Rahvamajandus moodustab orgaanilise ühikü, kuna ühikmajandused on mitmesuguste niitidega üksteise külge seotud. Rahvamajandus peab omakasu ja ühikõnna hüved kooskõlastama. Omakasupüüid on inimesel külge loodud, kuid ühtlasi ei saa ta ka teisteta läbi. Nii näeme inimesi, kes enese eest hoolitsevad, aga ka üldise huvides valmis on ohvreid kannma. Nii on rahvamajandus mitte ainult eramajanduste koondis, vaid koostöötamine, ühine juur töö. Igaüks hoolitseb enese eest, kuid ühtlasi ka teiste huvides. Rahvamajandus on koostööst tingitud. Tootja ripub ära tarmitajast ja ümberpöördukt. Ei ole võimalik, et ühiküüd kosuvad, kuna teised huffuvad. Õiglase ühetajastamise eest hoolitseb loodus.

Töö.

Kaugelt suurem osa inimkonnast on sunnitud oma ülespidamise saamiseks tööd tegema. Nii mõnigi nuriseb oma töö juures saatus üle, kes teda rikkana pole sündida lastanud, ja mõtleb, kui ilus oleks töösunni puudusel laiselda! Kuid näeme miljonäre, kes oma suurele varandusele vaatamata hommikust õhtuni askeldavad ja tõsi tööd teevad. See ei sünni välise sunni mõjul, vaid vägema instinkti käsul, milline instinkt inimesele loodusest antud. Iga normaalnimene peab töötama — kuid rikkal on võimalus, oma tööd valida. On olemas ka parandamatuid logelejaid, kes mingit tööd ei tee ja ei soovigi teha, ent neid on fiiski vähe. Dige inimene teeb tööd, askeldab, muretsseb, rühhib mingi sihi poole.

Töö ei ole fiiski mitte lõbu, vaid waewa ja raskustega seotud. Leidub töid, mis võivad olla niivõrd huvitavad, et selle huvitavuse tõttu waew unustatakse. Nii näit., sõjas, kus töötatakse waenlase tule all sildade ja teede parandamisel, ei panda tähele varitsemat surma, vaid koondatakse tähelepanu ainult tööle. Sarnastel juhustel tehakse sageli tööalal uskumata kangelastegusid.

Kes aga harjunud oma pale higin töötama, ei tunnista muud tegevust tööks, kui ainult sellist, mis higi woolama paneb ja käed rasku ajab. See on aga suur efektus. Waimline töö pole kergem. Katsuks mõiks taluslasele. weidi raskema siisuga raamatu anda ning teda paluda 10 tundi seda raamatut tähelepanelikult lugeda. Warsti jääb ta kas magama või wiskab raamatu käest ning ütleb: meelsamini teen 10 tundi põllutööd, kui 2 tundi waimlist tööd!

Kehalise või waimlise töö eesmärgiks, on alati teatud saawutus. Majanduslikus mõttes kuulub töö hulka iga tegewus, mis majanduslike sihte taotleb, olgu see warade tootmine, tarwete rahuldamine, warade muretsmine ehk kogumine. Seda tegewust võib taotella ükfil isil või isifute koondis. Töö on subjektiivses mõttes waew, mis ühe toimingu saawutamiseks tuleb kulutada; objektiivses mõttes on töö toiming ise. Toiming võib olla materjalne või waimline, liigitades selle järele, kas ta otsekohe ehk kaudselt tarwete rahuldamiseks määratud, kehalise või waimlise pingutuse saawutis on. Mgelisest korjamise majandusest praegusaja maailma majanduseni tekkisid töowormid järgmises liigituses:

1) Igasugused leiutised, 2) loomade, taimestikü, mineraalide waldamine, 3) toorainete tootmine, kawakindla looduse kasutamise tõttu (näiteks karjapidamine, põllutöö, metsakultuur), 4) toorainete ümber töötamine käsitfi ehk wabrikutes, 5) warade edasi toimetamine tarwitalale fuurkaubanduse kaudu kohast kohta ehk wäikekaubanduse kaudu otsekohele konsumendile, 6) igasugused isiklikud teenimised (arsti tegewus jne.).

Wida suurem on ükfilu inimese tööjõud, seda paremad on töö tulemused. Inimese tööjõud pole kaugeltki ühesugune, waid läheb lastu

foo, termise, wanaduse, töu ja kliima järele, milles inimene elab. Ka eluviis mõjutab töömõimet. —

Töötähte erinevus mõjutab töösaavutusi. Töötähte ning vastandid usinuse ja laiskuse vahel on ärarippuvad rahwaste ja ühikainimeste iseloomust, osalt on ta ka kaswatusel tulemus, osalt aga ärarippuw töö enese iseloomust. Mida rohkem töö sarnaneb mängule wõi spordile, seda parema meelega töötatakse. Töödel, mis termisele wõi elule kardetawaid wõi waranduslikke taotusi tuua wõiwad, on inimese pingutused koguni teised. Aga ka waheldus töö juures mõjutab usinust. Üksluine töö wäsitab ja tülbib rohkem kui waheldusrikas töö, kuigi jõupingutus sama.

1. Tööosawus on tingitud loomulikust andekusest, teoreetilisest õpetusest ja praktilisest harjutamisest. Kuid harjutus ja õppimine ei wõi kunagi loomulikku andekust täiesti asendada. Harjutamine mõjutab ühe külgsel osawust, kuid ka õppinud töömees teeb mõndagi wigu.

Tööosawus wäljendub: 1. Kiiruse. Paljudel töödel on tähtsam omadus osawus. See omadus on eriti tähtis neil tööil, kus kiiruse suurendamine töötulemust ei halwenda, waid lihtsalt harjumisest oleneb.

2. Walmistöö täpsuses ja korralikkuses, mis tööprotsessi jälgi ei tohi näidata.

3. Ühe tööliste walmistatud töö mitmekesisuses.

4. Walmistöö wormiilus. Kuid see ei ole tähtis kõigi tööde juures.

5. Tarwilikkude töowahendite suhtes. Osaw tööjõud tarwitab wähewahendeid; tarbekorral peab aga oskama läbi ajada ka ilma nendeta.

6. Üksteisega töötamises ja tööliste üksteise toetamises töö juures.

7. Materjali tarwitamises. Osaw tööline ei tarwita palju materjali ja ei raiska seda.

8. Tööriistade tarwitamises. Osaw tööline hoiab oma tööriistu ja käib nendega hoolikalt ümber. See on seda tähtsam, mida wäärtuslikumad on tööriistad. Soolikas tööline käitleb ettewaatusega kõiki töowahendeid, iseäranis masinaid.

9. Uute tööwiiside, meetodite, wahendite, nõudmistele kiire taipamises.

10. Tööjaotuses ja ettenägemata, juhustlikult tekkivate tööde kiire arusaamises ning nende kohtlemises.

Tööjaotus. Töowiljakus oleneb suuresti tööjaotusest. Suurima edu saawutab ettevõtja, kes oma töölistele koha sama tööharu oskab kätte juhutada. Inimese andekus on väga mitmekesine. Üks ei sobi teisele tööle, mida teine väga edukalt wõib teha. Uuemal ajal on Ameerikas ja mujal teaduslikud instituudid tekinud, kus waimukalt wäljamõeldud aparaatide abil inimeste annet uuritakse ning kindlaks tehakse, mis suguse tööle, mis sugusele elukutsel nad oma iseloomu poolest kõige rohkem sobiwad. Noored inimesed pööravad järeaste asutiste poole näpunäidete saamiseks, milline elukutsel neile kohasem oleks. Aga ka politsei-, raudtee-, postiteenijaid katsetatakse põhjalikult, et äramäärata nende kohta asutise mehhanismus, et oskusele jõuda, kus nende tegutsimine oleks kõige kasulikum.

Tööjaotuse kasulikkus seisab selles, et tööline kiiremini tutwumise oma tööga, sellega arendatakse suurelt töösõnust ja hoitakse aega kokku.

Kui tööline sunnitud on ühest töölt teisele üle minema, kaotatakse sellega palju aega. Tööjaotus võimaldab mitmete jõudude kasutamist, üksikute jõudude asetamist sobivamale kohale. Püsivalt ühekülgne tegevus võimaldab tööabinõusid jooksvalt suurendada ning äärmuseni jaotatud tööd lõpeks masinatele ülekanada. Tööjaotus võimaldab ühesuguse tööenergiaga suurele hulga inimestele korraga töösaaduste valmistamise. Tänapäevase tööjaotuse juures ei tee näit. tuhande raamatu ladumine rohkem tööd kui 10 raamatu ladumine. Restjal tuli aga iga ükset raamat eraldi kirjutada!

Nii näeme, et tööjaotuse tõttu võib tootmise protsess muinasjutuliselt areneda. Kuid sellel on ka väga palju varjulügi. Meile on iseäranis viimasel ajal hakatud suuremat tähelepanu pöörama. Klassikaline majandusteadus oli arvamisel, et majandusliku loodusejeaduse põhjal tööjaotuse hüvesid võib lõpmatuseni arendada, kuid kogemused on näidanud, et leidub piir, millest üle sammudes tööjaotus mitte enam kasu ei suurenda, vaid isegi halvendab tulemust. Ükslülise töö juures värsib tugevamgi lihastjõud, kuna jälle tegu võime siis suureneb, kui vahelduseks teist tööd alatakse, teisi muksleid tegevusse pannakse ja esimesi sellega puhata lubatakse. Naelasepp ei või päew otsa ühtewiisi taguda, ta peab oma sellidega wahetama, wahel peab lõõtsa tõmbama, tuld segama jne.

Kuid töö ükslülisus ei mõju ainult wäsitawalt, waid ta nüristab ka inimest, muutes teda ennast masinaks. Kultuurinimesele osutub töö lühendamise wajalikuks. Sumi töö wastu kaob kergesti. Töö ükslülisus põhjustab sagedaid töökoha wahetusi, sunnib rändama kohaist kohta, soodustab sagedi alkoholi tarwitamist. Rahulolematus tööga, mis inimest mehhaniseerib, teda oma töö saadustele mõõraks teeb, on ka üks tööklassi rahulolematuse põhjustest ja kutsub wälja sotsiaalse liikumise.

Ka töölise keheline areng jääb ükslülise töö juures kangu. Seda eriti noorematel töölistel, kelle keha weel arenemise järgus.

Kui tööline mitte juba warajases eas ei häwine, jääb wähemalt organism arenematuks ja puudulikuks. Sama on waimlise arenguga. Järektulewa noorsoo degenerereerumine on niisugustel oludel tõenäoline.

Tööoskus kannatab selle all paratamatult. Tööline õpib mõned wõtted. Kui ta oma koha peaks kaotama, on tal eriti raske uut teenistust leida, kuna tööoskus piiratud. Aga wäheste oskuse tõttu on tal edasijõudmise võimalused üldse piiratud. Ta jääb eluaeg wirelema ning moodustab alaliselt rahulolematu elemendi.

Sarnase tööjaotuse lewitajad on suur tööstused. Proftiidi tagaajamise eesmärgiga tehakse inimestest masinad ja püütakse neid wiimseni ärakasutada. — Kui üks riik oma piirides ei soowi näha arenemata proletaarlaste jõuke, siis tuleks piirata furtööstusi. Ent milgil tingimusel ei saa neid soodustada riiklikkude odawate krediididega jne. See võib paista alguses rahwamajanduslikult ebaõige ja kahjulikuna, kuid on tarwis ka mõelda kaugemale tulewikule. Näeme ju küllalt selgelt, kuidas seisuford on praegu suur tööstuste maades. Soodustada tuleks ainult wäiksemaid ettevõtteid. Tuleks alalhoida inimeste iseseiswust. See suurendaks töötahet, tööskust ning edasipüüdmist.

Ettevõtted.

Kui keegi iseseisvalt kaubanduse või tööstuse alal tegutsema hakkab, kaupluse ruumid üürib, edasimüümiseks kaupu ostab, äriteenijaid ametisse palkab, neid oma kavatsustele vastavalt tegutseda lasseb, siis nimetame sellist isikut ettevõtjaks. Ettevõtjaks võib olla üksik — füüsiline — isik, aga ka isikute koondus. Seda koondust nimetatakse siis (näiteks aktsiaseltsid, ühingud jne.) „juriidiliseks isikuks“.

Ka kõige kaugemas minevikus ei näe meie, et inimene veel kunagi oleks isoleeritult majandusalal tegutsenud. Isegi algastmel olevate rahwaste juures, kes ei ole veel põlluharimist ega karjakasvatust õppinud, waid elatawad end jahist ja metsikult kaswawate ainete korjamisest, näeme majanduslikku koostöötamist, ühist majandust. Loodus ise seab sisse teatava tööjaotuse, mis tingitud soo ja wanaduse wahest. Perefond — kaasa arwatud isegi kaugemad sugulased — moodustab majandusüksuse, elukoht — majanduse keskkoha. Perefondlikus majapidamises on iga inimese tegewus, tema peamure sibiud oma tarwete rahuldamisele.

Algelise inimese majandusse ei too palju muutust ainete ja esemete wahetamine. Sest wahetamine omab juhusliku iseloomu. Wahetatakse peamiselt esemeid, mille järele enesel tarwidust ei ole. Nende esemete omandamine on juhuslikku laadi. Nad ei ole eriti wahetamiseks walmistatud. Rindlajooneline wahetusmajandus kujuneb alles võimalikuks wahetuswahendi — raha — tekkimisega. Üleminek naturaalse majandusest rahamajandusse toimub väga aeglaselt ning paljude wahelastmete kaudu.

Naturaalmajandust leiame veel praegugi Aafrika ja Ameerika ürgrahwaste juures, kus aine wahetatakse aine vastu. Naturaalmajanduse iseloomuks on elamine peost sühu. Tootmine ja tarvitamine ei ole koostöölustatud, waid liiguwad ise suunas. Kord tehakse suuri pingutusi jahil ja kalastamisel. Sellele järgnewad pikad tegewusetajajärgud. Samuti waheldub wastawalt jahimise wõi kalasaagile küllus puudusega. Naturaalmajanduse ajajärgudel olid kord hirmsad näljahädad, mis maad laastasid, kord ajad, mil põllusaaduste ülejääkidega ei osatud midagi peale hakata ja need häwinesid. Neil aegadel elati kord külluses, kord näljas, tulewikule ei mõeldud. Kuna võimalused warade ja tarwete alalhoidmiseks puudusid, ei wõinud ka tekkida jõutus nagu meie sellest aru saame.

Linuke jõutus ja rikkus oli maa. Nii seisid ükskstei wastas maaomanikud ja töölised. Kuna töölised ilma maata oma tööjõudu ei saanud kasutada, sattusid nad ärarippuusse maaomanikest. Nii kujunes välja isiklik orjus ehk maa külge seotud olek, misjulgune kord walitses wanal ja keskajal ja mida veel praegu algastmel olevate rahwaste uures võib leida.

Rahamajanduse ajajärg tõi ülal kirjeldatud oludesse põhjaliku muutuse. Ülejääke, mis majanduslik tegewus andis, wõidi nüüd ümber

wahetada rahaks. Wiimane sai niiviisi hoiuwahendiks, mida wõis koguda ja tarbeks kasutada. Neid ülejääke wõidi hawinemisest hoida. Sellega oli antud wõimalus küllust ja puudust kooskõlastada. Tootmist ja tarvitamist oli wõimalik ühtlustada. Soolekandmine tulewiku eest on wõimalikuks muutunud ja walitseb terwet majanduselu. Raha kottuhoiu kasulikkus on silmnähtaw, mõjub raha tööle wirgutawalt. Tehakse tööd niioelda tagawaraks, kuid see elustab ja edendab terwet majandust.

Raha üldisele tarwitusele wõtmisega hakkas walitsew klass oma almatelt naturaalkohustuste asemel raha nõudma. Seega wõitsid töölised omale suurema rippumatuse ning wõisid wabamalt oma jõudu kasutada. Raha wõimaldas orjadele jõukaks saada, end oma peremeestelt lahti osta ning wabadust saawutada. Raha tekkimisega muutub sive peremeeste ja orjade wahel lõdwmemaks. Wiimaks kaob see täiesti. Igati muutub iseseiswamaks. See ei ole olnud mitte alati ühtlaselt kasulik. Maaperemehel oli õigus oma alamate tööjõule, ühtlasi pidi ta aga nende eest ka hoolitjema. Ühes õigustega kadusid ka kohustused ning tööline wõis halwadel aegadel sattuda wiletusse.

Rahamajandus joodustab jõukust, mis omakord tootmist ja üldist tööjõudude kasutamist mõjutab. Tekkin ringkäik elustab majandust. Raha raha kuhjumine ühe isiku kättesse wõimalik, wõib majanduslikult wõimsaks saada ka ilma maaomanduseta. Maaomanike kõrwal tekib uus klass ja wõim: kapitalistid. Raha naturaalmajanduses peamiselt oma ja ligemate naabrite tarwete rahuldamiseks töötatakse, laieneb rahamajanduse juures see piirkond märksa. Majanduslikust tegewusest wõtawad osa isegi kaugemad rahwad.

K r e d i i t m a j a n d u s wõimaldas majandustegewust tänapäewa mõttes, kus majanduslik tegewus rahwuswaheliselt läbi põimitud, moodustades seega maailma-majanduse. Krediidimajandus wõimaldab hulga wäiksemate waranduste ühinemist produktiivseteks otstarweteks ja joodustab ülemineku wäikeettewõttest suurettewõtteks. Waranduste kogumine on sealäbi äranägemata piirideni wõimaldatud.

Rahwuswaheline tööjaotus ja sisemaa tarwituste kaswamine tekitawad suuremaid kõikumisi rahwamajanduslikul alal. Krediidi tõttu on wõimaldatud selliste wõrraste kapitalide tarvitamine, mis oma kapitali arwuliselt suuresti ületawad. S. t. oma warad ei wasta enam läbikäigule, mis omakord riski juurendab ja konjunktuuri kõikumisi esile kutsuda wõib. Majanduslikud kriisid on seepärast krediidimajanduse tulemuseks. Sellised kriisid on moodja aja ijeloomulikuks nähtuseks.

Waranduste liitumine produktiivseteks otstarweteks juurendab nõudmist tööjõudude järele ning parandab üldiselt tööliklassi olukorda. See olukorra paranemine wõib olla majanduslikku ja poliitilist laadi. Elundused kaswawad aga weel kiiremini. See wiib klassiwõitluse terawnemiseni. Rahamajandus mõjus seisuste ühtlustamise mõttes, kuid nüüd ilmutab end jälle liitumise wajadus. Aga need liitumised on wabatahtlikud, nad ühendawad omi liikmeid ajutiselt teatud majanduslike, sotsiaalsete ja poliitiliste ülesannete läbiwiimiseks.

Majanduses on tähelepannawad kaks ajajärku. Esimeses ajajärgus järgneb tootmine tellimisele ja nimelt konsumendi ehk tarwitaja tellimisele. Teises ajajärgus töötab tootja tagawarale, turule. Esimese ajajärgu majandusvormi nimetame käsitööks. Tootmine tagawaraks turule on aga ettevõte.

Kui waadelda, milles seisab wähe tootmises tellimistele ja tootmises tagawarale, siis näeme, et wiimane palju suurema riskiga seotud on. Nii siis: kui kõneldatakse ettevõttest, siis mõeldakse kõigepealt riskile, mis selle ettevõttega seotud on. Käsitööline, kes tellimise täidab, ei riski millegagi, kuna ettevõtja, kes valmistab tagawaraks, nende tagawaradega istuma võib jääda.

Ettevõtjaks ei saa olla igüks. Kel puudub julgus, kes ei oska tulewikku arwestada, kes ei oska hinnata võimalusi, jee jäägu parem täidesaatwa töö juure.

Ettevõtja peamiseks tunnusemärgiks on kiire taipamine ja võimaluste äranägemine, mis ettevõttele võimaldab olla kasulikud või — kahjulikud. Majanduselus leidub palju jõude ja wäärtusi, mis suguseid kasutatakse puudulikult või mida sugugi ei kasutata. Neid kasutatakse wõibolla ühekülgselt, olgugi et seda wõiks teha mitmekülgselt; neid kasutatakse wale kohal, wale ajal. Ettevõtja peab äratundma warade omadused, majanduslikud jõud, nende wäärtused, nende tarwitamise, odawuse ja wastupidawuse ning õigel kohal ja õigel ajal neid ühendama ja selle ühenduse kaudu uusi soodjamaid äriwõimalusi looma.

Uusi äriwõimalusi kaaludes peab ettevõtjal selgesti silmi ees seisma eestjuu, mida oma enese äri juures wõiks tarwitusele wõtta, mis suguseid paremusi on märgatud teistes ärides, mis suguseid wigu oma äris tuleks kõrvaldada. Tihti nähaakse, kuidas naaber head äri teeb, kuid endal pole enne meele tulnud neid võimalusi ise ära kasutada. Äriwaim ilmutab end just äriwõimaluste leidmises ja nende õiges kasutamises. Paljud lähewad neist wõimalustest hooletult mööda, kuid üfiskud kasutawad neid ja siis juba suure eduga.

Ettevõtja peab kiirelt ja kindlalt wäärtusi ja hindu arwestada oskama ja peab selles omama harjumuse. Ettevõtja peab ka omama teatud ärilise mõõdupuu ning oskama seda mõõdupuud tarwitada. Mida kauem inimene liigub majanduslikus elus, mida rohkem ta omandab kogemusi, seda õigemini oskab ta majanduslikku mõõdupuud tarwitada. Kogemuste najal kalkuleeritakse. Arwestades nende majanduslikkude warade omadustega, mida juba tuntakse ja neid wõrreldes uuesti tekkinud majandusjõududega, võib wiimaste wäärtuse üle otsustada.

Uga majanduslik ettevõte kujutab enesest katset. See katse võib olla rajatud wale alusele, see katse võib nurjuda wale arwestuste või ettevõtja isiku tõttu.

Uga katse on seotud riskiga. See risk on seda suurem, mida suurem aineiline kahju võib tekkida, mida suurem on äri sisse paigutatud wäärtused ja töö, enne kui tulemused end näitawad. Uga risk ei liigitu mitte ainult suuruse, waid ka kaotuse tõelikkuse järele. Mida wähem on

kindlustatud kindaminek, seda suurem on risk. On ärisid ja ettevõtteid, millede juhtimine sünnib enam-vähem kindlate reeglite järele; on aga ka selliseid, kus ettevõtja aegamööda kogemusi koguma peab. Nii võib see olla ka üksiku ettevõtte harudega, mis uuelts asutatud ja käima pandud. Ettevõtted, mis kauemat aega töötavad ja mida korralikult peetakse, omavad vähem riski. Kuid iga suurendamine ja muutmine võib asjaajamise järele riskantsiks teha.

Ettevõtja peab olema teguvõimeline. Energiliselt, kindla tahtmisega rühub ta takistusi kõrvaldades oma sihi poole. Äri asutamine üksi ei nõua teguvõimet, vaid see ei tohi kogu äri kstes raugeda. Muidu võib edu asemel kujuneda tagasimineks. Teguvõime on mootor, mis töötab alaliselt ja ettevõttele jõudu annab.

Ärielus omab suure tähtsuse kiire otsustamisvõime. Kiüüdisaja kiire liikumise juures on kõhklemine lubamata ja kahjulik. Võistluse ajajärgus peab äriees oma otusü kiirelt ja tabawalt tegema, olgu see ostmisel, müümisel või tootmisel.

Kuid ettevõtjal peab olema ka püsivust. Kes ennaft kergesti eluraskustest alistada lasseb, ei kõlba ijesewiswaks ettevõtjaks. On lõpmata palju piisiasju, mis ettevõtte wabat käiku takistawad ja pidurdawad. Neid takistusi on waja mõita. Püsivus mõidab lõpuks ikkagi raskused.

Lõpuks peab ettevõtja omama organiseerimise andi. Kui wõrrelda majandusettevõtet kellowärgiga, siis on ettevõtja see, kes peab selle üfifid rattad kohale asetama ja liikuma panema. Organiseerimist ei saa õpetada, organiseerimiseks peab inimene olema loodud. Organiseerimine seisab jõudude ja wahendite koostöölendamise oskuses, majanduslike tühi-kute täitmisel, puuduste kiirel kõrvaldamises. Äri organiseerimine nõuab täpset tööjaotust ja oskust igale asjaosalisele selle õiget tegewust anda. Iga kaastöölisele, igale tööriistale, igale ruumile äris peab kindel ülesanne määratud olema. Ettevõtte ülesehitus peab olema läbipaistew, liigitus üfifite tegurite tähtsuse järgi koostöölendamiseks.

I s i k l i k u d e t t e w õ t t e d. Kõige wanem ettevõtte wõrm on isiklik ettevõtte. Suhataja ja omanik on üks isik, kes kogu oma kapitali ja oskuse tööle rakendanud. Töötades enese huwides, annab ettevõtja kõik äri heaks. Üfifikettewõtte tundemärgiks on tema paendumus, wõimalus kiirelt turu seisukorraga kohaneda. Üfifikettewõtte tegutses täiesti ijesewiswalt oma äranägemise järgi, arwestamata wõõraste mõjutustega, wastutades kõige oma äri ja isikliku warandusega.

T ä i s ü h i n g u d. Kaks ehk rohkem osanikke tegutseswad teatud nime või firma all. Täisühingu osanikud wõtawad ettevõttest osa oma kapitalidega ja isikliku tööga, kandes ühtlasi piiramata wastutust; ühingu wõlgade ja kohustuste eest wastutawad kõik osanikud terve oma warandusega. Kui ühest isikust ei jattu äri juhtimiseks ja teenijatele ülesannete täitmisel ei taheta usaldada, siis eelistatakse täisühingu wõrm.

Criti tähtis on see seal, kus üks ettevõtte mitmes linnas ehk kohas tegutses ja igal pool on waja peremehe wõlutustega isikut, kes ettevõttega tihedalt seotud. Sugulased, wennaksed jne. tegutseswad sageli täisühingutes.

Piiratud ühingu d. Need ühingu d erinewad täisühinguist peamiselt sellega, et teatud arwu täisosanike kõrwal, kes ühingu wõlgade eest wastutawad piiramatult, wõiwad ühingu liikmeiks olla osanikud (kommanditistid), kes wastutawad ainult oma osamaksude suuruses: kommanditistid ei wõta osa äri juhtimisest; kaju wõi kahju nad kannawad proportsionaalselt oma osamaksudele. Ärraamatuid ja bilansse on kommanditistidel õigus kontrollida. Piiratud ühingu te arenenud ettevõtte worm on

Akttsiaseltsid. Need on kapitalühingu d, mille osanikkudeks aktsionärid wõi aktsiate omanikud. Osanikud wastutawad ainult oma aktsiate arwuga, summaga, mille nende käes olewad aktsiad moodustawad. Sealjuures on akttsiaseltsi põhikapital jaotatud teatud üksustesse, aktsiatesse. Akttsiaseltsi asutamiseks astuwad kokku asutajad-liikmed ning seawad ühingu põhikirja kokku. Selles peab tähistatud olema ettevõtte siht, põhikapitali suurus, aktsiate hind, juhatusse walimine, tema kohustused ja õigused. Akttsiaseltsi tegewusse astumiseks on wajalik walituse luba, mille järele põhikiri registreeritakse. Peale tarwilise osakapitali kogumise wõiwad aktsionärid üldkoosoleku kokku kutsuda ja walida ühingu juhatusse, kes tegelikult ühingu asju ajab. Üldkoosolek on aktsionäride õiguste teostaja ja seega ühingu wõimukandja.

Aktsionäride hulgast walitakse samuti nõukogu ja rewisjoni-komisjon. Nõukogu ülesanne on juhatusse tegewuse jälgimine; rewisjoni-komisjoni tegewuspiirkonda kuulub aasta aruande ja raamatute, dokumentide kontrollimine.

Aktsiaseltsid on moodsas majanduses hakanud tähtsat osa etendada. See ettevõtte worm võimaldab juurte kapitalide kogumist ja nende kasutamist ärilisteks otstarweteks. Kuid akttsiaühingu d omawad ka wäga palju puuduseid. Neist wõiks nimetada juhatusse paendumatust, mis tingitud selle piiratud wõimust ja ärarippuwusest üldkoosolekust ja nõukogust. Siis administratsiooni kulufus, mis suure osa kausust ära sööb. Akttsiaühingu te kontroll jätab palju soowida ning seda kontrolli teostada on raske. Aktsionäridel puudub sageli majanduslik asjatundmine, nad on antud juhatusse wõimusesse. Wälismaail tehakse akttsiaseltsidega sageli kelmuusi, asutatakse fiktiiv-ühingu d, spekuleeritakse aktsiatega jne. Akttsiaseltsid on nii meil kui ka wälismaail praegusel kujul puudulikud. Reorganiseerimine oleks tarwilik.

Osajuhatused on ettevõtete liik, mis iseäranis Sakamaal wäga lewinenud. Ka siin wastutawad ettevõtjad ainult oma ärikapitaliga, aga mitte oma terwe warandusega. Seepärast ongi seda ettevõtte-wormi nii harrastama hakatud.

Ühistegelised ühingu d ehk kooperatiivid on ühingu d, millede liikmete arw wõib olla piiramata, kes ühistöö kaudu oma liikmetele majanduslikke huwisid püüawad saawutada. Kooperatiiwide peasiht on jõuda inimeste wabatahtliku ühinemise kaudu niikaugele, et iga üksiku isiku töötulud wõimalikult jääksid temale enesele. Kooperatiivid jagunewad kolme liiki: walmistamisühingu d, tarwitajateühingu d ja laenu- ja hoiuühingu d.

Kooperatiivid on sellest ideest, mis nende loojaks oli, wahapeal tublisti kõrwale kaldunud. Meil Gestis on nad kujunenud tugewateks, puht ärilise iseloomuga ühsusteks. Kasutades juuri toodustusi maksude maksimises ja olles warustatud odawaprotšendilise riiklitude krediitidega taotlewad meie ühistegelised ettevõtted puht ärilisi sihte, mõisteldes seejuures terawalt eramajandusliste ettevõtetega.

Tootmine.

Majandusliku tegewuse ülesanne on soetada inimtarwete rahuldamiseks wahendeid. Meid ümbritsew loodus on rikas igasuguseist aineist. Kuid oma algkujus pole need kuigi tarwitatawad. Meid on waja ümbertöötada. Tootmiseks nimetame ainete ümbertöötamist majanduslikeks waradeks, nende kõlbuliseks tegemist inimtarwete rahuldamiseks. Iga tootmine nõuab kulusid, s. t. tööd ja materjali, mida wajatakse suurema wäärtuse loomiseks. Kui toodang oma eesmärgile wastab, on see tehniliselt õnnestunud. Majanduslikult aga on ta siis õnnestunud, kui toodangu wäärtus tootmise kulud ületab.

Tootmine mõjutab rahwa jõukust. Mida usinamalt ollakse tööl, seda rohkem warasid soetatakse. Warade rohtus on majandusliku jõukuse mõõdupuuks.

Wäärtuste loomine sünnib inimese ja loodusjõudude koostööl. Seda tööd soodustatakse igasuguste wahendite abil. Nii on wiljakaswatamine looduse ja inimese koostöö. Täiesti uute ainete walmistamine pole võimalik. Kõne alla võib tulla ainult ainete ümbertöötamine. Iga tootmine on uue wormi andmine olemasolewale ainele.

Meie majanduses on warade wäärtus ärarippum nende sobimusest liiklemiseks. Mõõduandew on nende wahetuswäärtus. Warade tootmine sünnib peaaesjalikult turu jaoks. Misugustel tingimustel warad müüdawad, ripub ära turu seisukorrast. Tootja soowid pole siin mõõduandwad. Tootja wõimuses ei seisä oma toodangule kindla hinna määramine, ka peab selle hinna umbkaudselt wälja arwestama.

Seda tulewiku hinna arwestamist nimetatakse spekulatsiooniks. Sealjuures peab alati arwestama efsitusega ja kaotustega, mida riskiks nimetame. Toodangu omadustest ripub ära, kas seda tarwete rahuldamiseks võib kasutada. Tähtis on ka tarwiduste olemasolu. Tootjal on võimalik toodangu omadusi kindlaks määrata, kuid wälised põhjused woiwad toodangu tarwitatawuse küsitawaks teha. Nii woiwad tehniliselt laitmatad warad moe ja maitse muutuse mõjul lattu wedelema jääda ja oma wäärtuse kaotada. Samuti võib liiga palju niisuguseid warasid produtseerida, mille järele tarwidust ei ole. Sel juhul võib toodangu hind nii madalaks muutuda, et tootja ei saa oma kulusidki tagasi.

Warade walmistamiseks on waja kolm, n. n. tootmisfaktorit, need on: maapind, kapital ja töö. Sotsialistlikud majandusteadlased, nagu Marx, tahawad teada ainult ühest tootmisfaktorist, see on töö. Kuid

üksnes tööga ei saaks inimene midagi teha, kui tal looduse jõud kasutada ei oleks.

Varade valmistamine jaguneb mitmesse liiki:

1. Soetamistööstus. (Põllutöö, metšaasjandus, maatööstus.).
2. Valmistamistööstus, s. t. toorainete ümbertöötamine (käsitöö ja vabrikutöö).

3. Raubandus ja liiklemine. Nõik kolm liiki taotlewad väärtuste soetamist. Majanduslikult on nad üheväärilised tegurid. Raubandust tuleb lugeda tootmiseks, kuna ta põllusaadusi ja vabrikutooteid edasi toimetab. Sama on lugu liiklemisega, transpordiga, mis varad oma kohale veab.

Varade valmistamine, tootmine, areneb järjest nii headuse kui ka suurususe poolest. Masinate abil võib tootmist muinasjutuliselt arendada.

Kuigi rahvamajanduses igauks oma kasuks püüab varasid valmistada, areneb selle tõttu siiski ka üldise töö. See areng on aga seotud teatavate eeltingimustega. Kulude kokkuvõid arendab tootmist. See kokkuvõid saavutatakse odavama materjali tarvitamisega, materjali otstarbekohase kasutamise ja materjali kokkuvõiduga. Materjali võib kokkuvõida otstarbekohase pakkimisviisiga jne.

Kulusid võib kokkuvõimata tööjõudude kokkuvõiduga. See saavutatakse tööjõudude põhjaliku väljaõpetamisega, jõudude asetamisega õigele kohale, tööliste preemiate maksmisega, mis neid tööle õhutab, tööliste asendamisega mehaanilise jõuga, näit. masinatega.

Politiilised tegurid võivad tootmist mõjutada. Waba tootmine võib lubatud olla, kuid riiklik võim paneb sageli kitsendusi maksuma. Sel korral on üksikud isikud eesõigustatud ja omavad, n. n. monopoli. Mida wabamad on tootmise võimalused, seda tugevamini ta tegutseb. Waba mõistlus kiirendab ja soodustab igat valmistamist. Kuid wabadust ei tohi selleks kasutada, et varade wähesuse korral eraforralisi ja kõrgeid hindasid nõuda, mis varade ja valmistamise väärtusele ei vasta. Sellised liiakasumõtmised on sageli wäljakutsunud fundmajanduse ja soodustanud sotsialiseerimise püüdeid.

Raha.

Ürgrahwad ei tunnud ega tunne tänapäemgi raha meie mõiste järele. Wäärtusi wahetati waid üksise wastu. Oli kellegil waja hobust, läks ta naabri juure ja wahetas seal lehma wõi midagi muud soowitud hobuse wastu ümber. Et niisugune wahetamise wiis palju seeldusi ja raskusi kaasa tõi, on arusaadaw.

Mida elawamaks muutub wahetus, seda raskem on leida isikut, kellel soowitud kaup saadawal ja kes omaforda pakutud kaupa tarvitada võib. Kui oletada, et raha järsku kaoks, siis seisaks meie terve rahvamajandus ühe hoobiga paigal ja inimesed jääks nälga ja hätta. See ongi põhjus, miks inimesed sunnitud on endale sellist wahetuswahendit soetama, mida igal ajal tarvitada võiks. Selleks on sobim

ese, mida igaiks heameelega vastu võtab ja mida sellestõttu kergesti edasi anda võib. Seda eset peab olema võimalik alal hoida seni kui selle vahetamine tarvilikuks osutub.

Vanade freeklaste ja roomlaste juures ja keskaja alul tarvitati Kesk-Euroopas vahetusvahendiks loomi. Nii vastas, näit. ühe lehma väärtus kuuele seale. Indiaanlaste juures olid vahetusvahendeiks loomanahad.

Kultuuri arenemisega hakati järjeft kallimaid esemeid tarvitama vahetusvahendina. Spartas (Kreekas) oli tarvitusel raudrahad. Hiinlased ja malailased valmistasid omale tinast rahasid. Waskte tarvitati Skandinaavia riikides ja Wenemaal. Waskte asendas hõbe ning wiimane pidi lõpeks ruumi andma kullale. Tänapäew on raha aluseks üldiselt kuld, olgugi, et paljudes riikides ka hõberahasid tarvitatakse.

Warematel aegadel anti metalle kaupade vahetuseks kaalu järele edasi. Seda tehakse veel praegugi, näit. Hiinas. Kuna kaalumise tülitaks osutus, otsustati asja lihtjustamiseks templiga warustada metalltiike, mis vastasid teatud kaalule. Kuid sellega ei saadud wäärnähteid ära hoida. Nimelt wähendati nende metalltiikide kaalu wiilimisega ja kraapimisega, mis loomulikult muutis nende wäärtuse.

Lõpeks hakati metallile andma praegu tuntud raha kuju: hakati raha lööma. Raha tekkimisega oli saawutatud vahetuswahend, mis vastas nõuetele.

Seda vahetuswahendit, raha, wõis tarvitada wäärtuste mõõdupuuks. Raha võimaldas ka kokkuhoidu, tagawarade kogumist. Raha õpiti tundma hea kokkuhoiu wahendina, mis jõukuse arenemisele kaasa aitas. Raha osutub ka heaks laenu wahendiks. Raha võimaldab krediidi tekkimist ja selle kasutamist.

Selline oli raha tekkimise lugu. Kuid oma lõpliku kuju omandab ta siis, kui riikline wõim raha sundwahendiks teeb ja tema wäärtuse määrab. Moodstas riigis, mille majandusorganisatsioon õigusele põhjeneb, on raha riigi wõimu poolt sunduslikuks vahetuswahendiks määratud. Igaüks võib oma wõlgasid riikliku maksuwahendiga kustutada ja peab neid wahendeid tarbekorral ka ise vastu võtma. Ka maksud riigile tasutakse nende wahenditega.

Riigid on mitmesuguseid rahasid katfunud sunduslikuks teha. On olnud nahkrahasid ja paberrahasid. Kuid ainsaks nõuetele wastawaks wahendiks on osutunud kallid metallid nagu hõbe ja kuld. Wiimane on eriti hinnas kõikide inimeste juures. Kui millegi vastu enam ei taheta wahetada, kulla vastu tehakse seda siiski. Wõib öelda, et kuld on ainuke tõsine vahetuswahend, mis üldse olemas.

Kapital.

Kapitali all tuleb mõista jeda osa warandusest, mida, olles ise inime töö saawutis, edaspidiseks tootmiseks ja warade valmistamiseks kasutatakse. Harilikult nimetatakse teatud rahasumma kapitaliks. Selline nimetus on siis õige, kui mainitud rahasumma oma omanikule jissetulekuid annab. Kuid ka teised esemed wõiwad kapital olla, m. s.

masinad. Warad ja rahasummad on ikkagi kapital ja seda ka siis kui nad oma waldajale fissetulekuid ei anna. Siis on nad, n. n. „surnud kapital“. Kapitali all mõistetakse kõiki warasid, mida inimene ise on walmistanud ja mida ta warade walmistamiseks edasi kasutab. Maapind ei kuulu kapitali mõiste alla, see on omaette tootmistegur. Kapitaliks tuleb aga lugeda parandused, mida inimene maapinna juures teostab, nii näit. sookuiwatused, maawäetamine, hoonete ehitus jne. Kõik, mis inimene oma tööga saawutab, on kapital. Warandust, mis kuulub kellelegile, võib jagada kolme liiki: maaomandus, warad, mida tarwitatakse ja kapital. Kapital on see osa warandusest, mis edaspidisele warade walmistamisele kuulub.

Seldakse: kapital on kogutud töö. Ta on inimese tööga saawutatud, inimese tarwete rahuldamiseks määratud wara. Kõik kapital koosneb loodusainetest ja tööst.

Tehakse wahet oma ja wõõra kapitali wahel. Wiimane on siis laenukapital. Väliste tundemärkide järele võib ta olla liikuw ja liikumata. Liikuw kapital on masinad, tööriistad, toorained.

Liikumata kapital on töö, mis tehtud maapinna parandamiseks, et see muutub toodangukõlblikuks.

Kapital võib olla ringiwoolaw ja seisew. Seiswaks kapitaliks tuleb lugeda näit. mingisuguse ettevõtte põhi- ehk alustuskapitali. Wastandina sellele on ringiwoolaw, n. n. käitiskapital. Käitiskapitali isäralduseks on, et see kulutatakse ära tootmisprotsessis, sealjuures toimub selles muutus ja selle wäärtus läheb üle uude toodangusse.

Nii näiteks wilja mahakülwamine või loomadele söötmine. Wili häähub, muutudes uueks põllusaagiks või andes uusi wäärtusi loomade liha või piima näol. Nii on lugu ka benziiniga, mis mootori käima paneb; willaga, mis riideks koetakse.

Seisew ehk alustuskapital sellewastu tulub aegamööda, näit. masinad, mis wõiwad töötada aastaid; wabrikuhood, tööriistad. Need tarwitatakse ajajooksul uute warade walmistamiseks ära. Põllumajanduses on loomad ja eluta inventaar seisew kapital. Kuid lihunikule on loomad, mida ta tapab ja müüb, käitiskapitaliks.

Mõlemaid liiki kapitalid peawad üksteist täiendama ja selleks teatud määral tagawaras olema. Raua ja kiviõie puudusel ei saa wabrikud oma tegemust jatkata. Kui aga on liiga palju wabrikuid ehitatud, takistawad nad üksteist liigse konkurentsiaga. Selle järelduseks on majanduslikud kriisid. Puuduwad aga wabrikud ja hääbuwad olemasolewad toorained, siis on see rahwamajanduslikult samuti kahjulik.

Rahwamajandusele on kasulik lahkamata käitiskapitali muutumine seiswaks kapitaliks. Põllutöös peatfid lõikuse ülejäägid raha wastu ümber wahetatama ning see maaparanduseks tarwitatama. Seega muutub maapind wiljakandwamaks, majandus wõimsamaks. Wabrikute ja tootmisabinõude soetamine võib üldise jõukuse tõusule kaasa aidata. Seisew kapital wõimaldab käitiskapitali kasutamist. Kõrgema majandusarengu juures omab seisew kapital erilise tähtsuse. Ning selle kapitali wähenemine tähendab majanduslikku langust. Tema wägi-

waldne wähendamine sõjas ja revolutsioonides on kahjulik. Seda kahju võib ainult aastate kestes tasandada. Tõrjariis häwitawalt mõjub majandusele ja seiswale kapitalile koduõda. Sõda, mis peetakse waenlase maapinnal on wähem kahjulik.

Kapitali kogumine. Kuulus inglise majandusteadlane Adam Smith oli arwamisel, et kapitali kogumine on ainult teostatav kokkuhoiuga. Põllumees, tööstur, kaupmees koguwad kapitali seega, et nad ei tarwita oma teenistust wiimase ni endi isiklikeks nõueteks, waid ühe osa sellest uuesti produktiivseteks otstarweteks kasutawad. Seda wõiwad nad teha kas oma ettevõttes wõi teistele laenu andes. Selline teguwis mõjutab terwet rahwamajandust. Rahwa jõutus kasvab, siis kui ta walmistab rohkem, kui ise tarwitab. Kuid kokkuihid iseendast ei tähenda weel kapitali kogumist.

Kogutud summade tarvitamine warade walmistamiseks muudab nad kapitaliks. Moodjas majanduses pööratakse erilist tähelepanu tootmiswahendite walmistamisele. Wajadus tehniliste wahendite järele ületab konsumitarwete nõudmise. Tootmismahendite tööstused näitawad järjest kaswu ning rohkem töölist leiwad neis teenistust. Kultuuri tõus loob ikka uusi tarwidusi, seetõttu paraneb warade kvaliteet. Selleks tuleb ka tootmismahendeid arendada.

Ühes kultuuri ja jõutusega kasvab üldine kapitaliwõim. Seni kui inimesel wahendid puuduwad, mille abiga ta oma tööjõudu suurendada võib, wajab ta kõike oma jõudu selliste tarwete walmistamiseks nagu toitmine, riietus, elamud jne. Tõuguste leuitiste tõttu on võimalik üht osa inimkonnast ka teiste ülesannete täitmiseks kasutada. Alles siis saab võimalikuks ka kunsti ja teaduste harrastamine. Selliselt on uue aja majanduslik areng oma praeguse täiuseni kujunenud. Kapital ja kultuur on üksteisest tingitud. Kapitalikogumine soodustab kultuuri arengut ja see oma poolt mõjub kapitali kasvule.

Kapitali kogumine teostub mitmete asjaolude mõjutusel. Mõgtingimuseks on riiklik heakord, õiguslik kord, mis isiku ja tema waranduse puutumatusst garanteerib. Weel on tingimuseks, et õiguslik kord kapitali kogumist ei raskenda ja ei takista. Mafukoorem ei tohi olla liiga suur. — Rahwa intelligents, usinus, kokkuihid ja ettevõtlifus arendawad majanduslikku tõusu. Kokkuihid on seda suurem, mida tulukam on töö ja kapitalidelt saadaw kasuprotsent. Wiimaste tulukuse langemisega langeb ka soow kokkuihiuks.

Mida suurem kapital, seda kiiremalt ta kasvab. See oleneb suurte kapitalide soodsamast kasutatawusest. Suurajutifed tööstuses ja kaubanduses suudawad rohkem teenida. Kuid kapitali kogumine on siiski teatud määrani piiratud. Kapitali pole võimalik lõpmatuseni suurendada. Kapitali kogumine leiab pidurdamist kui tarwituswarafid niipalju produtseeritud, et neid enam müüa ei saa. Siis on jõutud üleproduktifioonini. See on kahjulik. Tekib seisukord, mida majanduskriisi nime all tunneme.

Praegu walitsew maailma majanduskriis on kahtlemata warade üleproduktifiooni tagajärg. On waieldaw, kas kokkuihid ja tarwete piiramine

Jeda kriisi weelgi süveneda ei aita. Tuntud inglise majandusteadlased nagu Mc. Kenna ja Keynes soovivad kriisi vastu võitlemiseks mitme kottuhoidu, vaid ümberpöördukt: võimalikult palju kaupade ostmist ja tarvitamist.

Warade liiklemine.

Sest ajast, mil inimeste töö mitmekesisemaks muutus, tööjaotus tekkis, ilmus vajadus warade liiklemise korraldamiseks. See vajadus puudub inimesel või perekonnal, kes oma tarvete rahuldamiseks kõik warad ise produtsseerib. Inimsoo arenemisega tekib järjest rohkem tarwidusi. Kes valmistab tarbeid müügiiks või wahetusseks, peab ka mõtlema, kuidas neid tarvitajaile kätte toimetada. Ühtlasi peab ta ka hooit kandma, et temale endale tarwisminewad warad oleksid hõlpsasti ja kiiresti kätte saadawad. Inimeste ja tarvete mitmekesisus põhjustawad seega warade liiklemise, nende ringwoolu.

Inimeste poolt valmistatawate warade mitmekesisus on tingitud loodusest. Teatud maal ja teatud kohal võib mingi wara valmistamine olla väga soodus, kuna see mujal kujuneb üldse wõimatuks. Oleksid inimesed ja loodus kõikjal üksteisele sarnased, oleks neil ühesugused tarwitused, siis ei oleks warade wahetust ja nende liiklemist üldse waja. Niiugune seisuford ei võimaldaks aga inimsoo arenemist ja kultuuri tasepind jääks madalaks.

Kuid inimeste erinewad omadused, üksteisele mitte sarnlewad looduse jõud on teguriks, mis panevad inimeste poolt wastawa erinewusega valmistatud warad liiklema. Ja nii toostub alaline wahetus. Igaüks toob turule warad, mille valmistamiseks tal soodsamad isiklikud ja looduse tingimused on.

Warade liiklemisel omawad mitmesugused tegurid kaaluma tähtsuse. Nendest teguritest tuleks esimeses järjekorras nimetada raha. Raha puudusel oleks warade wahetus meie mõiste järele wõimatu. Raha hõlbustab ja kiirustab seda wahetust, sest raha on kõikjal tuntud ja tema wäärtus kindlaks määratud. Raha on ka hinna mõõdupuuks.

Iga warade wahetuse eel tuleb määrata warade hind. Selleks tuleb kindlaks teha warade wäärtus, kulud ja töö, mis neisse mahutatud. Hind kujundatakse arutamise ja wõrdlemise abil.

On waja ka selgitada wahetatawate warade mõõt ja kaal. Selleks leidub mitmesuguseid wahendeid. Ka siin omab otjustawa tähtsuse arutamine.

Suhtub sageli, et warade ja kaupade wastutaju mingil põhjusel wiibib. See võib väga mitmesugustest asjaoludest tingitud olla. Sellepärast peab inimestel olema teatav usaldus üksteise wastu. Seda usaldust nimetatakse krediidiiks.

Kuid warade wahetus ei toimu mitte ühel kohal. Meie igapäewased elutarbed on kofku weetud kõigist maailma kaartest. See warade wedu oleneb teedest ja transportwahenditest. Warade ja kaupade wedu ja liiklemist nimetatakse transpordiks.

Transpordi olemasolu ja tema kasutamise on tingitud paljudest abinõudest ja vahenditest. Neist on tähtsamad: teed, maanteed, meeted mered, jõed, kaanalid), raudteed ja õhuteed. Liiklemisvahendid: sõiduriistad, raudteewagunid, jõuwanfrid, aurikud, purjelaewad jne. Jõud, mis liiklema panewad: inimese, looma, wee, auru, elektri, üldse kõik loodusejõud.

Nüüdisaja warade liiklemiseks on waja hiigla organisatsiooni, mille ka on moodustunud. Sellele organisatsioonile waadatakse harilikult kui endastmõistetawale asjaolule. Waewalt kujutleb enesele keegi, mis oleks, kui puudusid maanteed, raudteed, kaanalid, aurikud, post ja telegraaf. Tänapäew on liiklemine saanud rahwuswaheliseks. Raadio ja telefoni abil on võimalik filmapilkselt saamutada ühendust maade wahel, mis ajuwad üksteisest tuhandete kilomeetrite kaugusel. Meie kehakatte algained, vill ja puuwill on pärit Austraalias ja Ameerikast, mõningad toiduained tulewad isegi kaugetest meretagustest maadest.

Transportwahendite peaausesanne on kauguste wallutamine. Sealjuures on mõõduandwa tähtsusega liiklemiswahendite kiirus. Tänapäew on kiirus endiste aegadega wõrreldes suuresti kaswanud. See on tingitud tehnika arengust, kiiremast tootmisest, tööjaotusest, rahwaarwu üldisest kaswust ja liiklemishädaohtude wähenemisest.

Wajalik on korrapärasus, liiklemistäpsus. Täpsus võimaldab lakamatut tegewust, kindlust, et määratud ajal, määratud kohal, liiklemiswahendit kasutada saab.

Transportwahendite juures on tähtis ka nende mugawus, odawus ja kindlus. Tänapäew on inimesed mugawuse suhtes nõudlikuks muutunud. Kui 60 aastat tagasi purjelaewadel reisijaid nagu silke tünnis weeti, ei leiaks jellised laewad nüüd üldse enam reisijaid. Mida mugawam transportwahend, seda rohkem leiab ta kasutamiist. Wõistlus mõjutab ka siin paremate wahendite hankimise.

On loomulik, et mida rohkem mugawusi ja paremusi liiklemiswahendilt nõutakse, seda kallimat hinda tema kasutamise eest tuleb maksta. Nende kõrwal töötawad aga ka odawamad, mis määratud kehweemale tukrudele. Transport merel on harilikult raudteest odawam.

Rõhku pannakse ka transpordi kindlusele. Siin on mõõduandwad tehnilised täiendused ja üldine õiguslik kord.

Warade ja kaupade hinnad on tihedas ühenduses transpordiga. Mida kallim transport, seda kallim on ka wara. Kuid warade rohkus mõjutab oma poolt transpordi hindasid.

Kui warade hinnad teatud kohtadel üksteisest lahku lähewad, siis katsumad kallimad kohad kaupu sealt osta, kus need on odawamad. See mõjutab transportsuunda.

Warade hinnad ja seega transportkulud ripuwad peamiselt ära tootmiskuludest. Need erinewad looduse, tööoskuse ja töowõimaluse järele. Tähtis on samuti kaupade tarwitatus, mis ühel kohal võib wäike olla, teisel aga väga juur. Nii on kaupad, nõudmine ja pakumine kõigjal erinewad ja jellest arenewad wahekorrad tootmise ja tarwitamise wahel, mille lahendajaks on transport.

Transport awaldaab otsustawat mõju warade hindadele. Warade hinnad tõusewad transportkulude wõrra. Nendele hindadele tulewad

lihtsaks transpordi kestvus, korrapärasus ja kindlus. Kui warad transpordi juures wigastusi saamad, kalkuleeritakse seega tekitatud kahju harilikult kaupade hindadele juure. Nii näeme, et transpordi oja warade liiklemisel on üllisuure tähtsusega: see mõjutab otjustawalt nende hinda.

Warade hind.

Warade wahetusel saadud wastutatu nimetatatakse hinnaks. Sind on seega warade üldsumma, mis teise wara omandamiseks tuleb wäljapanna. Üldiselt tunnustatud wahetuswahendi tekkimisega kujuneb hind selle wahetuswahendi üfjustes. Kui wahetuswahend on kujunenud ametlikuks maksuabinõuks, tarwitatakse seda maksuabinõu hinna määramiseks. Suurem wõi wäiksem hulk ametlikke maksuwahendeid moodustawad wastawalt wara omadustele selle odawama wõi kallima hinna. Warade wahetust asendab ostmine.

Majanduselus on kaupade hinnad wälja kujunenud ja enam wähem püsiva iseloomu omandanud. See on hindade kestmäär, mis tekkinud üldise hinnangust. Kuid warasid ja kaupu wõib ka hinnata subjektiivselt. See wõib juhtuda olude sunnil, kui näit. walitseb mingisuguse wara teraw puudus.

Nii ei ole näiteks wesi kuigi kallis. Kellegil meist ei tuleks meelde harilikudes oludes liitri wee eest ühte kroonigi maksta. Kuid inimene, keda kõrbes ähwardab janusurm, annaks isegi oma miljonilise waranduse klaasi wee eest! Warasid hinnatakse selle järele, kui palju maksuwahendeid nende wastu wõimalik oleks saada. Seda warade omadust, wahetuse puhul maksuwahendeid saawutada, nimetatatakse objektiivselt wahetuswäärtuseks.

Warade objektiivne wahetuswäärtus on seega wahetustehingu puhul loodetaw hind.

Warade hindamiseks on waja mingisugust wahendit, mille wäärtus kindel ja üldtunnustatud on. Selle wahendi wäärtus peab olema püsiv ja muutumatu. Selline wahend oleks siis kaupade wäärtuse mõõdupuuks. Senini on osutunud wõimatuks leida kõikidele nõuetele wastawat wäärtuste mõõdupuud.

Inglise majandusteadlane Adam Smith pidas inimese tööd parimaks wäärtuste mõõdupuuks. Sellega ei saa aga täiesti nõus olla, sest inimeste wõimed on liiga erinewad. Inimene, kes harjunud on waimutööd tegema, ei jõuaks paarigi tundi kraawi kaewata, kuna niisuguse tööga harjunud töömees terwe päewa wõiks töökada. Ümberpöördult ei jaks füüsilise tööga harjunud inimene waimutööd teha, see tekitab temale mõõdapääsmatuid raskusi. Aga töowõime erineb ka üksikute inimeste ja rahwaste juures. Mis ühel kerge korda saada, sellega ei saa toime teine. Seepärast tuleb tööd lugeda kõikwaks mõisteks, mis wastab wähe kindlale, püsiwale mõõdupuule.

Sindade mõõdupuuks tarwitawad paljud rahwad metalle, iseäranis kallihinnalisi, nagu kulda ja hõbedat. Aga nende wäärtus on samuti kõikum. Metallide wäärtus ei ole kõikides maades ega kõikide rahwaste

juures ühetaoline. Ühesugustel metallhulkadel on erinev ostujõud. See erinevus vaheldub ka aegadeka. Saja aasta eest oli kilogrammi fullaga jaadaw kaupade hulk teine kui tänapäew. Seepärast ei wasta ka metallid täieliselt wäärtuste mõõdupuu nõuetele.

Kui peale maailmasõda wõidetud maad, nagu Saksamaa ja Austria, fullast lagedaks olid tehtud, asuti aseainete otfimisele, mis hindade mõõdupuuks ja maksuwahendiks oleks kõlwanud. Selle tõttu tekkis paberiraha uputus, mis tuntud „inflatsioon“ nimetuse all. Armud muutusid astronoomilisteks, nael leiba maksis wiimaks üle „biljoni“ marga! Arid tõstsid oma kaupade hindasid kolm ja rohkem kordi päewas. Palgasaajad inimesed jooksid peale palgasaamiist hingeldades kauplustesse, kuna järgmisel pooltel tunnil kaupade hinnad juba wõisid kerkinud olla. Rahaasjanduses walises täieline kaos. Et kulda ei olnud, hakati otfima, misjuguiseid teiji aineid oleks wõimalik kaupade ja hindade mõõdupuuna tarwitusele wõtta.

Raha asendamiseks kohastest ainetest wõiks nimetada terawilja, kivi- sütt jne. Laenuude, obligatsioonide ja muude kohustuste aluseks wõeti nimetatud aineid. Kuid terawili ei oma mingisugust püsawat wäärtust. Wastawalt lõikusele on wili kallis wõi päris odaw. Seepärast ei kõlba see hinna mõõdupuuks. Aga ka teised ained ei wasta nõuetele. Probleemi, kuidas asendada kalleid metalle teiste ainetega, raha aluseks wõttes muid aineid wõi isegi mingisugust abstraktset kombinatsiooni, on väga palju arutatud. Rahuldawat lahendust seni leitud ei ole. Minjamaaks hindade mõõdupuuks on ikkagi jäänud kuld.

Raha aluseks on peaaegu igalpool kuld. Mõnedes maades, nagu meil Gestis, on raha kattelks ja kindlustuseks kuld ja walisriikide fullaga kindlustatud maksuwahendid, nagu dollarid, naelsterlingid, Skandinaawia kroonid jne. —

Kui warasid müügile tuuakse, siis on meil tegemist pakfumise- sega. Otfitakse aga kaupu ja warasid ostuks, siis nimetatakse seda nõudmiseks.

Nõudmine ja pakfumine seisawad üksteise wastu turul. Turul kohtawad müüjad ostjatega. Siia weetakse kokku müüdawad ja ostetawad warad. Sinda, mis kujuneb nõudmise ja pakfumise alusel, nimetatakse turuhinnaks.

Sinna määramisel mingisuguse wara eest katsub nii ostja kui ka müüja kõige pealt oma huwide kohaselt toimida. Sgaüks tahab warade wahetamisel wõimalikult wähe anda, aga wastutafuks wõimalikult palju saada. Selles heitluses jääb wõitjaks tugewam ja wilunum, kuna nõrgem kaotusega peab leppima. Sga wahetusloimingu juures konkurreeriwad inimeses kaks soowi: ta tahaks meeleldi oma wara endale säilitada, teisest küljest soowiks ta wõdrast wara omandada. Wida suurem on tarwidus wõdra wara järele, seda ärarippuwam on wahetaja pakfujast.

Sinna määramine ei toimu alati ühel alusel. On suur wähe hinna määramisel waba wõistluses wõi monopoli mõjutusel. Seepärast on waja eraldada, n. n. konkurentshinnad monopolihindadest.

Harilikke warasid produtseeritakse ja saadetakse turule sedamööda, kuidas nende järele tarwidus on. Neid võib valmistada piiramata arvul, tarbekorral aga nende tootmist lõpetada. Selliste warade juhtes on maksew põhimõte, et nõudmine ja pakkumine nende hindasid reguleerib.

Pakkumise juures tuleb armestada pakkujate arvuga ja pakutavate kaupade rohkusega. Kaupade väärtusele tulewad juure lisada kulud ja soovitud kasuprotsent. Tähtis on kaubapakkuja majanduslik seisukord, mis teda kiireks kaupade realiseerimiseks fundida võib, ümberpöördukt aga temale võimaldab ka äraootavale seisukohale asumise. Kaubanõudjate poolt on mõõduandwad: ostjate arv, vajatawate kaupade rohkus, ostetawate warade hindamine ja tungiw tarwitus.

Wastastikkuse kaalutlemise tulemuseks on siis hind. Seisawad mõlemad pooled täiesti wabalt üksteise wastas, siis võib oletada, et hind koosneb wara tootmisukuludest, millele juure on lisatud harilik kaupmehe teenistus ehk kasuprotsent.

Kuid alati ei kujune hinnad nii lihtsalt ja takistamatult. Nõudmist ja pakkumist katsutakse tihti kunstlikult mõjutada. Kaupu, mille rikkiminekut pole karta, hoitakse sageli müügilist tagasi, et kõrgemat hinda saamutada. Kaupmehed katsumad hoida kaupu, mille hind alanenud, neid mitte müügile lastes. Sagedasti on kaupmehed selleks liitunud, et kaupu turult tagasi hoida ja seega hindu tõsta. Niisugused liidud on, n. n. kartellid, fündikaadid jne.

Spekulatsioon mõjutab sagedasti pakkumist ja nõudmist. Nõudmine oleneb sageli isiklikkudest põhjustest, tundmata oludest, sest pakkumise juures võib pakkuja ehk müüja osawus, asjatundlikkus ja turu seisukorra tundmine häid tagajärgi anda.

Wida kõrgemad on tootmisukulud, seda kallimaks läheb wara. Esemed, mille valmistamiskulud samajuurused, omawad ühelaadilistes tingimustes ja oludes ka samajugused hinnad. Harilikudes oludes ei ole kaupade müümine alla oma valmistuskulusid mõeldaw. Sellist odawat müüki võiwad põhjustada ainult iseäralised olud. Langewate hindade puhul ei ole alati võimalik asuda otsekohe warade valmistamise wähendamisele. Wabrikute ja masinate seismapanek võib kulukam ja kahjulikum olla kui kaupade hinnalangus. Samuti ei kutsu hinnatõus alati esile pakkumise suurenemist, sest produktiooni laienemine oleneb seiswa kapitali suurenemisest. Seiswat ehk alustuskapitali juuredatakse aga ainult siis, kui on olemas kindlad tundemärgid ja wäljawaated nõudmise tõusuks.

Warade hind oleneb selle tarwitatawusest. Otsustaw on ostja tarwitus wara järele. Wida juurem on tarwitus, seda kõrgemat hinda ollakse walmis maksma. Tarwilikke kaupu ostetakse esimeses järjekorras, alles siis tuntakse huwi luksuseesemete wastu. Mitme ostja hulgast on see walmis kõrgemat hinda maksma, selle arwates ese on suurima wäärtusega. Seda näeme oksjonitel: ühed pakuwad wähe, teised rohkem, kolmas omandab eseme kõrge hinna eest. On ese wähe tarwitataw ja selle hind kõrge, siis on temast humitatuid üldse wähe. Kui keegi ostab

eseme spekulatsioonil eesmärgiga, et mõtle ta harilikult tema tarvitatawusele, waid kasulikku edasimüümise wõimalusele.

Makswõime mõjutab warade ostmist ja nende hinda. Esemeid, mida igakuks ise walmistada suudab, hinnatakse kõige madalamalt. Seetõttu on näiteks, naiste käsitööd väga odawad. Mida kõrgemad hinnad, seda kiiremini wäheneb makswõime; mida kallimad warad, seda kitsam nende ostjate ring.

Warade müüja wõrdleb müüdawa eseme wäärtust wastutasuks saadawa makswahendite wäärtusega. Müügi teostab ta ainult siis, kui tema sellest tulu loodab saada. Makswahendite wäärtus peab müüja filmis kaubawäärtuse ületama. Arenemata majanduses juhtub pettusi ja tüsiamisi. Näiteks, kui metsrahwastele kallihinnaliste nahkade ja metallide wastu klaaspärleid jne. wähetatakse.

Nõudjate konkurents mõjutab hindade tõusu. Mida rohkem ostjaid turul, seda kõrgemat hinda nõutakse ja saadaksegi nende eest. Sealjuures mõjutab aga hind ka nõudmist.

Saruldus hindasid saadakse väga mitmete warade eest. Üks ja seesama wabrik wõib oma toodete eest mitmesuguseid hindasid saada, olgugi et walmistamise kulud on ühesugused. Aga algupäralise, iseäranis ilusa mustri wõi eseme eest maksetakse meeleldi kõrgemat hinda. Sama lugu on esemetega, mis omawad kunstiwäärtuse: maalid, raietujud jne.

Kaubandus on jagunenud suur- ja wäikekaubandusse. Mii erinewad ka suurkaubanduse hinnad wäikekaubanduse hindadest. Kauba hind wõib suuresti kerkida ja muutuda enne kauba sattumist tootjalt tarwitajale. Mida kaugemal on üksteisest tootja ja tarwitaja, mida sagedamini müüdaw ese käest-kätte läheb, seda wähem mõõduandwad on tootmistulud müügihinnale.

Warade tarvitamine.

Kui warad on walmistatud, turule saadetud ja isegi müüüdud, aluwad nad ikkagi weel majanduslikule toimingule. Tähtis on kuidas warasid tarwitatakse. Waradega ümberkäimine wõib olla väga mitmesugune. Neid wõib asjata raisata, nendega wõib ümberkäia kottuhoidlikult ja isegi ihnsalt. Ümberkäimine ja wiis, kuidas tarwitatakse warasid, awaldawad mõju rahwamajandusele.

Warade tarwitamist, mis ei arwesta tulewiku nõuete ja nende tarwete rahuldamisega, nimetatakse raiskamiseks. On inimesi, kes tulewiku ei oska arwestada. Saades rahasumma kätte, tarwitatakse see kiirelt ära, mõtlemata tulewiku. Samuti tehakse wõlgasid, olgugi, et nende tagasimaksmiseks wäljawaated puuduwad. Niisugune teguwis on pillamine. Pillata wõib ka see, kes warasid asjata häwitab, ilma, et ta mingisugust tarwidust rahuldaks; pillaja on see, kes rohkem warasid tarwitab kui selleks wajadust on, kes kalleid warasid tarwitab, kuigi odawamatega sama hästi läbi saaks. Pillamine on, kui tarwiduste rahuldamiseks kapitali kulutatakse selle asemel, et fissetulekuga leppida. Ka

on see pillamine, kui väärtuslikke varasid, mis kõlbulised pikaajaliste tarviduste rahuldamiseks, möödaminewaid ja tähtsusetu tarvidusi rahuldaks.

Pillaja kannatab peamiselt ise oma tegude all, kuna tema majanduslik jõud väheneb ja isegi hävineda võib. Üld-rahvamajandusele ei avalda üffikute pillamine tähelepandavat mõju. Kuid olukord muutub rahvamajandusele kahjulikuks, kui pillamise waim haarab terveid rahwafihite. Iseäranis kardetakse rahvamajandusele kujuneb seisuford fiis, kui warasid suuremal määral välismailt sisse weetakse. Nende warade eest maksetaw raha läheb oma rahvamajandusele kaduma. Veel halvem on seisuford, kui mitte-wajaliste tarviduste rahuldamiseks wälismailt ostetakse warasid mõlgu. Sellist ebamääraist seisuforda võib oletada, kui kaubabilans on passiivne, s. t. sissewedu ületab wäljameo. Siis tuleb väga kiirelt abinõusid otsida, muidu on katastroof, s. t. pankrott möödapääsemata!

Pillaw warade tarvitamine laiemate rahwafihide poolt võib nende warade nõudmise suurendamist esile kutsuda. Suurendatud nõudmine võib kaupade hindasid tõsta. Ühes sellega laieneb ka tootmine ja walmistajad wõivad eraforralisi tulusid saanutada. Tootmise suurenemisega langewad aga hinnad. Kui pillajate rahaallikad kuivanud, väheneb ka lootus walmistatud warade realiseerimisele. Nõuetawate esemete walmistajad wõivad fiis juuri kahjusid saada. Kui kultuuri tasapinna tõusuga üldse rahwa tarwitus suureneb, fiis on see majandusele kahjulik. See elustab warade walmistamist, elustab raha ringwoolu. Mida kiiremini ja sagedamini raha ringi woolab, seda kahjulikum on see rahvamajandusele. Seda rohkem tõuseb üffikute inimeste ja üldfufe jõukus. Nii näeme, et maades, kus kõige rohkem warasid walmistatakse ja tarwitatakse, nagu Ameerika Ühendriigis, ka rahwas wõrdlemisi jõukas, isegi rikas on.

L u k s u s e k s nimetatakse harilikult kõike seda, mida üleliigselt ja mittevajalikuks peetakse. Lüksuse mõiste on ebatäpne ja erinewate inimeste juures kõikum. Paljudel näib see lüksusena, mida teine oma elunõudeks peab, ilma milleta ta läbi ei saa. Lüksus on aga midagi muud kui pillamine. Lüksust mõistetakse sageli huffa. Kuid ta on tähtsaks teguriks, mis inimesi tööle õhutab. Ta elustab loowat tööd, mõjutab uusi leiutusi ja inimeste mõttetööd. On palju inimesi, kes raske töö eest tagasi ei kohku, et aga wõimalikult palju mõnususi saanutada. Selle töö tulemuseks on rahvamajanduse areng. Poleks neid lüksuslikke mõnususi, ei töötaks paljud; nende jõud läheks üldfufusele kaduma.

Lüksus on kahjulik kui ta inimese lõdwendab ja terwisele kahjulik on. Samuti on lüksus kahjulik, kui see inimese pillamisele ahwatleb ja kui seda awalikult nähtawale tuuakse, millega teiste kadedust wälja kutsutakse.

Braeguse aja inimesed elawad wõrreldes endiste aegadega lüksuslikult. Selle tõttu on eluwiihid mõistlikumaks ja inimfugu üldse targamaks muutunud. Wanal ajal nähti lüksust peamiselt liigjoomises ja liigjoomises. Ka riietuses harrastati lüksust igasuguste kuldtikanduste ja

tettide näol. Sealjuures ei osatud majades ahjusid ehitada, vaid kannatati kõigele rikkusele vaatamata külma all. Valgustuse puudusel istuti õhtuti pimedas toas jne. Nüüdisajal otstitakse luskust maitserikas-tes ja hügieenilistes eluviisides.

Tänapäev pole n. n. luskus ka enam rikaste eesõigus. Nii on muusika nauding kättesaadav rikkal kui ka vaesel. Teatris võib jälgida etendust mõnesendiliseft platšit sama hästi kui mitmekrooniliseft eesreast.

Rõõkuhoidlikkus arvestab ühtewiisi nii tänapäewaste, kui ka tulewiku tarwitustega. Rõõkuhoiu eesmärk on waranduse hoidmine ja paljundamine. Rõõkuhoidlik inimene tegutses alguseft peale süsteemaatiliseft. Ta mõtleb ette ja reguleerib selle järele oma wäljaminekuid, katsub läbi ajada võimalikult odawalt ja võimalikult wähesega.

Õhnsad on need kaaskodanikud, kes oma tarbed rahuldamata jäta-
wad, olgugi, et selleks võimalused olemas. Nad loobuvad kõige tarwiliku-
mast, et aga raha ja wara kõõku hoida. Õhnsad kannatamad iga sendi
juures, mis nad wälja annamad, rasket südamevalu. Kuid selline wa-
rade kogumine ei ole üldisele ja majandusele kahjulik, kuna ihnuiskoide
warandused pärast nende surma jälle majanduslikus tootmisprotsessis
tarwitamist leiawad.

Sissetulek.

Üksiku inimese kui ka inimeste koondiste töö tulemuseks on kasu, mida harilikult sissetulekuks nimetatakse. See kasu ehk tulu jaotatakse üksikute rahwa liikmete wahel ära. Sissetulek on majanduse puhaskasu, mida äratarwitada võib, ilma, et majanduslik seisuford sellest halweneks. Sissetulek on ühenduses warandusega. Protsendid ja muud waranduse tulud on sissetulek. Gratorkaliseid tulud, nagu pärandused, kingitused, loteriimõidud pole sissetulek, kuna nad ei ole majanduslikus ühenduses saaja warandusega. Üksiku isiku sissetulek võib koosneda tuludeft, mida annamad mitmed majandusüksused ja mitmesugused kapitalimahutused. Sissetulekut võib ammutada näiteks talust, mida ise peetakse või wälja renditakse, sissetulekut võib saawutada aktsiaseltšist, obligatsioonist, majanduseft, mida juhivad teised isikud. Kõik sellised summad kõõkuwõetult moodustamad sissetuleku. See sissetulek moodustab isiku tarwituswara, millest ta peab ennaft elatama. Ei ole seejuures tähtis, kas see tarwituswara ehk fond eluüalpidamiseks kulutatakse, või kapitaliseeritud, s. t. waranduse juurendamiseks tarwitatakse.

Samuti kui kõneldatakse rahwamajanduse tulust, on ka õige kõneleda rahwa sissetulekust. Rahwa sissetuleku moodustab üksikisikute sissetulekute kogu summa. Rahwa sissetulek sifaldab eneses ka seda, mis wälismaalt saadakse, kuna ei arwestata sellega, mida sifemaa tuludeft wälismaale peab antama. Nagu üksikisiku sissetulek temale kuuluma tarwitusfondi kujutab, nii on rahwa sissetulek osalt ise walmistatud, osalt maailmamajanduse liiklemiseft saawutatud warade kogusumma ja moodustab rahwa tarwitamiseks määratud wara. Ka siin omab täht-

huse küsimus, kas see rahva tarvitusvara ära kulutatakse, või kas osa sellest kapitaliseeritakse ja rahwawarandusele juure lisatakse.

Mäide: mingisugune tehas annab teatud arvule inimestele sissetulekut. Töölised, ametnikud ja ettevõtja saavad sissetulekut, kuid töölised ja ametnikud saavad sissetuleku tehase bruttotuludest, kuna ettevõtja sissetuleku saab nettotulust. Igal töölisel on oma majapidamine, samuti on see ametnikkudel, kui ka tehase peremehel ehk ettevõtjal. Igaüks neist majapidamistest on omaette üksus ja terwil: saawutab sissetulekut, tarwitab selle ära või jätab ülejääke. Kõikide isikute sissetulek on tehase tuludest mõetud, kuid ettevõtja käes olewatel summadel on teine tähendus, kui tööliste omadel. Kõikwõetult on need summad ikkagi sissetulek.

Oma liigituse järele seatakse wastamisi rahasissetulek ja naturaalsissetulek. See liigitus on erilise tähtsusega töösissetuleku juures, kus rahapalka ja naturaalpalka tuleb eraldi waadelda. Rahapalka juures võib rahawäärtuse kõikumise puhul palgasaaja kaotusi kanda. Kuid rahasissetulek võimaldab selle sissetuleku wabamat kasutamist. Naturaalsissetulek on võimalik kitsastes piirides, kuna arenenud majanduses, suurema tööjaotuse juures, harilik nähe on rahasissetulek.

Sissetuleku arwestamine rahas võimaldab üksikute sissetuleku jagude lõkkwõtet ja mitmesuguste sissetulekute wõrdlust.

Maksumatuse suhtes on tähtis eraldada waba sissetulekud ja elatismiinum. Wiimane on warade üldsumma, mis inimese algelise mate tarwituste rahuldamiseks wajalikud. Siis liigitatakse fundeeritud ja mittefundeeritud sissetulekud. Fundeeritud sissetulekuks nimetame tulu, mida saawutatakse warandusest. Mittefundeeritud sissetuleku moodustab tulu tööjõult. Fundeeritud sissetulek on oma suurema kindluse, püsivuse ja harilikult ka kõrguse tõttu makjuliselt jõulisem.

Seejärele on meil tegemist sissetulekutega warandusest ja sissetulekutega tööst. Sissetulekuid warandusest ja tööst nimetame ettevõtja sissetulekuks.

Suure tähtsusega on küsimus, misugune sissetulekute jaotus oleks riigile ja terwele kultuurarengule kõige kasulikum. Pole usutaw, et ühetasane waranduste ja sissetulekute jaotus kasulik oleks. Samuti oleks ebaõõwitaw ja isegi kahjulik, kui wähesed määratu rikkad seisaksid wastamisi wäese ja kurnatud proletariaadiga. Paistab tõenäoliselt, et parimaid tulemusi annaks laialdane keskliht, kes, olles ikkagi weel sunnitud oma ülalpidamiseks töötama, siiski omab jõukust parema hariduse saawutamiseks, ning kapitali enda töö toetamiseks. Sellisele oletusele sunnivad minewiku kogemused; kultuuriliselt arenenud maades kuulus alati kandwam osa elanikest wõrdlemisi jõukasse kesklihti. Maad, kus selline keskliht puudus, olid alaliselt wapustuste ja rahutuste tallermaaks.

Mis puutub ehamääralise rikkusesse ja wäesusesse, siis on selle kahjulikkus ilma pikemate seletusteta arusaadaw. Waesusest, mis inimest sunnib käest suhu elama, on wäga raske wälja pääseda ja kõrgema arenemiseni jõuda. Takistuseks on siin alaline mure igapäewase leima

pärast. Aga ka liiga suur rikkus mõjub halvasti. Inimese töötahe võib saada halvatud, ta muutub laisaks ja pühendab ennaft kergesti ainuüksi luksuskulule elumaudingule.

Rahvamajanduslikult kasulik on tarvituste rahuldamine. Kui sellega tööd ja saamutuste areng kaasas käib, areneb ka vaimline ja kolbline kultuur. Kui tööd ja kapitali raiatakse, ilma, et üldsusele sellega kasu tuuakse, siis on see ka majanduslikult ebaõnnitav, isegi kahjulik nähe. —

Maarent.

Maarendi all mõistetakse harilikult üldist jissetulekut, mille maaomanik saab temale kuuluvast maast. Kuid selline arusaamine ei vasta olukorrale. Tulu, mille annab maa, koosneb kolmest tegurist: maapind, kapital ja töö. Kapital, mille eest on ostetud maa, kapitalimahutused ja maapinna parandusteks kulutatud summad peavad kandma protsente. Maapidaja — ettevõtja töö peab end tasuma, peale selle on ta õigustatud saama, n. n. ettevõtjatasu. Harilikult tuleb lisaks tasutada võõrast töödõudu. Selle palk tasutakse samuti maasaadustest. Summa, mis loetletud kuludest ülejääb, on maarent. Maarent on seega üks osa bruttotuludest, mida maa annab. Mis puutub maa nettojissetulekusse, siis tuleb sellest eraldada protsent ja amortisatsioon, samuti ettevõtja töötaju; siis alles jääb puhta maarendi. Kui on maa ja hooned väljarenditud, siisaldab saadav rent samuti protsendi hoonete ja paranduste eest. Lisaks tulevad veel muud kulud. Kõik need kulud tulevad arvestada ning ülejääv nettotulu moodustab maa- ehk põhirendi. Maarent oleks siis tulu, mille maaomanik tööta ja waevata saab. See tulu oleks maa paljundamise võimatuslest. Selline maarent võib väga kõrgeks tõusta, näiteks suurlinnades, kus maahinnad väga kallid. See kallinemine pole maaomaniku teene, vaid oleks oludest.

Põhjusi, mis tingivad maarendi, on väga mitmesuguseid. Kui näiteks maad on külluses ja iga asunik oma waba waliku järele maad võtta võib, siis ei või seal wiljahind palju ületada wilja tootmisega ühenduses olevaid töökulusid. Tekkib aga selle maa-ala läheduses linn, mis tarvitab rohkem toiduaineid, siis tõuseb wiljahind seda kõrgemaks, mida kaugemalt wilja linna vedada tuleb. Tootmiskuludele lisaks tulevad transportkulud. Transportkulud on seda kõrgemad, mida kaugemal asub tootmiskohd linnast.

Kuna linna läheduses asuvad talud oma wilja eest sama kõrget hinda saavad, kui kaugemad talud, kellel kõrgemad transpordi kulud, saamutavad linna lähedased põllumehed oma maast, n. n. maarendi. See rent tõuseb vastavalt linna rahvaarvu kasvule. Mida suurem rahvaarv, seda tungivamad on vajadused wilja järele ja seda kaugemalt weetakse seda kohale.

Siin on tegemist maa väärtuse tõusuga, mis maaomanikule kinkitusestena sulle langeb. Seepärast on ka selliste maade kõrgemat maksustamist nõutud.

Üldise kultuuri arenguga, heade ja odavate transportabinõude Iewimisega, teede paranemisega, wähenewad transportkulud ja seega teatud talude maarent. Teadus ja kogemused võimaldavad ka halwemate maade jõodsat kasutamiist. Igasugused parandused ja suurte kapitalide investeeringised mõjutavad suuresti põllusaaki.

Uuemal ajal on Euroopas maarent üldiselt wähenenud. Selle põhjusel on põllusaaduste enneolemata hinnalangus. Kuid linna frundid annavad head maarenti, mis alalist tõusu näitab.

Wiimasel ajal on palju katseid tehtud maaomandust reformeerida. Kuna tulemuste kohta veel puuduvad kindlad andmed, pole seisukohawõtmine võimalik. Kuid rahwaarwu tõusuga läheb maakiisimus järjeist terawamaks ja nõuab lahendamisti.

Töötasu.

Intressid kapitalisummadelt, maarent jne. on sissetulek waranduseist. Neid sissetulekuid saadakse siis ilma tööta, kui warandus juba kogutud ja kellegi isiku waldamisel on. Kuid warandus-sissetuleku kõrwal ewib veel suurema tähtsuse töösissetulek, s. t. tasu, mis inimene oma töö ja waewa eest saab. Ettewõtja võib oma tööjõudu enda ettewõttes kasutada; sel puhul moodustab töösissetulek osa ettewõtte sissetulekust. Peale selle on töösissetulekuid, mida saawutawad isikud, kelle töö otsekohhe majandustootmisega ühenduses ei ole, waid kes kuuluvad wabadesse kutsetesse, nagu kunstnikud, kirjanikud jne.

Siin on meil tegemist iseiseiswa töösissetulekuga. Kolmandasse liiki kuuluvad sissetulekud, mis saadakse teenistuse läbi. Nii näiteks ametnike palgad, kes üldsuse huwides töötawad; eraettewõtete teenijate palgad, kes oma tööjõudu ettewõttele pühendawad. Suurim ja tähtsaim rühm teiste juures teenistuses seiswaid inimesi on palgatöölised.

Wabakutjeliste isikute sissetulekud ei ole lähemas ühenduses üldiste majandusoludega. Nad ei tööta otsekoheste tarwete rahuldamiseks. Riigi- ja omawalitsuste ametnike palgad määratakse samuti erikaalutluste põhjal, mis majanduslikult tähtsujeta.

Eraettewõtete teenijate palgad kujunewad wälja ühel alusel tööliste palgadega.

Töötasu maksmist võib teostada mitmel wiisil: waradega või rahaga. Samuti võib tasu maksta aja või töö järele. Wiimasel juhusel on tegemist tiikitõoga.

Endistel aegadel oli harilik nähe, et palga makseti natuuras. Põllutöölised said töötasuks wilja ja muud igapäewaseid tarbeid. Osalt on niisugune palgamaksmise wiis tänapäewani säilinud. Naturaalpalgaks tuleb pidada ka seda, kui näit. õpilane või sell oma töötasuks prii korteri ja söögi saab.

Teatud juhustel võib naturaalpalk rahapalgast jõodsam ja kasulikum olla. Nii ei ripu tööline ära hinnakõikumistest, mis majandusliku konjunktuuri muutusel wõiwad aset leida. Ta on waba muredest,

mis sellised hindade kõikumised harilikult enesega kaasa toovad. Põllutöölisele ei ole see kasulik, et viimasel ajal rohkem ja rohkem on rahapalgale hakatud üle minema. Kuna maal töelistel sageli on võimalik koduloomi pidada, saaks ta oma naturaalpalga täielikult ära kasutada. Puhta raha eest omale toiduaineid ja loomatoitu ostes, oleksid aga tulud vähemad. Viimasel ajal ongi hakatud jälle rohkem üleminema naturaalpalgale. Praegusel majanduslikult raskel ajal saavad kingsepääd oma tööandjailt saapaid ja rätsepad pükse töötasuks. Ning oleneb kõik sellest, kas neil läheb korda vastuvõetava hinnaga neid esemeid rahaks teha.

Sootu eritähisusega on vahe reaals- ja nominaalpalga vahel. Nominaalpalgaks nimetatakse rahaühikustes kindlaksmääratud summasid. Reaalpalk seewastu on varade kogusumma, mida töövõtja oma palga eest osta võib. Et kindlaks teha, kas palk on suur või väike, peab alati ostustama ostuvõime järele. Rahapalk võib nii kõrge olla kui tahes, kuid väärtuse omab ta ainult selle järele, mis tema eest osta saab.

Sarilikult maksetakse palka aja järele, päevade, nädalate ja aastate eest. Uuemat ajal on üleminema hakatud tükitööle. Tükitööle üleminekut foodustab laias ulatuses masinate tarvitusele võtmine. Põllumajanduses seewastu on tükitöö järele palga maksmine võimatu. Palgamaksmine tükitöö järele on tööandjale joodus, kuna pole vaja töövõtja tegevust järjest valvata. Kuid töö kvaliteet võib kannatada, kuna tööline püüab võimalikult kiirelt ja palju nõuetavaid esemeid valmistada. Suhtub ka, et seejuures masinatega hooltult ümber käiakse ja tooraineid raisatakse. Tükitöö vastu võitlevad töolistes esindused, väites, et sageli töölised ülejõu töötavad ja ettevõtjad palkasid kärbitavad, kui peaks mõni eriti osav tööline oma töö saavutustega teistest ette jõudma.

Tükitöö eest palgamaksmise meetode on mitmeid. Sarilikult võetakse aluseks aeg, mis teatud eseme valmistamiseks kulub. Sageli onabrikutes tükitööpalgad liigitatud palgaliiikide ja töolistes manuse järele. Leidub tükitööpalkasid, milledega garanteeritakse töolistele teatud tunniteenistus.

Et valmistatava eseme head kvaliteeti saavutada, on tarvitusele võetud n. n. gruppide tükitöö. Tööpalk maksetakse alles välja siis, kui teatud ese on lõplikult valmis. Niiisugust meetodit tarvitatakse heade tagajärgedega armatuuride, masinate jne. valmistamisel. Selle meetodi praktilisus seisab selles, et valmis eset on võimalik igakülgselt kontrollida ning tööpalk maksetakse alles siis välja, kui kõik on leitud korras olevat. Töölised jaotavad siis tööpalga teatud kindlaksmääratud normide põhjal omavahel ära. Ka põllumajanduses on selline tükitöö süsteem võimalik, näiteks, kui teatud arvu töolistele antakse maha niita heinamaa või viljapõld.

Et tööliisi veel enam virgutada, maksetakse sageli tööpalga kõrval veel preemiaid. Preemiaid maksetakse arvult ja kvaliteedilt: korralikuse eest, hoolika ümberkäimise eest masinatega ja tööriistadega, kaua-aegse teenistuse eest ettevõtetes jne.

Preemiate maksmist kujutab ka n. n. teenistuswanuse tasu, perekondade abirahad jne. Abirahasid maksetakse perekonna liikmete rohkuse järele. Seda nimetatakse „sotsiaalpalgaks“. Sellega tahetakse ka suurema perekonna lahendamist võimaldada. Perekonaaabirahad kujutavad enesest ka preemiaid rahvaarvu suurendamise eest. Selliseid preemiaid ei ole siis mitte ainult töö eest saadud.

Töölised tööstusosanikena.

Praeguse, meil ja mujal kultuurmaailmas walitsewa, kapitalistliku korra juures ei ületa töölise palgad peaaegu kunagi töölise elatiskiini miinimumi. See oleneb sellest, et töölisi on rohkem, kui neile leidub tööd. Küsimus, kuidas töölise palgasid tõsta, on raske probleem, mille lahendamisel on töötanud wägagi paljud filmapaistwad inimesed. Rahjaks pole senini teoreetilistest targutustest jõutud kaugemale. Meile tuntud katse, töölise walitsust maksta panna, ärawõttes selleks otsustamiseks tootmiswahendid eraettevõtjailt, on seni näidanud, et töölise seisukord võib muutuda otse haletsemiswääriliseks. Töölise walitsuse lipu all piiratakse töölise õiguseid wiimase võimaluseni, asetades neid isegi orja seisukorda. Selline olukord pole kuigi soowitaw. Selle asemel, et töölise elu parandada, kutsub ta esile wastupidise nähtuse. Seepärast pole kommunistliku korra maksmapanek kuigi soowitawaks osutunud just töölise seisukohast.

Kuigi kapitalistlik kord omab wäga palju puudusi, peab siiski arwestama, et ta inimestele wähemalt nende wabaduse alles jätab. Korralik tööline, kes oma palka ära ei joo, võib siiski aja jooksul paremale järjele jõuda. Puudub wägiwaldne ühtlustamine, mis tahab inimese muuta masiniliseks, nõõrist tõmmatawaks olewuseks.

Kuid töölise olukorra parandamiseks tuleb teid ja võimalusi otstida.

Nii on leidunud ettevõtjaid, kes aasta lõpul ühe osa ettevõtte puhtast kasust töölisele on wäljajaganud, koheldes neid niiviisi nagu osanikke (industrial partnership). Ettevõtjal on kasulik selles mõttes, et töölised mainitud juhusel ettevõtte vastu rohkem huwi tunnewad ja puhtakasu suurendamiseks töötawad. Sellelaadilised katsed on wäga häid tulemusi andnud. On tähelepanud, et masinatega ja tööriistadega isearanis hoolikalt ümber käidi, tooraineid ja käitismahendeid ei raisatud ja seda kõik eesmärgiga, et ettevõttele võimalikult suurt tulu saawutada. Lõpptulemus on kasulik nii ettevõttele kui ka töölisele.

Ülal kirjeldatud wahetõrde ettevõtjate ja töölise wahel, n. n. „majandusdemokraatia“ on häid tulemusi andnud siis, kui tegemist oli arenenud ja arusaajate töölisega. Kus töölised wähem arenenud, võib tulu asemel isegi kahju järgneda. Kui halwa konjunktuuri tõttu ettevõtte puhaskasu wäike, hakkawad töölised nurisema. Tefib umbusaldus ettevõtte juhatusse vastu. Ja kui lõpeks töölised juhatusse hakkawad jégama, pole lootuda midagi head.

Kirjeldatud wahetorra seaduslikuks tegemine ettevõtjate ja tööliste wahel ei annaks töölistele loodetud paremusi. Nende teenistus ja seega eluülespidamine muutuks mittekorralikuks ja tuleks neil ühes ettevõtjaga kanda äri riski. Seega oleks loodud töölistele täiesti soowimatu ja raske seisuford.

Kasu ja kaotus.

Kui keegi alustab mingisugust majanduslikku tegewust, awades kaupluse wõi tööstusettevõtte, siis ei tee ta seda mitte lihtsalt lõbu wõi ajawiite pärast, waid lootuses sellest tegewusest saawutada tulu ehk kasu. Pearõhk tuleb panna sõnale „lootuses“, sest ettevõtte tulu pole sugugi alati kindlustatud ning ettevõtja wõib sageli loodetud tulude asemel ainelisi kahjusid saada. Nii siis riskitakse iga ettevõttega, kus on mängus kapital ja töäjõud vähemal wõi suuremal määral. Risk on seda suurem, mida vähem ollakse asjatundlik ja wilunud.

Gelpooltoodust selgub, et tulu on riski eest saawutatud kasu. Sgaühel, kes midagi ette wõtab, peab wäljawaateid olema sellise kasu saamiseks; wastasel korral ei wõetaks üldse midagi ette.

Mis puutub ettevõtteisse, siis asutatakse neid tihti kergemeelselt, tõsioludega arwestamata. Aga ettevõtja peab täpselt teadma, mida ja kui palju ta riskib, ühtlasi tohib ta kaalule panna ainult oma, aga mitte wõõrast warandust. Selline teguwis on majanduslikult mõistlik. Ettevõtja on oma tulud, kui neid peaks olema, täiesti ärateeninud.

Kui waadelda, mil kombel saawutatakse kasu ehk tulu, siis näeme, et tulutoow wõib olla väga mitmesugune tegewus, kui seda aga õieti juhatakse. Nii näeme näiteks kaupmehi, kes töötawad ühesugustes tingimustes, aga ei saawuta kaugeltki mitte ühesuguseid tulusid.

Ühel läheb äri paremini, kuna ta paremini teab, mida ostjaskond tarwitab ja nõuab, mille eest walmis ollakse maksma parimat hinda. Tähtis on ka teadmine, millal teatud kaupajid kõige rohkem nõutakse ja millal nende eest parimat hinda ollakse walmis maksma.

Tulusid saab ka see, kes wäärtusetta esemeist ostab leida ja saawutada midagi tarwilikku. Suuremat tulu saawutab ka see, kes töötab temale kõige sobiwamal ja kohasemal alal, kes ka teistele neile kohase töö wäljawalida ostab. Siinjuures on tähtis, kas oma ja wõõraste töö tulusama kasutamise oskus.

Need on omadused, mille abil ettevõtja paremale edule loota tohib. Kuid tuleb meeles pidada, et tähtsaks kaasteguriks on alati juhus ja õnn. Kui need puuduwad, wõiwad ka targemate ja järeelkaaluwamate inimeste ettevõtted äparduda.

Kui näiteks lihunik ostab wassika 7 krooni eest ja selle ära müüb 10 krooni eest, siis näib, nagu oleks ta saanud sellest tehingult kasu 3 kr. See on aga tema bruttokasu, nettokasu on, kui arwesje wõtta lihuniku ärikulusid, sootu wäiksem. Seda nettokasu wälja arwestada on wõrdlemisi kerge ja lihtne ülesanne. Kuid sootu raskem on tulude wäljaarwa-

mine äris, mis koosneb paljudest üksteisest erinevaist tehinguid. Siin võib tulude ja kulude väljaarvamine teha suuri raskusi, nõudes ettevõtjate kogu teravmeelsust. Tulude väljaarvestamisel tuleb silmas pidades, kas ettevõtte on määratud lühiajaliseks tegevuseks ja kiirelt läbi viidava, või on kavatsus seda jätkata pikemat aega. Wiimajel juhul võivad tulud kaotustega vahelduda ning kasu ja kaotus moodustavad ükspäevad lülid ettevõtte mitmeaastases majanduslikus tegevuses.

Majanduslik tegevus ei ole kõigjal maailmas arenenud ühetasaselt. See oleneb kultuuri arengust, liitlemisest ja inimeste iseloomust. Rõgemused on näidanud, et majanduslik tulu kõrgema kultuuri maades väiksem on. Mida arenematum maa ja rahvas, seda suuremat kasu saavutatakse majandusliku tegevusega. Aga kultuurmaades on ka kaotuse võimalused väiksemad. Enamasti on seisukord selline, et töötavad niipalju ettevõtteid, et nende tulu võimaldab tegutsemisest ja olemasolu. Mida rohkem ettevõtteid, seda väiksem on tulu. Tõuseb ettevõtete arv liiga suureks, kahaneb tulu niivõrd, et osa ettevõttest oma üksed peab sulgema.

Ettevõtete tulud võivad järk-järgult kahanema hakata. Siis peab ettevõtja katsuma võimalikult kokku hoida ja töö- kui ka kapitalikulusid kokkutõmmata. Tõusevad aga ettevõtte tulud, siis kestab see tõus nii kaua, kui ettevõtja suudab enesest mõistelejaid eemal hoida. Juhusel, kui ettevõtja omab tulutoovaid ärisaladusi, mis võimaldavad edukat mõistlust, siis võivad ka tulud kehtvad olla. Siin etendavad tähtsat osa ka ettevõtja isiklikud omadused. Kui ta on omale ajajookul kogunud suure ja kindla ostjaskonna, siis moodustab see tõsise kapitali. Äri ühes ostjaskonnaga võib edasi anda, müüa. Siis oleneb see juba uuest omanikust, kas ta seda ostjaskonda ettevõttele oskab säilitada.

Ettevõtjad, töösturid jne. leiutavad sageli parandusi, mille maksmapanekul tulud suurenevad. Kui need parandused ei moodusta ärisaladust, siis kestab ettevõtte suurim tulutus nii kaua, kuni teised ettevõtjad oma juures pole neid samu parandusi maksma pannud. On nad aga üldiselt teatavaks saanud ja ka mujal maksma pandud, siis langeb ettevõtja tulu. Kasu saab siis vaid ostjaskond, kes kaubad odavamalt osta saab.

Kui mõned kaaskodanikud omavad suuri varandusi, siis pole alati teada ega arusaadav, mis kombel need varandused on saavutatud.

Kes oma töötasust ja teenistusest osa kokku hoiab, võib aegade jookul küll vähema summatese koguda, kuid rikkaks saamise võimalusi tal ei ole. Rikkust saavutavad ainult need, kes suuri varandusi kaalule pannes ettevõtetele riskivad. Mida liikuvam on ettevõtte mahu- tatud kapital, seda suuremad on kaotuse võimalused. Kaubanduses ja pankades on kapitalid liikuvad, seal on ka tulude ja kaotuste võimalused suuremad. Mis puutub tööstusettevõtetesse, siis on neisse mahutatud kapitalid kinnised. Harilikult annavad tööstused vähem tulusid kui kaubanduslikud ettevõtteid. Aga teisest küljest ei satu tööstused ka nii kergesti raskustesse. Tööstustes tuleb harilikult pankrotte harvemini ette kui kaubanduses ja panganduses.

Rõige kinnisemad kapitalid on mahutatud põllu- ja metsamajandusse. Tulud on siin väga väiksed, kuid väiksed on ka kaotused.

Eriliigi ettevõtteid moodustavad n. n. vabad elukutsed. Sgaurks, kes sellisele wabale kutsele tahab anduda, peab oskust ja teadmisi koguma. Need teadmised on teatud mõttes kapital. Teadmiste kogumiseks, õppimiseks on samuti waja kapitali.

Tulude ja kaotuste võimalused on tihedas ühenduses ettevõtte suurusega. Siin omawad suurettewõtted rohkem võimalusi tulude saamutamiseks. Suurema kapitalijõu tõttu wõivad nad oma ettevõtteid paremustega warustada, otstarbekohasema tööjaotuse korraldada, käitis- ja asutuskapitale paremate tingimuste kohaselt tööle rakendada. Kuid suurettewõtted ei wõi lõpmatuseni kasvada ja suurendatud tuluksid anda. Tulud wähenewad siis, kui ettevõtte nii suureks kasvab, et üks isik seda enam kontrollida ei jõua. Nii näeme tegelikus elus, kuidas näiteks riigiettevõtted oma suuruse ja foodustuste peale waatamata eraettewõtetega wõreldes minimaalset tulu annawad.

Krediit.

Majanduslik tegewus ei oleks kuigi keeruline, kui iga eseme eest oleks võimalik saada kohe wastutasu. Kuid majanduslik tegewus koosneb juhustest, kus osutub tarwilikuks kaupade eest wastutasu maksmine hilisematel tähtaegadel. Warade läbikäigul on töö- wõi muu tasu otsekohe maksmine sageli tehniliselt wõimatu. Nii on lugu näiteks müüri maksmisega wõi teenistuswahetordadega, kus toiminguga ja selle tasu wahel on teatud aeg. Znimeste wahel on kujunenud wahetord, millest on tingitud asettleidnud toiminguga eest wastunõudmise tekkimine. Mainitud wahetorda nimetatakse k r e d i i d i k s. Krediit on wahetord, mis tugeneb alati usaldusele. Kes midagi ära annab wõi tööd teeb lubaduse wastu, et tasu alles teatud aja järele maksetakse, sel peab ka usaldus olema wõlgniku lubaduse wastu ning ka selle wastu, et wõlgnikku wõidakse ka sundida antud lubadust täitma. Kuigi krediidi andmisel usaldus suurte osa etendab, nõutakse siiski sageli ka weel materjaalseid kindlustusi. Niiisugusel korral ei ole krediit enam ainult usaldus, waid baseerub konkreetsetel kindlustustel. Esemetega wõi wäärtpaberitega kindlustatud krediiti tarwitatakse sagedasti. Kuid antakse ka suuri, kindlustamata krediite wõlakohustuste wastu, misisuguseid on wõimalik teatud tähtaegadel realiseerida. Niiisuguste wõlakohustuste hulka kuuluwad muuseas wekslid. Samuti antakse suuri krediite isikutele ja ettevõtetele ilma kindlustusteta ja wõlakohustusteta, kui need isikud ja ettevõtted omawad hea nime ning ausatena ja maksujõulistena on üldiselt tunnustatud.

Krediit oli tarwitusel juba majanduse algpäewil, naturaalmajanduses. Kuid erilise tähtsuse omas krediit rahamajanduse tekkimisega ja selle arenemisega. Kuna naturaalmajanduses laenude andmine wõis ainult fündida esemete wõi loomade näol, milline pretseduur oli wäga

tiilikas, kujunes rahamajanduses võimalikuks laenude andmine rahas, mille eest võis waba waliku järele kõike soovitawat osta. Seega oli krediitide piirkond suuresti laiendatud. Rahamajandus võimaldas krediitandmist kindla, üldtunnustatud wahendi, raha abil, mis võimaldas laenude sissenõudmist ka siis, kui wastutatuks saadawad esemed olid häwinenud, samuti, kui wõlgnik oli muutunud töowõimetuks wõi mingil teisel põhjusel ei suutnud täita oma kohustusi. Selle arengu tulemus on krediidi domineeriw osa rahamajanduses, millega asetatakse tahaplaanile tehingud puhtas rahas. Sellelaadilist majanduslikku liiklemist nimetatakse krediidimajanduseks.

Sealjuures pole krediidimajandus iseseisew majanduslik tegur, waid ta moodustab ainult ühe haru rahamajandusest.

Kui tegemist on raha näol antud krediidiga, siis wõime seda liigitada kahte ossa: laenud ja edasiliikatud maksuõudmised. Esimesel juhul saab krediitwõtja teatud rahajumma oma waldamisele tingimusega, et see summa pärast tagasi maksetakse. Harilikult määratakse protsent kindlaks juba laenu andmisel. Teisel juhul lepitakse kokku, et wastutatu kauba müügist ei makseta müüjale kohe, waid teatud aja järele.

Krediidi eriline tähtsus seisab selles, et ta võimaldab warade ülekandmist ühest omanikult teisele omanikule ilma rahata, võimaldades samajuguse tulemuse, kui puhtas rahas maksimine. Krediit võimaldab kapitali ülekandmist, see võimaldab kapitali waldamist, ilma, et tegelikult kapital wõi raha tehingu juures tarwitataks. Nii wõib näiteks panga tshekk paljudest kätest läbikäia, ilma, et temas nimetatud summa nähtawale tuleb. Krediidi abil wõib isik wõi ettemõte, kellel omal kapitalil ei ole, fiiski kapitali omanikuks saada ja seda kapitali oma huwides kasutada. Nii võimaldab krediit kapitali ja selle kasutamist seal, kus teda enne olemas ei olnud.

Kui keegi tooraineid ja masinaid wekslite eest ostab, nende toorainete ja masinatega produtseerima hakkab, produktiooni tulemusist wekslid wälja ostab, siis moodustab see wekslikrediit ostujõudu ja muutub lõpptulemuses kapitaliks. Seda tuleb nii mõista, et krediidi abil olemas olewad kapitaliwarad tootmisele rakendatakse ja nad seega uue kapitali loomist edendawad.

Kui raha laenatakse ja sellega produtseerima hakatakse, siis tehakse seda heas lootuses tulewikule. Pole ju teada, kas õnnestub toodangut ära müüa niisuguse hinnaga, et kõik kulud sellega kaetaks. Niisugust talituswiisi hea lootuse peale nimetatakse spekulatsiooniks. Laenude andmine spekulatsiooniks on laenuandjale riskantne, kuna ta ka ise spekulatsiooni kordaminekuft huwitatud on. Kui niisuguste laenude ehk krediitide andmine on ülemääraliselt lewinenud, wõib aset leida nähe, mida üleproduktiooniks nimetame. S. t.: kui kaupadid on walmistatud liiga palju, nii et nende järele pole tarwidust ja nad ladudesse medelema jääwad. Sellega kaasas käib muidugi hinnalangus, mis tihti isegi ei võimalda tootmistkulufid tagasi saada. See ongi majanduse kriis. Niisuguses majanduskriisi ajajärgus elame praegu. Ameerika ja Euroopa tööstusringid (ühendriigid, Inglismaa, Saksamaa) on oma tööstused,

n. ö. „üßeratjonaliseeritud“, s. t., nende tootmiswõime muinaslooliselt arendanud. Seetõttu valmistati kaupasid ehk warasid niisugusel arwul, et nende kaupade mahutamise maailmaturul wõimatuks muutus, kuna ostjaid enam ei leidunud ja ei leidu. Niisugused kriisid korduvad teatud waheaegade järele. Oma alguse on nad saanud suurtoöstuse ja krediidi-majanduse arengust, millega nad sammu peamad.

Teisiti on lugu, kui wabrikant oma raha eest tooraineid ostab ja neist tooteid valmistab. Harilikult ei saa ta walmiswarade müügihinda koge kätte, waid peab vähemalt ühe osa hinnast ostjale krediteerima. Kui ostja on suurkaupmees, müüb ta kauba edasi wäikekaupmeestele, jällegi krediidi peale. Siin on tegemist huwitawa, kaupmehe siduma tehingute ahelikuga, mis põhjenerwad krediidile. Ühtlasi on niisugused tehingud ka kardetawad, kuna maksuraskuste puhul, mis ühte asjaosalist tabab, ka teised temaga ühenduses seiswad ärimehed kannatada saamad.

Waheltalitatajaks ülalkirjeldatud krediidioperatsioonide juures on harilikult pangad. Seega wõimaldatakse suurte kaubahulkade läbikäiku, ilma, et konkreetseid rahasummasid selleks waja oleks.

Pankade suur tähtsus rahwamajanduses seisabki peaasjalikult selles, et nad oma kasjadeesse rahajid hoiusummade kujul koguwad ja need summad otstarbekohaselt jälle krediitide näol wälja jagawad, rakendades neid seega kasulikule majanduslikule tegevusele.

Otstarbekohaselt moodustatud krediitorganisatsioon wõib kapitali osajid koguda, kujundades neid seega mõjuwaks majanduslikuks teguriks.

Kui näiteks tuhat isikut on kogunud à 100 krooni, ei saaks üksikult keegi oma saja krooniga kapitalinõudwat majanduslikku tegevust alustada. Wiivad aga need tuhat isikut igaüks oma 100 krooni panka, siis moodustawad need summad ühendatult niiwõrd suure üksuse, et sellega wõiks tööstust wõi kaubandust alustada.

Krediit wõimaldab koguda kapitali neilt, kes seda ise kasutada ei taha wõi ei oska, see wõimaldab koondada kapitali asjatundlikkuse ja oskusega warustatud kättesse, kes seda kasulikule tegevusele rakendawad.

Celpooltoodust selgub, et krediidiga wõimaldatakse kapitali ülekandmine (ükskõik mis kujul) laenuandjalt laenuwõtjale. Seejuures muutub laenusumma laenuwõtja omanduseks, olgugi, et wiimane wõlgnetuna kohustuse enda peale wõtab, seda laenu tagasi maksta. Laenusid ei anta muudu, nende eest peab maksuma hinda, mida i n t r e s s i k s nimetame.

Krediidi wormid on väga mitmekesised. Krediiti tarwitawad era- ja riiklikud asutused, ta on kindlustatud ja mittekindlustatud, lüh- ja pikaajaline. Krediit, mida tarwitatakse põllumajanduses, erineb krediidist, mida kasutatakse tööstuses ja kaubanduses. Krediidi- ja wõlakohustuste toiming on ajajooksul kujunenud enam-wähem kindlatesse wormidesse, mis wõimaldawad lihtsustatud kombel wõlausaldaja õiguste ülekandmist kolmandatele isikule.

Krediidivormidest tuleb nimetada: era- ja ühiskondlik krediit. Riigivõlad omavad erilise tähtsuse ja puudutavad kõiki kodanikke. Erakrediidis tulevad eraldada füüsiliste ja juriidiliste isikute võlakohustused.

Krediit on lühiajaline ja pikaajaline. Lühiajalise krediidi kestvus ei ületa harilikult 3 kuud. Pikaajaliseks krediidiks loetakse panganduses laenuid, mille tähtaeg on 6 kuud ja rohkem. Krediit võib olla ülesõeldav ja mitteülesõeldav. Viimaste hulka kuuluvad sageli riigi poolt ülesvõetavad laenuid. Välismaail on sageli põllumajanduse obligatsioonilaenuid võlausaldaja poolt mitteülesõeldavad, nõnda nimetatud „amortisatsioonihüpoteegid“. See on väga tähtis, sest võlgnik võib siis rahulikult oma asju ajada ja võla ülesütlemise eest alalist hirmu ei tarvitse tunda.

Seejärel, kuidas krediidid on kindlustatud, jaotatakse neid isiklikeks ja realkrediitideks. Isiklikud krediidid on harilikult kindlustamata. Krediidivõtja omab niivõrd hea nime ja usaldus tema isikusse ja tegu võimesse on nii suur, et kindlustusi ei nõutagi.

Teisiti on asi realkrediidiga. Siin peab laenu saaja laenu kindlustuseks andma käsipante, kinnisvara obligatsioonid ja muud. Nii avaneb krediidiandjal võimalus, juhusel kui krediidivõtja oma kohustusi ei täida, käsipante või kinnisvarasid realiseerida ja seega oma võlanõudeid rahuldada.

Krediite liigitatakse veel tarvitus- ja tootmis krediitidesse. Nagu eraisikud, kes sageli laenusid püüavad teha ja saadud rahad lihtsalt äratarvitavad, nii nõutavad ka riigid tarvituskrediite. Neid krediite vajatakse siis puudujääkide katteks, sõja- ja muu varustuse ostmiseks jne. Kuna tarvituskrediiti uute väärtuste loomisele ei rakendata, on ta majanduslikult kahjulik, koormates krediidivõtjaid võlgadega, mille äramaksmiseks väljamaated puuduvad.

Suure tähtsuse omab tootmiskrediit, mida omakorda võib liigitada ajutus- ja käitiskrediidiks. Usutuskrediit on oma iseloomu poolest pikaajaline. Tema tagasimaksmine peab olema ärajaotatud pikemaajase ajajätkudesse. Käitiskrediit seovastu omab lühiajalise iseloomu. Teda tarvitatakse lühiajaliste kohustuste täitmiseks ning tagasimaksetavad summad võetakse ettevõttest. Käitiskrediit on ühenduses varade ja kaupade ringvooluga ja nende läbikäiguga. Selle tõttu nimetatakse seda ka läbikäigukrediidiks. —

Pangad.

Erasisikud võivad omavahel igasuguseid krediitotoiminguid teostada, alates tähtsusetate esemetete ja lõpetades suurte kapitalide väljalasnamisega. Riisugused väljalasnamised ei oma rahvamajanduslikult suuremat tähtsust, kuna siin ei ole tegemist korrapärase majandustegevusega. Sellised krediitoperatsioonid ei vaja vaheltalitajate organisatsiooni. Krediitide andmine omab aga seal footu suurema tähtsuse, kus tootjad

— wabrikandid, oma ostjaille suurkaupmeestele kaupu teatud aja peale võlgu müüvad. Suurkaupmehed müüvad omakorda väikekaupmeestele, viimased otsekohestele kaubatarvitajatele võlgu. Nagu juba tähendatakse, moodustavad need krediidid aheliku, mille kandejõule tugeneb tootmise ühine majanduslik kindlus. Kui see ahelik ühest kohast rebeneb — ühikud liikmed maksujõuetuks jäävad, siis võivad ka teised hukatusse sattuda.

Krediitiasjanduse arenguga ilmneb tarvidus krediitorganisatsioonide järele, eriti siis, kui krediidi andmist tuluettevõttena hakatakse kasutama. Tõttis raha väljalasaja, kes krediitiasjanduse puudulikul ajajärgul tähtsat osa etendas, kuna ta krediititarvidusi oma varandusest rahuldab. Kuid rahalaenaja tegemisega käib sageli kaasas liiakasutamise. Seetõttu ilmnes vajadus krediitorganisatsioonide järele, milleid näeme pankade ja üldse rahaasutuste kujul.

Muges on pangad harilikud kaubanduslikud ettevõtted. Nad on kaupmehed, kes kauplevad rahadega, krediitidega, väärtpaberitega, kes nõudmisi sisse kasbeerivad, nagu vekslid, riigi laenupabereid, aktiivseid jne. Pankadesse kogunevad suured hoiussummad, kelle omanikud neid ise ei tarvitavad. Tänapäev on pangad rahaasjanduse keskkohtadeks muutunud. Nad ei piirdu oma tegemisega ainult krediitialaga, vaid finantseerivad kaubandus- ja tööstusettevõtteid, võttes aktiivselt osa nende juhtimisest ja valitsemisest.

Et lähemat ülevaadet pankade tegemisest saada, tuleb nende tegemise iseloomu selgitada. Moodsad pangad on krediitasutused, kelle ülesandeks on raharingvoolu reguleerimine, krediittehingute abil tegemiseta kapitali enese juure tõmbamine ja selle kapitali sinna juhtimine, kus tema järele on tarvidus. See on põhilause, mis pankade tegemist ja eesmärki iseloomustab.

Pankade äritegevus jaguneb kahte pealiiki: aktiivtehingud ja passiivtehingud. Esimese liigiga on siis tegemist, kui pank krediite ehk laenuid annab. Passiivtehinguteks nimetatakse seda, kui pank ise kapitali laenukena ülesvõtab. Kuid panganduses toimatakse veel peale selle rida tehinguid, mis ei kuulu ülalnimetatud liikidesse. Niiugused tehingud nimetatakse „indifferentseteks“. Pankasid on võrreldud elava organismi südamega, kelle ülesandeks on värsket verd organismi osadele laiali jaata ja tarvitatud veri ümbertöötada. Nii saadavad pangad kapitalijõu ringvoolu, varustades majanduslikus organismis tarviliku rahaga kohti, kus seda vajatakse.

Pankade aktiiv- ja passiivtehingud peavad üksteisega teatud kooskõlas seisma. Nii ei tohi pank kapitali, mis igapäev tagasiõuetavad, oma poolt pikaajaliste tähtaegadega välja laenata. Aktiiv- ja passiivtehingute õige kooskõlastamine ongi peatähtsusega, kuna sellest järgneb panga liikviiduse. Panga võime on muuta oma nõudmisi rahaks, mis omakorda pangale suure kindluse annab. Kui panga poolt väljaantud laenud „külmanud“ on, neid pole võimalik kiirelt ja kahjudeta realiseerida, tuleb panga seisukorda lugeda halvaks. See seisukord võib muutuda katastroofiliseks, kui pangalt suuremaid rahasumme nõutakse

ja hoiusumme wälja wõtma hakatakse. Pankade likwiidsust mõjutawad suuresti nende tehingute iseloom. Likwiidsust ähwardawad panga juhatuse tehingud kõikumate wäärtuste omandamises, börsil spekulereimine ja muud ebakindlad operatsioonid.

Dma operatsioonide iseloomu järele wõib pankasid liigitada kolme liiki.

Esimesse liiki kuuluvad krediitpangad. Need toimivad aktiiv- kui ka passiiv-, asutamise- ja spekulatsiooni tehinguid.

Teise liiki kuuluvad hüpoteekpangad, rahaasutused, kes tegutseswad pifaajalise hüpoteegikrediidi alal.

Kolmandasse liiki kuuluvad emissioonpangad, näiteks meie juures „Cesti Bank“.

Kuna emissioonpangad annawad wälja pangatähti, etendades seega tähtsat osa rahwamajanduses, maatleme eestkätt selliste pankade tegewust.

Pangatähed, nagu meie neid oleme harjunud nägema igapäewases elus, on alles uuema aja saawutus. Dma alguse on nad saanud kwiitungitest, mis wanasti raha hoiule wõtmise puhul pankadest wälja anti. Kuna opereerimine rahaga väga tiilikaks osutus, hakati neid kwiitungeid edasi andma. Need täitsid seega raha aset.

Rahatjertifikaatide — pangatähtede — wäljaandmist toimisid alguses walitsuse erilise loaga erapangad, kuid warsti hakkasid riigid ise asja wastu huwi tundma. Wähemalt toimus pangatähtede wäljaandmine riigi järewalwe all. Kõigis maades leiame seadusi, mis käsitlewad pangatähtede wäljaandmist (emissiooni). See seadusandlus pole aga igal pool ühesugune. Mõned riigid taotlewad pangatähtede wäljaandmist ühe ainsa asutuse poolt (tsentralisatsioon), nagu näiteks Prantsusmaa. Teistes riiges on pangatähtede wäljaandmine lubatud mitmele asutusele (detentralisatsioon) nagu Ameerika ühendriikides.

Kuna emissioonpangad rahwamajanduses ülitähtsat osa etendawad, siis seisawad nad, nagu öeldud, riigi erilise walwe all. Nende tegewus on seadusega piiratud, ühtlasi ka need piirid määratud kindlaks. Saksa maal, näiteks, wõisid kuni maailmasõjani emissioonpangad oma käitiskapitaliga teostada ainult 4 liiki tehinguid, misugusteks osutusid:

1) Kulla ja hõbeda ostmine ja müümine.

2) Osta weksleid kuni 3 kuulise tähtajaga.

Nende wekslitel peawad olema 3, vähemalt aga 2 maksujõulistena tuntud žiranti. Edasi wõis pank osta ja müüa wõi diskonteerida wõlakohustusi, mis wäljaantud Saksa osariikide, prowintsi- wõi maakondade walitsuste poolt. Tingimuselks oli samuti, et nende tähtaeg ei ületaks 3 kuud.

3) Pangad wõisid laenusid anda tähtajaga kuni 3 kuud, mis pidid olema järgmiselt kindlustatud:

a) Kulla ja hõbedaga.

b) Riigi, osariikide, sifemaaliste omawalitsuste nimelised wõlakohustused, millede tähtaeg ei tohi ületada 1 aastat. Siis weel nimelised wõlakohustused, kellede intressid on garanteeritud riigi wõi osariikide poolt. Edasi wõiwad kindlustusteks olla riigi raudteeseltside akt-

fiad ja obligatsioonid, riigi järevalme all seiswate hüpoteekpankade pantkirjad ja nende pankade aktfiad $\frac{3}{4}$ nende kursiwäärtusest.

c) Intressikandjad, nimelised wälisriikide wõlakohustused, wälismaa raudteefeltside obligatsioonid 50% nende kursiwäärtusest.

d) Weksliid, millede wäljaandjad maksujõulistena üldtuntud, 5% alla nende kursiwäärtuse.

e) Siijemaal ladus olewad kaubad, kuni kats kolmandikku nende wäärtusest.

4) Riigi 3b all ülesloetud wõlakohustuste ostmine ja müümine.

Edasi on emissioonpangad õigustatud:

Toimetama inkassot eraisikute, asutuste ja ametasutuste ülesandel ja nende asutuste arwel maksuji ülekandma nende korrespondentidele ja haru-asutustele. Maksude summad peawad enne kindlustatud olema; osta ja müüa wäärtpabereid ja kalleid metalle. Ostud peawad sammuti enne kindlustatud olema; wäärtpabereid ja metalle tohib ainult edasi müüa pärast seda, kui nad tõesti pangale on üleantud.

Wõtta kapitale hoiule ja ülekandmiseks.

Wäärtesemeid hoiule ja walitsemisele wõtta.

Keelatud on emissioonpankadel:

1) Weksleid oma allkirjaga wälja anda (aktsepteerida).

2) Kaupasid ja wäärtpabereid enda wõi wõõra arwele aja peale osta ja müüa (termiintehingud) ehk niisugustele tehingutele garantiisid wälja anda.

Emissioonpangad on kohustatud:

Pangatahtede ettenäitamisel wiimaseid kulla wastu ümber wahetama. Samuti on pank kohustatud rikutud pangatahti ümberwahetama, kui pangatahest suurem pool esitatakse wõi kui wäiksema poole esitamisel tõendada suudetakse, et teine pool häwinenud on. Kadunud wõi häwitatud pangatahtede maksuwõtetaks tunnistamist ei ole.

Edasi on pangad kohustatud iga kuu 7., 15., 23. ja wiimasel päewal oma aktiwa ja passiwa seisuga „Riigi Teatajas“ täpselt ettekirjutatud skeemi järele avaldama. Siljemalt 3 kuud peale aasta lõppu tuleb avaldada täpne bilanss ning tulude ja tulude arwe. Peale selle on emissioonpangad kohustatud maksma riigi-kassasse 5% teatud pangatahtede kontingendist.

Mis puutub pankade arenemisse, siis on nad oma praeguse kuju omandanud alles hilisemal ajal. Aga juba wanal- ja keskajal leiame rahaga tegelewaid asutusi. Pangad on oma nimetuse saanud laudadest, millel rahawahetajad omad rahaanumad hoidsid. Oli niisugune rahawahetaja millegi pettuse wõi muu kuriteo tõrda saatnud, siis pekseti tema rahawahetuse laud puruks. Seda purukspeksemist nimetati „bancorotto'ks“, jellest ongi oma nimetuse saanud meie moodne pankrott.

Ragu õeldud, leiame rahaasutusi juba wanal ajal. Nii tegutsesid rahawahetajad Babüloonia, Kreeka ja Roomas. Rahawahetajad wõtsid ka rahasid hoiule ja andsid laenusid. Rahwasterändamise ajal need ärialad langesid unustusse. Minult keskaja lõpu poole hakati jälle rahaasutusi ellu kutsuma. Uguses oli jällegi peategevuseks rahawahetamine,

Teist iga väiksemgi riigikene omas erirahad. Kui keegi kaupmees tahtis teostada reisi või osta välismailt kaupsid, pidi ta tingimata enne tarviliste rahade saamiseks rahavahetaja poole pöörduma. Nii hakkasid rahavahetajad, alguses väiksemal määral, siis aga järjest suuremas ulatuses rahasid välja laenama.

Reeskajal olid elufutselisteks rahavahetajaks enamasti juudid, pärastpoole hakkasid ka itaallased seda ametit harrastama. Kuna paljud itaallased olid pärit Lombardiast, hakati ka rahavahetajaid marsti hüüdma lombardideks. Staallaste tõttu on säilinud palju Staalia fõnu, mis tarvitatakse veel praegugi panganduses ja kaubanduses. Geenuas nimetati rahavahetajaid juba 12. sajandil „bancherii'deks“; 13. ja 14. sajandil on itaallased paljudes Euroopa pealinnades pankuritena tegevad. Järgmistel sajanditel on juba tegemad pankurite tsunftid „campfores“, kaupmeeste tsunftide kõrval, keda nimetati „mercatores'ideks“. Kaubanduse arenemisega kasvas ka tarvidus rahaasutuste järele, neid hakati riikide ja linnade poolt asutama ühistegelisel ja muul alusel.

Kõige kuulsam reeskaja pankadest oli „Casa di San Giorgio“, mis jalgune asutati Geenuas 1407. aastal. Siis asutati Veneetsias n. n. „riigi Ziiro pank“, „Banco di Rialto“, 1587. a. Veel hiljem, 1694. a. asutati „Bank of England“ aktsiaseltsina, jelle asutajad said pangaprivileegiumi selle eest, et nad laenasid riigile 1,2 miljonit naelsterlingit.

Peale nimetatud pankade reeskajal oli asutatud veel paljugi teisi. Need pangad olid alguses n. n. Ziiropangad. Ettevõtjad ja ärimehed deponeerisid neis pankades kalleid metalle ja muid väärtusemeid, mille üle neile panga raamatus avati konto. Omavaheliste maksimiste korral jäid deponeeritud summad puutumata, seewastu toimiti ülekandeid ühelt panga arvelt teisele. Seega olid panga kliendid moodsa arusaamise järele ühtlasi ka panga aktsionärid. Neid nimetati „pangakodanikeks“. Raskus seisis selles, et panga osanikud ainult omavahelisi tehinguid toimida võisid, mis tähendas tegemise kitsendamist. Teisest küljest seisis foodustus selles, et summad, milledega opereeriti, panga keldrites paigal seisid, mis nende kulutamist ja kaotuminekut takistas. See oli tähtis, kuna noil aegadel transport väga tülikas ja röömlite tõttu hädasohtlik oli.

Reeskajal tegi rahade mitmekesisus kaubandusele suuri takistusi. Iga väiksemgi riik omas erirahad, millede liitlemistaadius oli väga piiratud. Ei olnud haruldased juhused, et riigivõimud, kes raha väljaandsid, viimaseid alaväärtuslikust metallidest valmistasid, neid seega võltsides. Mõne aja pärast kõrvaldati need alaväärtuslikud rahad liitumisest ja ainult nende metallväärtus tasuti, asendades neid uute, samuti alaväärtuslike kõrge kursiga rahadega. Niiviisi toimisid würstid ja riigivalitsejad, et endale rahva kulul võimalikult suuri tulusid hankida.

Selle tagajärjel tekkisid maksuraskused, kuna uute rahade vastu puudus usaldus ja ka keegi ei teadnud, kui kaua raha seaduslik väärtus alal hoidub. Niisugustes oludes oli laialdane kaubandustegemus, eriti läbikäimine välismaaga, võimata.

Nende pahede kõrvaldamiseks ajutati pangad. Pankade abil oli võimalik teostada maksusid püsival alusel, mis oli rippumata liikvel olevate rahade kursiväärtusest. Näiteks tarvitas Hamburgi Ziropank oma tehingutel väärtusüksuse „mark banco“, mille aluseks oli teatud hulk puhasi hõbedat. Mainitud „mark banco“ oli seega arveüksus, mille abil võis toimida äritehinguid, ilma, et pooled kursifaotuse riski oleks kanda tarvitajenud.

Doma tehingute kindlustuseks deponeerisid panga kliendid hõbedat kangides või rahas, mille väärtus tema puhta hõbeda sisalduvuse järele arvestati. Ka inglise naelsterlingid ei olnud alguses löödud münt, vaid kaalule põhjendatud arveüksus, mille järele arvestati äriksel tehingutel. Selle seadeldise põhjal toimiti maksimised krediidi teel, toetades pangas olevate kindlustustele ja seda kergendust kasutati selleks, et kaugemal asuvad kaupmehed oma maksimisi toimetasid „pangakodanike“ nimelise, kes omanoliste ülekandmistega arved ära diendasid. Nii saavutasid pangad tähtsuse, mis ulatas ka kaugematesse välismaadesse.

Edaspidine pankade areng toimus nüüd sel kujul, et äritehingutest hakkasid osa võtma, peale n. n. pangakodanike ka laiem publik, kuna ka kõrvalseisvaid isikuid deposiitide vastu võtma hakati. Seega arenesid pankade „deposiitide tehingud“ ja pangad laienesid üldisteks hoiukasjades. Seega kogunesid pankade keldritesse suured rahatagavarad. Et reed rahatagavarad kasutult ja intresse kandmata pangakeldrites ei vedeleks, hakati neid laenude kujul liikvele lastma. Oletati, et deposiitide omanikud waevast kõik korraga oma rahasid tagasinõudma tulevad ja et lühikese aja peale maksujõulistele võlgnikule antud laenud, mis kindlustatud võlakohustustega — vekslitega — ei ole sugugi halvemad, kui puhas raha. Kuid sellise tegemusega saavutatud tulu on väga kasulik pangale endale, kui ka üldisele rahvamajandusele. Rahad on piisvalt liiklemises ja võivad panga kaudu ärimeesete kätte toimetatud saada, kes neid majanduslikuks tegemuseks tarvitavad ja kasutavad.

Wabade rahawahendite tarvitamine, vekslite ülesostmine kujunes kangategemuse haruks, mida diskonttehinguks nimetame. Särmine aste pankade arengus oli raha asendamine pangatähtedega, millel märkitud rahasummat pank oli kohustatud igal ajal pangatähe vastu välja maksma. Kui pank omas küllaldase usalduse, võisid mainitud pangatähed täiesti raha aset täita. Kuid mindi veel kaugemale. Hakati pangatähti väljaandma rohkem kui oli olemas pankadel metallraha ja muud kindlustusi. Seda võis teha, kuna oli tähele pandud, et alati ainult väike osa pangatähtedest väljamaksimiseks puhtas rahas esitati. Seetõttu ei olnud tarvis kõike summat, mis väljaantud pangatähtede kujul, puhta rahana pangas hoida.

Kuid sellise tehinguga saavutab pank suuri summe, millede eest ta ise intresse ei tarvitse maksa ja milliseid tal tegelikult endal ei olegi. Neid summe väljalaenates oma klientidele, võtab ta aga intresse. Seega esutub pangatähtede väljaandmine heaks äriks pangale. Sellest kujunes moodne pangandus, mille abil üldine rahvamajandus oma praeguse täiuseni on arenenud.

Nagu juba ülal tähendasime, toimivad pangad alguses ülekandmisi ühe kliendi arvelt teisele. Seda laadi tehinguid olewat tarvitatud juba manas Roomas. Edasi toimiti seda keskajal, eriti 17. sajandi algusest peale, suurte pankade tekkimise järele. Kuid uute maksuühendite, nagu wekslite, tšekkide ja pangatähtede ilmumise järele, ei omanud n. n. žirotehingud enam nii suurt tähtsust. Uuemat ajal on asutatud Saksa- ja Inglisemaal n. n. „Clearingasutused“, milliste tegemine on rajatud žiroliiklemise põhimõtetele, seda täiendades ja parandades. Need on asutused, kelle kätte on koondub maksuühendite, wekslite, tšekkide jne. aga ka aktsiate ja igasuguste väärtpaberite, mis kaubeldud börsidel, arvestamine, teatud asutuste vahel ärajagamise. Siin on tegemist keeluliste toimingutega, mida selgitamata jätame, kuna meil börsitehinguid välismaade eeskujul ei toimita.

Üheks pankade tähtsaks tegemisharuks osutus juba keskajal kulla ja muude väärtesemete hoiule võtmine. Seda toimivad varemalt rahavahetajad ja kullasepad, kellel olid olemas wargus- ja tulekindlad hoiuruumid. Müüdisaja pankadel on tihti väärtasjade ja dokumentide hoidmiseks maa-alused teraskambriid, mis soowijatele wälja üüritakse. Nende teraskambrite võtmetest on üks eksemplar panga käes, kuna teine teraskambri üürijale wälja antakse. Üksikult ei pääse teraskambri ehk „safe“ juure ei pank ega üürnik, waid nad peawad safe lukku awama ühiselt. Seega on saawutatud kindlustus, mille tõttu „safe“de tarvitamine on laialdaselt lewinenud. Väärtpabereid deponeeritakse harilikult pankadesse lahtiselt, kuna nendega ühenduses on mitmed toimingud, nagu kupongide wäljalunastamine, tähtaegade filmaspidamine jne. Nii wõtub pank kõik väärtpaberitega ühenduses olewad toimingud, nende walitsemise, kliendi soowi korral enda peale.

Wõttes väärtpabereid jne. walitsemisele „lahtisesse depoosse“, on pankadel harilikult keelatud, neile usaldatud esemeid enda huiwides kasutada, neid müüa wõi wälja laenata. Nad on kohustatud täpselt samad esemed ja väärtpaberid omaniku käsutuses hoidma. Toimib pankur wastupidiselt, rikkudes depoode puutumatusst, on ta depoo omaniku usalduse wastaselt talitanud ja teda wõidakse karistada. Uuemat ajal on mainitud reeglit selles mõttes muudetud, et pankadele lubatakse depoosse wõetud väärtpaberite asemel omanikule tagasi anda ka teisi, mis aga samawäärtslikud peawad olema. Näiteks, kui on panga poolt depoosse wõetud mingi ettevõtja aktsia nr. 1, wõib ta deponeerijale tagasi anda samasuguse aktsia, mille nr. on aga 2 wõi 3. Igatahes peab juba varemalt wastaw leping depoo omaniku ja panga wahel sõlmitud olema.

Suurima rahwamajandusliku tähtsusega on pankade õigus rahalisi hoiusumme hoiule wõtta. Mainitud hoiusumme wõetakse teatud tähtaegade peale, neid wõidakse aga ka pangalt tagasi nõuda igal ajal.

Rahajummasid hoiule wõttes muutub pank hoiusumma omaniku wõlgnikuks. Soowib aga ümberpöördukt hoiusumma omanik omalt poolt pangalt jookswat krediiti, siis on tegemist k o n t o - k o r r e n t tehinguga. Konto-korrent-krediidi kindlustuseks nõuawad pangad harilikult oma klientidelt wekslite, väärtpaberite ja muude väärtesemete deponeerimist.

Pangad annavad ka krediite sellisel kujul, et nad krediidiwõtjal lubawad panga nimele weksleid wälja anda. Neid weksleid siis aktsepteerib pank, ja mainitud panga allkirjaga warustatud wekslite diskonteerimisega wõib krediidiwõtja endale raha muretseada.

Pankade deposiitide käibimuse tähtsust üldrahwamajandusele oleme juba nimetanud. Olemasolewad makswahendid on alalises ringwoolus, mille tõttu on wõimalik nende tulusam kasutamine. Suuri summasid, mis kasutult oleks maetud omanikkude peiduurgastesse, juhitakse pankade kaudu uute tarwitajate kättesse, kes neid majanduslikule tegewusele rakendawad. Seega arendatakse ettevõtlikkust ning awaneb kasulikkude ettevõtete ajutamise wõimalus inimestel, kes rahapuudusel oma wõimeid ei saaks arendada.

Pankade tegewuse tõttu on wõimalik ärialal tegutsemine üsna wäheste makswahenditega. Pangandus, käibimus ilma fularahata, on kõige rohkem arenenud Inglismaal, wiimasel ajal ka Ameerika ühendriikides.

Inglismaa maailmakaubandus tegutses wähemate fularaha tagawaradega kui näiteks Euroopa mannermaa riigid. Edasi täidab hoiusumma panga tegewuse tõttu mitmesuguseid majanduslikke ülesandeid. Sama summat, mida omanik pangas on deponeerinud, wõib omanik majanduslikult kasutada, östes selle panga deponeeritud summa põhjal kaupad wõlgu jne. Pankur omakorda kasutab seda summat laenu andmiseks oma klientidele. Laenuaja wõib näiteks olla wabrikant, kes pangast laenu wõttis, et oma tööliste palka maksta. Töölised tarwitawad palgaraha sisseostudeks, kaupmees annab selle omakorda edasi ja nii wõib pank paigutatud hoiusummaga ühel ajal lõpmata hulga majanduslikke operatsioone toimida. Panga wahetalituse tõttu wõib hoiusumma mitmekordseid majanduslikke funktsioone täita, kuna ta ükswõimulises käes väga piiratud kasutamist leiab.

Rahajummade paigutamine pankadesse on weel tähtis selles mõttes, et sellega raiskamisele teatud piir pannakse. Sgauris meist teab, kui kergesti raha käest libiseb, kui seda suuremal hulgal taskus kantakse või kui seda muudu rohkesti käepärast on wõtta. Sellest teostatakse sisseoste, mis majanduslikult ei ole õigustatud.

Seisawad aga rahad pangas hoiul, ei minda harilikult kergesti neid sealt äratooma.

Tähtsamad pangad nõuawad oma klientidelt, et nende hoiusummad teatud alamäärast madalamale ei langeks. Inglismaa pangad soetawad endale sellel teel teatud reserve, milliseid on wõimalik kasutada kriiside korral.

Läbikäimine pankade ja klientide wahel wõimaldab teatud omawahelist kontrolli. Kliendi arwete seisust ja selle muutumistest wõib pank teatud järeldused teha, samuti on ka kliendil wõimalus, kuigi wähe- maal määral, panga tegewust jälgida. Meie oludes on puudulikkude saduste tõttu pankade tegewuse kontrollimine korbalseisjail peaaegu wõimata, isegi riigiwõimudel ei olnud alati wõimalik pankade sügawas- se sisemusse tungida. See nähe on majanduslikult kahjulik, kuna

ühtlasjalise avaliku kontrolli puudumise tõttu paljud oma raha sukafääres hoiavad, selle asemel, et jeda üldmajanduse hirmides pankade kaudu liikvele saata. Kuid siiski on meil suur hulk pankasid, kuhu kõhklemta oma meeringud võib hoiule viia, pankasid, kelle juhid oma isikliste omaduste tõttu täit usaldust vääriwad.

Tähtsaimaks panga kohuseks on püsida likwiidsena. Panga ürijuhimine peab alati walmel olema, et kunagi maksuraskusi ei tekiks, ka mitte röödaminemalt. Põhinõte, et panga aktiivtehingud peawad alati koostõlas olema passiivtehingutega, ei tohi kunagi unustusse langeda. Selle järele, kuidas võidakse nõuda pankadelt suuremaid väljamaksmisi, peawad pangad ka selle eest hoolitsema, et neil endil võimalik oleks wastawaid summe muretseda. Waatamata sellele, et pankade ülesandeks on, laenusid andes, võimalikult palju wõõrast raha oma kassadesse tõmmata, töötades seega peamiselt wõõra kapitaliga, peawad pankadel ikkagi ka juuremad omakapitalid olema. Panga omakapitalid, n. n. põhikapital, moodustab reserve, mida kasutada võib halwadel juhusel. Pangal võiwad tekkida kahjud wale laenupolitika tõttu ja wõõra kapitali kaotuse korral peaks põhikapitali kahjude katteks tarwitatama. Pangad saawutawad tulusid seega, et nad laenusid annawad kõrgema protsendiga, kui nad ise maksawad hoiusummadelt. See protsendiwahe on osalt taju panga töö eest, osalt moodustab ta findlustuse panga kaotuste wastu. Panga põhikapital, ühtlasi kandes protsente, on määratud findlustuseks võimalikkude kahjude wastu. Oma rahwamajandusliku tähtsuse saawutawad pangad mitte oma põhikapitaliga, waid wõõraste kapitalidega, milledega nad töötawad. Suur põhikapital alguses ei ole weel findlustuseks, et pank ka tõesti suuri tehinguid saab toimima. Panga kapitali suurus oleneb panga tehingute riskist. Nii võib olla hüpoteegipankade põhikapital wõrdlemisi väike, kuna krediidipangad tegutseda woiwad ainult suurte omakapitalidega. Panga põhikapitaliga ühenduses seisawad tema reservid. Nende ülesandeks osutub, panga tehinguid findlustada.

Pangandus võib tegutseda kas täiesti wabalt, wõi alluda riigi poolt maksmapandud seadustele. Harilikult reguleeriwad kaubanduse wõi erilised pangaseadused pankade tegewust. Teatud liiki pangad saawad riigiwõimu poolt kontseksioneeritud. Näiteks, emisjionpangad, hüpoteegipangad jne. Üldiselt pangad alluwad n. n. normatiivmäärustele, mis on makswad erandita kõikide kohta. Erilisel karmid seadused ja määrused on makswad enamasti kõigis riiges pankade kohta, kes wäljannawad pangatähti (emisjionpangad).

Ishekk.

Kuna sissemaksmisi teatud kontole igapäheft wastu wõetakse, toimatakse wäljamaksmisi harilikult ainult kontoomanikule isiklikult. Kui kontoomanik soowib, et pank wäljamaksmisi toimiks ka teistele isikule, siis peab kontoomanik selleks kasutama panga poolt eriti wäljaantud tšekimormulaare.

Sõna tšekk on pärit ingliskeelest. Inglise kuningad andsid omal ajal wälja oma wõlausaldajaile kirjalikud tunnistused fularaha asemel, milledega kuninglikust warakambriist wõis saada raha. Need tunnistusi nimetati „Bills of saccario“, kuna kuningliku warakambri kassir ehk wäljamaksja nimetust „exchequer“ kandis. Sellest ongi sõna tšekk oma nimetuse saanud. Riisuguseid tunnistusi andsid wälja ka teiste riikide walitsejad, pantides nende päralt olewaid warandusi, nagu losse, mõisid jne. oma wõlausaldajaile. 14. ja 15. sajandil pantisid Poola ja Taani kuningad ülal kirjelatud tunnistuste abil oma sissetulekuid, mis neil saada oli maksude näol allahoidetud linnadelt, nagu Lübeck'ilt, Danzig'ilt jne. Selliseid wõlakohustusi-tunnistusi wõib moodsa tšeki eelkäijateks pidada.

Esimesi tšেকে, mis wastawad moodsa aja mõistetetele, s. t. maksukohustused, mis wäljaantud pangas depooos olewa rahajumma wäljamaksmiseks, leiame 15. sajandi algul Itaalias, kus nimetatud maksukohustuste-tunnistuste abil walitusorganid pankureid wäljamaksmise kolmandaile isikuile toimida lasksid. Negamööda lewis selline maksmise moodus ka kaupmeeste sekk. Itaalia kaubanduswabariikide õitseajal wõeti isegi juba tarwitusele maksutunnistusi „ettenäitajale“. Itaalia kaubanduse soikulangemisega jäi umustusse ka tšekkide tarwitamine.

Hollandi kaubanduse hülgeajajärgul tarwitasid sealsed kaupmehed nõndanimetatud „kassiersbrieffe“, milledega toimiti sanuti maksimisi ilma fularahata. Mainitud „kassiersbrieffe“ olid kwititungid kaupmeeste pangadepoode üle, milleid kasutati maksmisteks kolmandaile isikuile.

Üldiselt tunnustatud maksuwahendiks, mis kasutamist leidis kõigis rahwahihtides, arenes tšekk esmalt Inglismaal.

Alalugu jutustab, kuidas kuningas Karl I Inglise rahapajas hoiulewad kaupmeeste kallismetallid konfiskeeris, kasutades neid fundlaeruks. Kartuses, et sellised juhtumid wõiwad forduda, kaupmehed ei wiinud enam oma warasid hoiule rahapatta, waid deponeerisid neid kullaseppade kindlates wõlwitud keldrites. Wastu said nad kas „ettenäitajale“ wäljakirjutatud kwitungeid (goldsmith's notes), wõi wõisid ise wäljakirjutada maksutunnistusi wäljaandmiseks kolmandaile isikuile.

Selline maksmise wiis lewis wäga kiiresti. Negamööda lõppes fiiski ühendus panganduse ja kullaseppade wahel, kuid arenes inglise pangatšekkide süsteem enneaimamata suuruses.

Tänapäew ületab inglise pangatšekkide süsteem kõik selleaolised seadeldised, lewides ka kõige wäesemate rahwahihtide seas.

Inglise rahwas, oma erilise praktilisusega on esimesena taibanud, misugust „komforti“ see igaühele tähendab, wabaneda fundusest, rahasid endaga kaasas kanda wõi kodus hoida. Inglismaal oli maksuseel alati põhimõte „time is money“ — aeg on raha, — seetõttu õpiti warsti kindama wäikest tšekiraamatut, mille abil paari suletõmbega oli võimalik saawutada summe igas suuruses. Tšekkidega maksmise foodustamiseks anti wälja eriline tšekiseadus, millega tšekiliiklemine kindlustati

ja hõlbustati. Ja tänapäeva inglane kannab alati tšekiraamatu endaga kaasas, makstes tšefiga iga suuremat arvet, olgu see hotellis, kaupluses või käsitöölistele.

Teistes Euroopa riikides kasutatakse samuti tšeffe, kuid kaugelt vähemas ulatuses. Ometi annab tšeki tarvitamine palju foodustusi. Ta vähendab warguse hädaohtu, ära kaotamist, walesti lugemist; ära langeb ka rahade transport ja kassapidamine muutub hõlpsamaks. Sgajuguseid maksmisi on võimalik toimida palju kiiremalt kui sularahaga. Kui pole kwiitungit saadud, on rahamaksimist ifkagi võimalik tõendada, kuna seda võib panga raamatute abil kindlaks teha.

Depositiide- ja tšekiliiklemine mõjub üldiselt publikule kaswataralt. Panga kontrolliks ta on sunnitud ka ise raamatut pidama wäljaminekuid ja maksusi täpselt üleskirjutama.

Tšeki rahwamajanduslik tähtsus ewib selles, et tema tarwitusele mõtmisega väheneb sularaha kwantum, mida wajab ärielu. Tšeki tarvitamine foodustab pangakontode pidamist. Seetõttu paigutatakse pankadesse juur osa rahwamarandusest, mis muidu otstarbetult ettemõtete ja kaupmeeste kassades seisab. Pankadel omakorda awaneb võimalus kogutud summe üldsusele kätewaadamaks teha, foodustades ja arendades scega majandust. Tšeki liiklemise tõttu leiawad wabanewad kulla- ja hõbedatagawarad tee riigi kassapanka, kes nende tegawarade kindlustusel wusi pangatähti wäljaanda võib. Sellest võib järeldada, et laialdane pangatšeffide tarvitamine diskontoprotsendi alandamiseks kaasa mõjub. Tšeffide tarwitamise wajadust propageeritakse wälismail järjekindlalt. Nii on Saksamaal ametasutustes ja mujal seintel kinnitatud üleskutsed: „Zahl bargeldlos“ — makste sularahata. Ka meil tuleks sellele rohkem rõhku panna, see oleks suureks hõlbustuseks üffitsiifituile ja kasulik rahwamajandusele.

Praegu meil makswad seadused, mis reguleeriwad tšeffide, wekslite ine. liiklemist, wastawad üldjoontes wälismaa omadele, kuid omawad siiski puudusi, millede tõttu neid eeskujulikkudeks ei saa pidada. Kuna praegu on käepärast ainult Saksamaa wastawad määrused, siis anname neist ülewaate.

Tšekiraamatu kättesaamisel pangaklient on kohustatud kwiitungit endma ja allkirjaga tõendama tšekiwormulaaride määrustele wastawa kasutamise. Neist määrustest oleks tähtsamad järgmised:

1. Tšekiwormulaare peab korralikult alalhoidma; nende tarvitamine on lubatud ainult kliendi enda poolt.
2. Sga tšekiraamatu kaotamisest tuleb kohe kirjalikult teatada pangale.
3. Kõlbmatuks muutunud tšekiraamatud tulewad pangale tagasi anda.
4. Tšekiwormulaaride tekt tuleb täita selgelt, eriliselt tähelepanu pöörata sellele, et teha wõimatuks pärastiseid muudatusi.
5. Nende määruste mittetäitmise, samuti tšekiwormulaaridega ebamääraselt ümberkäimise tõttu tekiwad järeldused kannab tšekiraamatu omanik.

Seejärele antakse pangakliendile tšefiraamat 25 või 50 tšefi-wormulariga. Üksikud tšefid on perforeeritud, ning saavad täitmise järele raamatust väljastatud; raamatusse jäävale kontsile teeb tšefiraamatu omanik tarwilikke märkmeid tšefi kasutamise üle (kuupäew, summa, tšefi saaja).

Tarwitatawam liik tšeffe, mida harilikult kasutatakse panga käibimises oma klientidega sifemaal, antakse wälja „ettenäitaja“ nimele. Sifuliselt ta on ühesugune paeaegu kõikide suurpankade juures.

Tagaküljel on tawaliselt märgitud maksutohad, kus tšefi töepärase kontrolli järele, enamasti 2—3 päewa järele, temale märgitud summa wälja makstakse.

Täidetud, pangakliendi poolt allakirjutatud ja maksuwahendina edasi antud tšeffi võib tšefiwastuwõtja soowi korral samuti maksuwahendina edasi anda või tšefi wäljamaksamiseks pangale esitada. Pant kontrollib allkirja algupärasust pangas olewa kliendi allkirjaga, kannab tšefi summa kliendi debet-arwele, warustab tšefi templiga „makstud“ ja siis maksab tšefi summa wälja. Pant on õigustatud, aga mitte kohustatud nõudma tšefi ettenäitaja isiku tõendamist. Olgu tähendatud, et selliste tšeffide wäljamaksimist, kui on läbikriipsutatud sõnad „wõi ettenäitajale“, harilikult pangad loobuwad.

Kirjeldatud liigi tšeffide juures ei ole kõrwaldatud võimalus, et wale kätesse sattumise puhul neid panga poolt wälja makstakse.

Tšefiraamatu omanikul on aga siiski võimalus end kirjeldatud juhuste eest kaitsta. Selleks ta warustab tšefi pealkirjaga „ainult arwestamiseks“ ehk „ainult arwele ülekandamiseks“.

Tšeffe niisuguse pealkirjaga ei tohi pangad wälja maksta sularahas, waid nendel tähendatud summad wõidakw ainult tšefi esitaja arwele kanda. Sellised tšefid wõiwad samuti tahtistamatult käest kätte minna, tähtis on aga, et isikul, kes ta wiimaks wälja maksamiseks esitab, on pangas olemas konto, millele tšefi summat wõidakw kanda.

Tšefiseaduse põhjal wastutab pant iga kahju eest, mis tekkida võib ülal määratud, tšefil tähendatud märkuse tähelepanemata jätmise tõttu.

Märkus võib tšefile tehtud saada igapähe poolt. Seda ei saa aga tagasiwõtta või läbikriipsutada. Seetõttu oleks soowitam tšefiraamatu omanikule enne märkuse tegemist wäljaantawale tšefile jõuda otjusele, kas tšefiwastuwõtja tõesti omab pangakonto. Tšefisaaja pangakonto puudusel osutub märkusega warustatud tšeff wäartusetuks.

Tuleks märkida, et igapäks, kes omab pangakonto, talitab enda huwides, kui ta kõik tšefid, mida ta wastu wõtab, kohe warustab ülalmainitud pealkirjaga-märkusega. Seega ta kaitseb end warguse ja muude üllatuste eest, mis tšefi ebaõigetesse kätesse sattumisel wõiwad juhtuda.

Juhtumid on sagedad, kus ebaausad äriteenijad tšeffe kõrwaldawad ja neid enda huwides ära kasutawad. On aga tšeff warustatud pealkirjaga „ainult arwele ülekandamiseks“, siis on kuritarwituste võimalused wägagi raskestatud.

Inglismaal koheldakse tšeffe umbes samasugusel alusel, seal on juba ammu tarwitusele wõetud n. n. „crossing“. Seda toimitakse järg-

miselt: tšeki eesküljel tõmmatakse kaks paralleeljoont, millede wahela paigutatakse sõnad „& Co.“ wõi „Not negociable“.

Sõnad „& Co.“ pole kõrwalheiwale hästi arusaadawad, kuid need on jäänud järele ajast, millal asetati mainitud joonte wahela pangaasutuse nimetus, kellele kuulus tšeki inkasso. Kuna suuremad inglise pangaasutused tavaliselt kandfid nimetuft . . . . . & Co., jäi lõpeks järele ainult mainitud lühendus.

Teine, inglaste poolt tarwitatud meetod on n. n. „special crossing“, s. t. tšekile asetatakse panga nimetus, mille tõttu tšeki wõib presenteerida ainult tšekil tähendatud pangale.

Saksamaal on uuemal ajal wõetud tarwitusele n. n. „postkaartide tšekid“. Need on erandita warustatud pealkirjaga „ainult arwele üle-
kandmiseks“ ja wõib neid saata lahtiselt tšekisaajale. Kuid neile märgitawad summad ei tohi ületada 1000 marka, samuti wõib anda edasi tšekisaaja selliseid tšekke ainult oma pangale, kus tal on arwe. Maksjale tähendawad mainitud postkaart-tšekid suurt hõlbustust, kuna ta lihtsa postkaardiga ja ilma pikema kirjawahetuseta oma maksimisi wõib reguleerida.

Tarwitusel on weel n. n. „ordertšekid“, mis kasutatakse pankade omawahelises käibimuses, samuti käibimuses wälismaadega.

Sellistel tšekidel on trükitud sõnade „wõi ettenäitajale“ asemel „wõi orderile“. Tšeki ettenäitaja peab ennast tšeki tagaküljel leiduwate žiirode chil tõelise omanikuna legitimeerima. Niiugused tšekid peawad nende räljaandmisel awiseeritud ehk teatatud jaama wastawale pangaasutusele, numbri ja isiku ehk firma nimetusega, kellele nad adresseeritud.

Ameerikas tarwitatakse väga palju n. n. „limiteeritud tšekke“, neid nimetatakse ka „money orders“ideks ehk „traveller Checks“.

Need on tšekid, milledele on märgitud teatud summa, mida on wõimalik jisse kasseeerida kogu maailmas, tšeki tagaküljel ülesloetud pangaasutuses kindlaksmääratud kursiga jaokaua wõi terweft.

Nii wõib näiteks, ütleme, 1000 dollari eest omandada 50 tšekki à 20 dollarit, misugused koha kättesaamisel tulewad warustada tšekisaaja allkirjaga. Tšekkide wäljamaksmisel peab tšeki ettenäitaja ennast seega legitimeerima, et ta ametniku juuresolekul teatud kohal tšekil oma allkirja kordab. Kui on mõlemad allkirjad ühesugused, makstakse wälja nõutud summa. Siinkohal peab märkima, et pangaametnikud oma laialdaste kogemuste tõttu on väga wilunud allkirjade kontrollimises. Seepärast on väga kardetaw ja hädaohtlik ebaõigelt teel omandatud tšekiga selle wäljamaksmist nõutama minna.

Sedalaadi tšekke eelistawad reisijad, kes kaugetesse maadesse matkawad. Nad on tulnud selles mõttes, et nende järele toimitakse wäljamaksmisi peaaegu kõikides maades kindlaksmääratud rahakursi järele, mille tõttu kursiwahede kaotused osutuwad minimaalseteks.

Saksamaal tarwitatakse wälismaa reisideks rohkem n. n. k r e d i i t - k i r j u ehk akkreditiiwe. Need on kirjad, milledega pank oma kliendi kasu ühe wõi mitme panga juures esitab, teda ühtlasi teatud summami „akkrediteerides“. Nii, kelle nimele on wälja antud krediitkiri ehk akkreditiiw, saab selle enda kätte ja esitab akkreditiiwi tarwituse korral adresseeritud

pangale. Affreditiivi wäljaandnud pank saadab omalt poolt postiga teate krediidikirja saaja allkirjaga adresseeritud pangale, millega wõimaldatakse kontroll raha wäljawõtmise korral. Mainitud affreditiivid on „traveller Check'idest“ paremad selles suhtes, et warguse wõi kaotuse korral affreditiivi omaniku allkiri jääb tundmatuks affreditiivi wargale wõi leidjale. Seepärast nende kasutamine waleisikute poolt on peaaegu wõimatu.

Ragu juba öeldud, wõtab pank affrediteeritawa isiku allkirja mitmes eksemplaris, tavaliselt eraldi iga koha jaoks, kuhu soowitakse affreditiivi. Affreditiivi wäljaandmisel pank kohe teatab affrediteerimist kõikidele wastawatele firmadele, lisades juure oma teadetele affreditiivisaaja allkirja. Affreditiivi summa tuleb kliendil sisse maksta pank. Oma äranägemise järele wõib nüüd affreditiivi omanik wastawatelt pangaasutustelt affrediteeritud piirides summe sisse nõuda. Selleks on waja krediidikirja ettenäitamist, samuti oma allkirja tõestamist, mida wõrreldatakse wahpeal affreditiivi wäljaandja panga poolt saabunud kliendi allkirjaga. Panga poolt makstakse siis soowitud summa doppelkwiitungi wastu, arwestades endale mõõduka promissjoni. Ühe kwiitungitest jätab ta endale, kuna teise saadab affreditiivi wäljaandjale pangale. Wäljamakstud summad märgitakse affreditiivi tagaküljele. Kui on wäljamakstud terve affreditiivi summa, saadab pank, kes wiimase löike wälja maksis, affreditiivi wäljaandjale asutusele tagasi.

Erilisi kuuluvad n. n. „tirkulaar-krediidikirjad“. Need on krediidikirjad, millede põhjal affrediteeritud isik paljude kohtades, igasugustes maades, wõib rahasumme wastu wõtta. Krediidikirja kätteandmisel panga poolt lisatakse sellele juure nimekiri (korrespondentide nimekiri); affreditiivi kui ka korrespondentide nimekirja peab affreditiivi saaja warustama oma allkirjaga. Makskuhtadel legitimeerib ennast affreditiivi omanik seega, et ta affreditiivi ette näitab ja tõendab oma allkirjaga affreditiivil ja korrespondentide nimestikul märgitud allkirja.

Tšekkide inkassot pangad toimetawad harilikult maksuta oma klientidele. Posti- ja kirjutuskulud pannakse siiski arwesse. Tulusid saawutawad pangad seega, et nad sissetulewad summad alles mõni päew hiljem kliendile krediteeriwad. Pankadel on tavaliselt omawahelised kofkulepped, millede põhjal omawaheline tšekkide inkasso sünnib maksuta. Seetõttu on neil wõimalik ka oma klientidele toimetada inkassot wäheste kuludega.

Krediidimajanduse täiuslikum saawutis on n. n. „Clearinghouse'd“. Selle all tuleb mõista lestarweasutust, kus kõik kohalikud pangad kofku tulewad oma wastastikkude nõudmiste arwestamiseks. Üksikud „Clearinghouse“ liikmed wahetawad wastamisi oma tšekid, juure lisades nimestiku. Saawutatud wahet eht differentis reguleeritakse pankade žiiro kontol keskrahaasutuses, kus seda wahet deebetile wõi krediidile kantakse.

„Clearinghouse'id“ on asutatud kõige waremini Inglismaal. Kuna nad krediidid käibimust suuresti hõlbustawad, on selliseid asutusi ellu kutsutud ka teistes kultuurriikides.

Ragu juba tähendasime, ilmneb tšekkide tähtsus majanduslikus tegevuses peamiselt selles, et sularaha liiklemine wäga piiratakse. Tšekkide kõrwal on ülijuure tähtsufega žirolitkemine, mis juba samuti oli kõne all.

Saksamaa majanduselus etendab riigipanga žiirliiklemine filma-
paistwat oša. Nimetatud rahaasutusel on olemas ošakonnad üle terve
maa. Ning pangad, ametkonnad, suuremad äriettevõtted omavad žiir-
kontod riigipangas. Riigipanga žiirliiklemise abil arvestatakse igapäev
higlasummad.

Weksel.

Meieaja äritegevus ei ole mõeldaw ilma weksliteta. Kaupmees, töös-
tur, igauks, kes tegutsseb mingisuguse äriaga, on sunnitud wastu wõtma
ja edasi andma weksleid. Aga wekslite wäljaandmine on lewinud ka
mitteäriimeeste seas. Nii mõnigi taluperemees, nii mõnigi majaanik
on kergemeelselt antud weksli allkirjaga wõi žiiroga oma wiimase waran-
duse kaotanud ja muutunud kerjusjeks.

Riig wähe tuntakse weel weksli allkirja tõsidust; ei mõelda järeldus-
tele, mis weksli allkiri tuua wõib. Seepärast wõib ainult soowitada, et
weksli allkirja andmisega ollakse eriti ettevaatlik. Tänapäew leidub iga-
ühel sõpru, kes „žiirofid“ käiwad norimas; ent wäga tihti tuleb „žiir-“
andjal weksli summa wälja maksta!

Weksli päritolumaaks loetakse Itaaliat. Kuna endistel aegadel, kesk-
ajal, raha transport teelahkmetel ja metsades luurawate rööwlite tõttu
esutus wäga riskantsjeks, otšisid kaupmehed abinõusid selle hädaohu wälti-
misjeks. Seepärast reisides laatadele ja messidele, kus kaupsid osta kawat-
seti, ei wõetud kaasa sularaha, waid oma panturilt kirjalt tunnistus,
mille ettenäitamisel sihtkohal tunnistusel märgitud adressaat nõuetawa
summa wälja maksis. Sihtkohal harilikult oli waja tunnistusel märgitud
summat kohalikuks rahaks ümberwahetada. Sellest ongi tekkinud nimetus
„cambium“ ehk „wahetus“.

Wekslite liiklemine arenes laialt „žiirode“ tarwitusele wõtmisega.
Žiiroks nimetati weksli tagaküljele paigutataw märkus, mis wõimaldas
wäga lihtsast weksli üleandmisest teistele isikuile. Seetõttu leidis weksel
tarwitamist maksuwahendina linnadewahelises ja rahwuswahelises liikle-
mises. Eriti rahwuswaheliselt on weksel tänini tähtsa maksuwahendina
püünuud ning tema tähtsus on isegi kaswamas.

Weksli sifemaaline majanduslik tähtsus ilmneb tema erilistes oma-
dustes, mis wekslit asendamata krediitwahendiks teewad. Erilise weksli-
seaduse põhjal on wõlausaldajal wõimalus kiiremas korras oma wõla
sisjenõudmisele asuda. Siin on tegemist n. n. „wekslikarmusega“. Weksli-
omanikul on ka wõimalus, wekslit edasi andes, enne tähtaega raha kätte
saada. Paljudel juhusel äriimeestel ei olegi teisi wõimalusi krediitide
saamiseks oma ettevõtetele kui wekslite abil. Näiteks on juhuseid, kus
kaubamüüja ostjat niuwõrd kindlaks ei pea, et temale kaupa lahtiselt wõlgu
anda, ütleme, kas wõi kolme kuu peale. Kuid weksli wastu ollakse kerge-
mini nõus kaubakrediite andma. Sest müüja teab, et ostja oma weksli
tingimata tähtjaks wälja lunastab, kuna weksli protestimise korral see
warsti äri- ja pangaringfondades teatawaks saab ja ostjal siis üldse enam

lootust pole krediidi saamiseks. Ja weksli mitteväljalüüamistamise korral jääb võimaldajal võimalus, oma võlga kiiremas korras sisse nõuda kohtu teel.

Krediidi andmist weksli vastu ei peeta harilikult määratlemiseks, kuna fundede wekslite edasiandmisega või diskonteerimisega rahasaamine võimalik on juba enne weksli tähtaega. Weksli diskonteerimisest saadud raha võimaldab uusi äritehinguid. Kuna igal alal valitseb pinew võistlus, mille tõttu äritulud on väga väikesed, on ärimedhed sunnitud suurendama ja kiirendama oma läbilüüfusid, on vaja kõige intensiivsemalt töötada ja ära kasutada ärikapitali. Müüja, kes kaupasid müüb väikekaupmeestele või töösturitele läbitöötamiseks, ei või, kui tal puuduvad suured omakapitalid, harilikult niikaua oodata, kuni kaupmehed ja töösturid rahad oma klientidelt kätte on saanud, vaid ta peab juba waremalt saada olemate summadega disponeerima. Sellest aitab teda üle wexsel, mis võimaldab uute tehingute toimimist.

Müüja võib kaupade eest saadud weksleid ära kasutada, esiteks, andes neid edasi uute kaupade eest ja teiseks, diskonteerides weksleid pangas.

Annab müüja wekslid edasi teistele kaupmeestele, õpivad wiinased tundma tema kliente, mis ebasoowitaw on selles mõttes, et võidakse klientidega astuda otsekohekses ühendusse, edaspidi tehinguid toimida ilma müüja waheltalituseta. Seepärast kaupmehed tavaliselt ei poolda oma fundewekslite edasiandmist teistele kaupmeestele, vaid eelistawad wekslite diskonteerimist pankades, kuna sellega ka teatud kokkuhoidu saawutatakse.

Pangad diskonteeriwad meeleldi weksleid, mis kannawad maksujõulistena tuntud ärimedeste allkirju. Riisugused wekslid moodustawad hea kindlustuse hoiusummadele, millised pank on paigutatud. Pangad on kohustatud hoiusummade kindlustuseks oma käsutuses pidama kergesti realiseeritawaid aktiivaid. Sead lühiajalised wekslid wastawad täiesti nõuetele, kuna neid igal ajal on võimalik edasi diskonteerida teistes pankades või riigipangas. Sellised wekslid moodustawad teatud kassarefermi. Teised hoiusummade kindlustused, nagu wäärtpaberid, obligatsioonid jne. ei ole kangelik wõrdsed headele wekslitele ja sagedasti peawad pangad, olles mahutanud kapitali wäärtpaberitesse, nende realiseerimisel kandma suuri kahjusid.

Rahaprotsent.

Meie ajajärgus on endastmõistetaw, et raha, kapital, peab kandma protsente. Kapitalilt saadaw protsent võib olla väga kõrge, tihti on see aga ka õige madal. Ürematel aegadel, poliitiliste segaduste puhul maksetakse tavaliselt väga kõrgeid protsente. Kuid rahu ajal on protsendimäär madal. Mida stabiilsem on poliitiline olukord, seda madalamaks langeb ka rahaprotsent.

Kuid mitte alati ei peetud rahalt maksetawat protsenti endastmõistetawaks. Juba Kreeka teadusemees Aristoteles mõistis hukka rahalt wõetawa protsendi. Riisugune waade säilis kaua ja alles 10-dal sajandil algas uus areng.

Noil aegadel osutus tähtsaimaks tootmisteguriks maapind ning tähtsamaks tööalaks oli põlluharimine.

Uinus kultuurikandja oli siis kirik. Tolleaegseid maailmawaateid koostas kirikuõigus ehk kanooniline õigus.

Kanonistide maailmawaade on, kui nii öelda tohib, segu, mis sisaldas Aristotelesi õpetuse kõrval ühekülgse arusaamise kristlikust õpetusest. Mõlemad õpetused mõitlesid omakasu, üldse kasusaamise puüete vastu. Sellest järgnes arusaamine, et loomulik ja õige oluford on ühiswarandus. Seda oluforda ei olemat aga võimalik alalhoida. Siiski on soovitatav, et kellegil ei tohiks rohkem warandust olla, kui ta jeda majab oma tarwete rahuldamiseks. Kõik muu warandus tuleb pidada ühiswaraks ja selle peaks awalik wõim wõtma enda walitseda.

Kanonistide maailmawaate järele oli põlluharimine ainuke õiglane tööala. Aineteparanduse tegewust wõidakse weel küll sallida, kuid tingimata hukkamõistetaw on kaubandus, s. t. kauba ostmine, mis toimitakse edasimüümise, kasusaamise eesmärgiga.

Siis oli arusaamine selline, et raha on üksnes münt, mida tarwitatakse maksamiseks; teiji funktsioone rahal ei ole ega wõigi olla. Raha ei ole võimalik, et üks münt teiji münte sigitada wõiks, a ja tähtsust tolajal aga weel hinnata ei mõistetud, keelati ära protsendimõtmine, millest aru saadi kui liiakasumõtmisest. Ujajärgus, millal kapitali oli üldse väga wähe olemas, millal kapital tootmistegurina ei etendanud kuigi tähtsat osa, ei olnud tähtsust ka tootmistrediidil. Raha laenati ainult hädakorral tarwete rahuldamiseks, mitte-aga selleks, et laenatud summat kasutada majanduslikult-produktiivselt ja sellest saawutada tulu. Et laenuwõtja ise laenatud summast mingit tulu ei saawutanud, osutus protsendi maksimine tõesti raskeks, kuna laenuandja, wäljalaenates raha, mingit ohwrit ei toomud, sest raha ei oleks kapis medeledees niikuinii tulusid toonud. Seetõttu oli kanooniline põhimõte noil aegadel teatud määral õigustatud. Kuid siiski ei saadud läbi ilma protsendiwõtmiseta rahalt. Nii makseti protsente wekslitelt, riigilaenuwõlalt jne. Leiti näiteks, õigustatuks, et isik, kes laenab teisele raha maatüki ostmiseks, siis ka wõis nõuda endale teatud osa nimetatud maatüki tuludest. Samuti jõuti arusaamisele, et jäärane toiming, mil keegi andis laenu sellisel kujul, et kaasaantud kirjaga kolmandale isikule kusagil teises linnas laenusumma selle isiku poolt pidi wäljamaksetama, ei ole ilma riskita. Raha selliseid laenusid pole võimalik saada ilma tasuta, siis oli lubatud tasuwõtmine protsentide kujul. Uja jooksul arenes siis protsendiwõtmine rahalt üldtunnustatud ja täiesti seaduslikuks toiminguks.

Kapitalide ehk warade omanik, kes neid warasid produtseerimiseks ise tarwitada ei taha wõi ei oska, wõib neid äratarwitada, endale hoida wõi neid anda teistele tootmiseks. Teeb ta wiimase, siis loobub ta hüwe-dest, mis warade äratarwitamine temale anda wõiks. Selle loobumise eest tasu nõuab ta loomulikult, mida saawutab protsentide kujul. Raha-protsent on wastutasu kapitali ehk raha tarwitamise eest. Protsendimäär, wahelford protsendi ja kapitali wahel, moodustab kapitali tarwitamise

hinna. Protšendimäär, mis loetakse harilikult teatud maal, vastab maa keskmisele hinna kõrgusele kapitalide tarvitamise eest.

Tuleb mahet teha protšentide wahel, mis maksetakse esemete tarvitamise eest, nagu näiteks majade üür ja maa rent. Neid majasid ja maid tuleb muutmata kujul tagasi anda nende omanikele. Wahet tuleb teha protšentide wahel, mis makstakse esemete eest, mida võib tagasi anda muudetud kujul, kuid samasuguses väärtuses, mis omas laenuks antud eie. Viimasel juhul oleks tegemist peamiselt rahaga.

Kapitalide tarvitamise hind kujuneb samasugustel põhimõtetel nagu kujunewad wälja igasuguste teiste esemete ja warade hinnad. Meist põhimõtetest oleks üks: kapitalide wäärtus sellele, kes neid laenuks wõtab või kes üürib laenuksantawat eset. Sellele laenukapital osutub ihaldatavaks, olgu see tarvitamiseks äritegemuses või teiste wäljaminekute katmiseks, see peab ja võibki maksta kõrgeid protšente. Kuid siiski ei ole protšendi määr ärarippuw laenuandja nõudmisest, waid ta kujuneb seejärelse, kuidas end renteeriwad sellised kapitaliinwesteerimised teatud maal, mis annawad kõige wäiksema tulu. Sellest järgneb, et protšendimäära kõrguse määrawad need kapitalid, mis sugused annawad kõige wäiksema tulu.

Mis puutub wõlgnikkude maksuwõimesse, siis on see ärarippuw wõlgniku üldisest majanduslikust seisukorrast, aga ka hüwebest, mis wõlgnik laenu tehes on saawutanud endale. Zoomulikult võib isik, kes laenatud kapitaliga saawutab suuri tulusid, maksta ka kõrgeid protšente. Kui jageli majanduselus näeme, et just maksuwõimelistelt wõlgnikkudest madalamaid protšente nõutakse, kuna wähem kindlad wõlgnikud peawad maksta hoopis kõrgemaid protšente. Siis on selle põhjuseks teised asjaolud.

Kapitalimäära põhjendawad kapitalitarvitamise tootmisikulud. Kapitali tarvitamise tootmisikulud koosnewad kaotusest ja kahjust, mis tekivad kapitalistil seetõttu, et ta oma wäljalaenatud kapitali ise enam ei saa kasutada. Kapitalitarvitamise tootmisikulud koosnewad wastutajust laenuks antud kapitali eest ja wastutajust ehk kompensatsioonist kulude eest, mis wajalikud wäljalaenatud kapitalieseme säilitamiseks ja parandamiseks (näiteks wäljarenditud maja, mis alaliselt wajab parandamist), samuti wastutajust wäljalaenatud eseme kulutamise eest, mida üldse enam parandada pole wõimalik.

Kuid kõige tähtsama kapitalitarvitamise tootmisikulu moodustab **findlustuspreemia**, mida võib nõuda wõlausaldaja, kartuses, et ta oma wäljalaenatud kapitali üldse enam tagasi ei saa. Kuna isiku findlus, äri findlus, õiguslik kord wõiwad igal maal ja rahwal erinewad olla, samuti wõiwad erineda ka ärilised toimingud, siis on ka findluse mainitud findlustuspreemia erinew. Nii on rahaprotšent seda kõrgem, mida ebafindlam on kapitali tagasimaksmine selle täies väärtuses, mida ebafindlam on protšendimaksmine ja mida wähem wõlgnikul on krediiti.

Samuti, mida puudulikumad on seadused, mis wõimaldawad wõlausaldajale oma wõla sissenõudmist, mida tundmatumad ja ebafindlamad on äritehingud, mis toimitakse laenatud kapitaliga. Protšendimäär on

kõrge, kui väljalaenatud esemed tergesti mõivad hävineda, kui neid mõidakse rikkuda ja wigastada.

Kindlustuspreemiat mõidakse kõrvaldada protsendimäärast seega, et võlgnit oma võlausaldajale üle annab pandi, mis täielikult katab laenuks mõetud summa väärtuse.

Kapitaliprotsendi suurus määrab maksuvahendite väärtus. Raha-väärtuse kõikumise puhul peab rahasid väljalaenaja kapitalist kaaluma, kas rahaprotsent siuliselt oma väärtuses ka tulevikus samafuguseks jääb nagu ta on laenuandmise hetkel või kas tuleb arvestada kahjuga.

Kapitalistide omavaheline konkurents mõjutab kapitalimäära. Mida rohkem pakutakse kapitale väljalaenamiseks, seda madalam on endasilmistatavalt kapitaliprotsent. Rohke pakumise tõttu on kapitalistid tihti rahul, kui nad oma kapitalidele üldse leiavad mahutamismõimalusi.

Mõistlemad aga kapitaliotsijad oma vahel, siis peab kapitaliprotsent loomulikult tõusma.

Kapitaliprotsenti mõjutavalt asjaoludest, nende ühisest mõjust ilmneb, et rahaprotsent on kõrge maades, kus kultuuri tasapind madal, kus üldse on kogutud vähe kapitali, kus õiguslik kord ja liikumine on puudulikud ning krediidiasjandus veel arenemata. Madala kultuuriga maades ja arenemata rahwaste juures on nõudmine laenukapitalide järele suur, kuid pakumine väike.

Kultuurrahwaste juures kerib rahaprotsent õigusliku korra muutmisel, sõja ajal jne., revolutsiooni ja muude korratuste kartusel.

Kapitaliprotsendi tõusu mõjutab järsk kapitali nõudmise suurene-mine, raudteede ehitused, suured riiklikud laenud ja majanduslikud kriisid. Kuid need nähted on vaid ajutised, normaalse seisukorra jalule-seadmise toob kohe kaasa rahaprotsendi alanemise.

Kaubandus.

Majanduslik organism moodustab termiku, mille üksikud organid toototades üksteist täiendavad ja toodustavad. Majanduslik tege-wus jaguneb paljudesse harudesse. Üheks tähtsamaks nendest osutub kaubandus. Kaubandus on rahwamajanduses sama, mis on toiduainete teekond läbi suu ja kõhu inimese weresse. Ilma kaubanduseta poleks tööjaotus mõeldaw. Snimeste ja rahwaste erinemus, nende erinemus arengu ja kultuurilise tasapinna suhtes, geograafilised iseäraldused — kõik need asjaolud teewad kaubanduse tarwilikuks ja elustawad selle tege-wust.

Mida mitmekesisem ja waheldusrikkam on kaubandus, mida pikema teekonna peawad läbikäima warad kuni tarwitajani, seda rohkem waja-takse kaubanduses wahetalitajaid. Tarwitajal, kelle tarwidused on nii mitmekesised, et ta suuri kaubahulkasid wäljastpoolt peab tellima, puudub lõpeks wõimalus otjustamiseks, kus ja kellelt on wõimalik omandada kaupasid kõige soodsamate hindadega. Otjustamist peawad teostama isikud, kes seda oma elukutses on walinud.

Warade tootjad ei wõi oma aega selleks raisata, et müüa igale tarvitajale warasid wäitfel arwul, tootjal eht puudub tihti ka wõimalus wäljaurida, misjuugustele kohtadele ta oma kaupasid peab juhtima, e t parimaid hindu saamutada. Ka siin peab kaupmees astuma tegewusse.

Nii tekib wajadus kaubaliiklemise reguleerimiseks wahetalitajate kaudu, neid wahetalitajaid nimetatakse kaupmeesteks ja wahetalituse tegewus moodustab kaubanduse.

Nii siis kaubanduse all mõistame elukutselist warade ostmist ja müümist, milline tegewus sünnib tulude saamutamise eesmärgiga. Warasid, mida kaupmehed ostawad ja müüwad, nimetatakse kaupadeks.

Kaubanduse ülesandeks on juhtida kaupasid tootjate juurest tarvitajate kätte. Selle ülesande teostamiseks aitab kaasa liiklemine, transport. Kaubandus on wahetalituse tegewus. Kaubandus ise ei produtsööri wõi warasid, kuid kaubandusliku tegewuse tõttu wõiwad kaubad oma wäärtuse poolest suuresti tõusta. Nii maksab lõunamaa puuwili oma tootmispaigal wäga wähe, kuid maksaks seal weel palju wähem, kui mitte kaubandus ei toimetaks seda puuwilja kaugetesse põhjamaadesse, kus hind on kõrge. Seepärast tuleb kaubandust siiski lugeda loowaks tegewuseks.

Warematel ajajätkudel ja praegugi weel arenemata majandustes olid kaupade tootjad ühtlasi nende lewitajateks. Kuid warsti kaubandus muutus iseseiswaks majandusharuks. Kaubandusliku tegewust harrastasid alguses enamasti wõõrad. Nende müügiaineteks olid würtsid, lõunamaa puuwili, kuimatatud ja soolatud kalad, karusnahad, peened kaled, eheteasjad, relwad, weinid, sool. Omamaa wäikekaupmehed korraldasid üffikmüüki. Kuna wõõraid kaupmehi ei usaldatud kuigi palju, pandi maksma karmid määrused ja turuseaduste täpse täitmise järele walwas ülemus. Wahetamist ja petmist peeti ühemääriliseks. Seetõttu kaupmehe seijusest ei peetud kuigi palju lugu. Tulude hankimist kaupade müügist peeti ifegi patuks, põlgatus kaupmehe tegewuse wastu püsis kaua.

Moodne kaubandus omab rahwamajandusliku haruna järgmised tundemärgid:

1. Ta ei toimi enam kaupade transporti, waid ainult korraldab seda, jättes korralduste täidewiimise eriafutuste hooldeks.

2. Kaubandus on jagunenud lugematutesse eriharudesse, ühendades teiselt poolt need harud uniwersaal kaubamajades.

3. Sularaha eest müümise asemel on paljudel juhustel astunud müük wõlgu.

4. Kaubanduslik käibimus muutub järjest raskemaks, ta nõuab kaupmehelt ifka rohkem ja rohkem eriteadmisi, kogemusi ja oskust.

Tänapäewal ilmnewad kaubanduse raskused kaupade rohkuses, ostu- ja müügiwõimalustes, keerulistes maksutoimingutes, hulgalistes kauplemist korraldawates seadustes ning lõpeks, wäljakannatamatuks muutunud wõistluses.

Kuulsaim Saksa luuletaja ja kirjanik Goethe ütles kaupmeeste kohta: Ma ei teaks, kelle waim oleks mitmekesifem, peaks olema mitmekesifem, kui seda on õige kaupmehe waim!

Raubandus omab juure tähtsuse üldise kultuuri edendamisel, mis koosneb usust, kõlblusest, õigusest, kunstist ja teadusest. Õigusega on kaubandust nimetatud kultuuri teerajajaks. Raubandus jälgib leidurite saavutusi ja lewitab oma kaupadega kultuuri arenemata maades. Teistele kultuurirahvastele toimetab ta kätte waimukalt valmistatud masinaid ja aparate, maitsekalt valmistatud tarbeid ning teaduse ja kunsti teoseid.

Rahvuswaheliseks ehk maailmakaubanduseks nimetatakse kaubandust, mis tegutseb mitmete rahwaste ja maade toodete wahetamisega üksteise wastu. Siin on tegemist wäljaweo-, siseweo- ja transiitkaubandusega.

Wälja- ja siseweokaubandus kutsus üldiselt esile tööjaotuse ja tööjaotuse läbi tekkinud uuestiühendamise ühikute rahwamajanduste piirides. Wälja- ja siseweokaubandus wõimaldab tööjaotust rahwaste wahel. See tööjaotus wõimaldab iga rahwamajandusele produtseerida selliseid tooteid, milleks oluford ja maa iseäraldused foodustusi pakkuvad, ning loobuda toodangust, mille juhtes teised rahwad ja riigid on paremates tingimustes.

Sisse- ja wäljaweokaubanduse tähtsus selgub, kui waatleme lähemalt, millistesje äritehingutesje see jaguneb ning milliste toodetega siin on tegemist.

Wäljawedu toimub järeaselt, et sijemaline rahwamajandus wõib eesttätt asuda selliste toodete produtseerimisele, mida on wõimalik teostada eriti foodustatud oluforras. Seetõttu on wõimalik, et rahvuslikud majandusalused foodsama tarwitatamise leiawad.

Kaupade sisewedu seewastu muretseb sijemalisele tarwitamisele wõi nõudmisele neid warasid ja tooteid, mida sijemaal kas sugugi, wõi juuremate kuludega wõi halvema kvaliteediga wõidakS produtseerida. Sissewedu suurendab warade tarwitamist ning sellepärast suurenenud nõudmine kutsub esile ka suurendatud warade tootmise.

Tulud, mida rahwad saawutawad kaupade wälja-siseweost, ilmutawad end nende kaupmeeste puhtas kasus, kes tegelewad neil aladel, kuid tulufid saawutawad ka tarwitajad.

Suurem wõi wäiksem energia, jõupingutused, milledega oja wõtawad rahwad wälja- ja siseweokaubandusest, moodustab aktiiv- ja passiivkaubanduse. Kui üks rahwas oma wälja- ja siseweokaubandust teostab oma transportwahenditega, kui ta wälja- ja siseweokaubanduse riski endale wõtab, siis moodustab see tegemus aktiivse ojawõtu kaubandusest. Passiivkaubandusega on tegemist, kui rahwad lasewad wõõrrahwaid toimida wälja- ja siseweokaubandust wõõraste päralt olevate abinõudega. Passiivkaubandus ei waja suuremat kapitali ning ei oma suuremat riski kui sisekaubandus; ta on kohane neis maades, kus kapitalid töötawad tulutoomamalt warade tootmisprotsessis kui kaubanduses.

Kuid passiivkaubanduses tegelewatel rahwastel ja riikidel puudub täieline kindlustus püsiwaks toodete müügiks. Tänapäew leidub waherahwaid, kes oma wäliskaubanduses oleksid täiesti passiivsed. Nende hulka kuulufid ehk hiinlased.

Mis puutub vastutajudesse, mis maksta tuleb nende sisseveokaupade eest, mida rahvad üksteisele müüvad, siis võidakс toimida järgmiselt:

Vastutaju puhtas rahas. Pikapeale osutub see siiski võimatuks. Kui kõige eest, mida ostetakse teistelt rahvastelt, tuleks tajuda jularahas, peatšid rahatagavarad viimaks lõppema. Kuid juba waremalt peaks raha järjest kallinema ja selle tulemusel oleks, et kaupmehed igal juhul hakkaksid otse müügi võimalusi oma kaupadele, olgu mis suunas tahes. See mõjuks omalt poolt sisemaalisele kaupade toodangule sel kujul, et raha kallinemise tõttu hakataks varasid väljaveoks produtseerima neil aladel, mis kõige waremini võiksid kujuneda mõistlusvõimelisteks.

Sarilikult moodustavad sisseveokaupade vastutaju väljaveokaubad, kuna see on majanduslikult kõige enam õigustatud maksimise moodus. Rahvusvaheline liikumine on tingitud väljaveost ja sisseveost. Kui üks või teine neist kaubandusharudest väheneb ehk suureneb, siis avaldub selle mõju ka teisele. Kaupade väljavedu annab võimalusi sisseveokaupade ostmiseks, kusjuures üldtarvitamisele ei avalda mõju see, kuidas sisseveetud kaubad sisemaa tarvitajate vahel jagunewad. Iga kaupade väljaveo vähenemine peab seetõttu esile kutsuma sisseveo vähenemise eestkätt kaupade suhtes, milledest mõiks sisemaal loobuda kõige kergemini. Suur kaupade sissevedu ei tõenda seepärast veel, et üks maa oma toodanguga ei jõua rahuldada sisemaa tarmitust, waid see näitab eestkätt, et on olemas wahendid — raha kaupade ostmiseks wõõrsilt.

Kaubandusbilanss.

Bilanssi all mõistetakse wahetorda olemasolewate warandusejemete ja kohustuste ehk wõlgade wahel. Seades warandusejemed wastamisi wõlgadega, selgub tõeline waranduslik seisukord. Kaubandus- ehk kaubabilanssiks nimetatakse wahetorda ühe riigi wälja- ja sisseveo suhtes. Kaubabilanss näitab, kui palju ja mis suguseid kaupasid on weetud teistesse riikidesse, samuti annab kaubabilanss meile teateid wäljaspoolt riigi piire sisseveetud kaupade arwu kohta.

Nagu ühtikisil, wõib ka üks maa kulutada sisseostudeks wälismailt rohkem, kui ta ise saab müümisest eest wälismaale. See wõib siis toimuda waranduse ehk substantsi kulul, mille tõttu kahanewad riigis ringiwoolaw raha ehk kulla tagawarad, wõi ostetakse wälismaalt kaupasid wõlgu. Kuid ilma lähema waatluseta pole wõimalik selgitada, kas wälja- ja sissevedu moodustaw wahel, kusjuures sissevedu ületab wäljaveo, tõesti moodustab wõlgadesse langemise, — ehk, nagu öeldakse, wõrest tühjaksjooksmise professi.

Tõekspidamine, nagu oleneks riikide ja rahwaste heakäekäit ainult aktiivsest kaubabilansist, s. t. kaubabilansist, kus wäljavedu ületab sisseveo, on pärit 17- ja 18-sajandist, nõnda nimetatud „merkantilistide“ ajajärgust. Merkantilistide arusaamise järele on õige ja soowi-

taw ning tulutoom oluford fiis, mil kaupade wäljavedu on tunduvalt suurem sisseweetawa warade kwantumist. Maa, kes rohkem wäljaveab, rikastub, kuna saadud kulla ja hõbeda tagavarad suurenevad. Ümberpööratud nähe — passiivne kaubabilans — seewastu aitab kaasa waesetumisele, kuna olemasolewad wäärtmetallid wähenewad, minnes wastutafuks wälismaa kaupade eest. Selline arusaamine kaubabilansi passiivsusest ja aktiivsusest on osalt weel säilinud tänapäewani.

Tuleb märkida, et kaubabilansi passiivsuse wõi aktiivsuse kindlaks määramine on üldse statistika puudulikkuse tõttu raskendatud. Waewalt on võimalik täiesti täpselt kindlaks määrata kaupade wäljaveo suurst. Tihti osutuwad wastawad arvud liig wäikseteks, mistõttu kaubabilansi passiivsus wõib suuremana paista, kui ta on tõepoolest. Selline nähe on võimalik, kuna sisse- kui ka wäljaveo kaupade hindamise aluseks tavaliselt wõetakse sisetama hinnad. Seetõttu wastawad arvud sissetoetawate suhtes küll tegelikuledele summadele, kuid wäljaveo suhtes mitte. Wäljaveostatistika on paljudes maades puudulikum sissetoetastistikast, kuna ülesmärkimist toimetawad tolliwaliitused, kes ainult tolli alla kuuluwaid esemeid suurema tähelepanuga jälginwad. Kuid ebatäpsus walitseb ka weel seetõttu, et wäljaveokaupade sisetama hinnad on madalamad hindadest, mida eksportöörid loodawad saada ja saawadki oma kaupadelt wäljaveomaades. Seft kaupmehel on võimalik wäljavedada kaupadid ainult sel tingimusel, et ta wälismaile saab kõrgemat hinda, mis peab katma transportkulud, riskipreemia ja tähelepanewana müügi tulu. Kui fiis wäljaveostatistika arwestab ainult sisetama hinnaga, fiis on see 12—15% madalam tegelikust hinnast. Sinnawähe wõib weelgi tõusta, kui wäljaveomaa ise ka weel toimetab transpordi. Seetõttu puudub täpne selgus selle üle, kas wäljaarwatud kaubabilansi passiivsus paljudes maades on ainult arwuline wõi tegelikule oluforrale wastaw. Täpsema pildi wõiks ehk saada, kui waadelda sissetoetawate ühest maast teise efimese maa wäljaveostatistika ning teise maa sissetoetastistika järele.

Kuigi mitte ainult arwuliselt, waid ka tegelikult on olemas teatud maa kaubabilansi passiivsus, fiis ei tähenda see weel, et selle maa jõukus kaubabilansi passiivsuse tõttu wähenema peab. Seda tõendab asjaolu, et enne maailmasõda just riigid ja arenenud riigid nagu Inglismaa, Sakamaa, omasid passiivsed kaubabilansid. Sellele waatamata kaswas jõukus neis maades tunduvalt ja silmnähtawalt.

Mainitud nähtest selgub, et kaubabilans üffinda midagi ei ütle. Ta omab waid tähtsuse ühenduses m a k s u b i l a n s i g a.

Kuna kaubabilans näitab ainult kaupade sisse- ja wäljavedu, muretseb maksubilans selgust rahasummade üle, milliseid ühel maal on nõuda teiselt. Seepärast ei tule waadelda eraldi ei kaubabilansiga ka maksubilansi, waid tahtes ühe maa seisukorra üle selgusele jõuda, peame waatlema kaubabilansi ühenduses selle maa maksubilansiga. Kaupade ülekandmised ühest maast teise, moodustawad waid osa wahetõrdeadest üffikute riikide wahel. Peale warade ülekandmist tuleb arwestada transporttehingutega, kindlustustega, pankade wahetalitustega, millest järgnewad transportkulud, preemiad, komisjonid jne.

Edasi tuleb arvestada kapitaliinvesteerimisega välismail, millest järgnevad kapitalimaksumid, kapitalide tagasimaksmised, samuti aastamaksud tuludest, dividendidest ja protsentidest. Turism ja reisiliiklemine teostab samuti väärtuste ülekandmist ühest maast teise. Nii moodustab kaubabilanss ainult väljalõike üldisest nõudmistest ja kohustuste bilansist. Selles bilansis seisavad vastamisi maksmisele kuuluvad rahajummad, moodustades *maafjubilanssi*.

Et saavutada selgemat pilti, vaatleme seisukorda, mis valitjes enne sõda riikides, nagu Inglismaa, Prantsusmaa ja Saksamaa. Need maad vedasid seepärast rohkem kaupasid sisse, kui moodustas nende väljavedu, et neil suured kapitalid olid investeeritud välismaades, millede eest nad suuri protsente saavutasid. Neid protsente makseti enamasti kaupade kujud, seega moodustades sisseveo.

Inglismaa ja Saksamaa omasid suured kaubalaemastikud ning toimides teistele riikidele kaubatransporte, hankisid nad suuri tulusid. Sinna lisaks tulid kindlustuspreemiad ja pangapromisjonid, mis kõik tasuti kaupadega. Kuid kaupade väljavedu tähendab osalt ka kapitali väljavedu. Näiteks vastutaju wabriku sissejeadete, vedurite jne. eest võib nõudmisena jääda seisma välismaade arvel, ilma, et see oleks nähtaw maksubilansis. Riigid, nagu Wenemaa, Austria, Rumeenia, Türgimaa omasid seewastu aktiivsed kaubabilansid, see tähendab, nende kaupade väljavedu ületas kaupade sisseveo. Kuid teatavasti olid nimetatud riigid wõlgades ning kaupade väljavedu moodustaski osalt protsendi maksmist wõlgadelt. Nii osutus lugu jootu teiseks kui harilikult arwatakse: ebasoodus, i. t. passiivne kaubabilanss on lähemal waatlusel rahulikul maailmamajanduse arengul rikkuse ja edukuse tundemärgiks, kuna aktiivne kaubabilanss annab tunnistust waejusest ehk juurendatud kapitalitarwidusest. Muudugi ei ole see alati nii. Aktiivne kaubabilanss osutub joodjaks tundemärgiks, kui üks maa on rikas maa-jaadustest, mida terwes maailmas tarwitatakse toidu- ja toorainetena ja mida see maa oma küllusest annab teistele riikidele, nagu näiteks Ameerika ühendriigid. Kuid juurendatud väljavedu võib ka, nagu öeldud, osutada halvaks tundemärgiks, kui ta on tingitud protsentide maksmise wadjadusest, transpordist jne., wõi kui ta halwa ärilise konjunkturi tulemusena osutub kapitali ekspordiks. Samuti võib passiivne kaubabilanss sellest tekkida, et turgude puuduse tõttu väljavedu on piiratud, kuna teisest küljest wõimalik pole loobuda välismaade sisseweosaadustest. Siis langeb maa wõlgadesse, nagu näiteks pealemaailma sõjaaegne Saksamaa.

Kartellid.

Tänapäewa arenenud majanduses on harilik nähe, et kaupasid ja warasid pakuwad mitte üksikud, waid väga mitmed ettevõtted. Seda warade pakumist, mis toimub paljudelt, nimetame *wõistleks*. Kuid waatamata sellele, et iga majandusalal tegew isik on teise wastane, kuna wõistleuse tõttu üksikute läbikäik wäheneb, on ometi olemas omawahel wõistlewate majanduslikult tegelewate isikute wahel ka ühi-

sed h u w i d. Organisaatioone, mis taotlewad ühiseid huwifid, wõidakse jagada kolme rühma, ning siis on tegemist seltsidega, liitudega ja ühingutega. Esimestes taotlewad majandusisifikud oma ühiste huwide kaitset wäljaspoole, s. t. ametiwõimude jne. juhtes, ilma, et seltsi liikmete tegewus leiaks kuidagi wiisi piiramist. Majanduslikes liitudes kohustawad end harilikult liikmed teatud juhtnõõride käsitamiseks, mis tingitud liidu eesmärgist; siin tuleb teatud tegewuse piiramisega leppida. Ühingutes ühinewad mitmed majandusisifikud ühiseks majanduslikuks tegewuseks sel kujul, et tegewus kantakse täiesti üle ühingule (näit. aktiaseltsid) wõi ainult osalt (ühistegelised asutused).

Kartellid kuuluwad liitude rühma, kuna trustid moodustawad ühinguid. Trustid on ise ettevõtted, kuna kartellidesse koguwad üffikud ettevõtted, mis üksteisega on liidetud teatud omawaheliste kokkulepete põhjal.

Kartelliks siis nimetame teatud ettevõtete liitu, mille moodustawad omawahel kokkuleppinud ettevõtjad oma ettevõtetega. Tavaliselt mõeldakse kartellide all selliseid ettevõtete liite, mis omawahelise wõistluse oma liigete wahel ühe wõi teise kokkuleppe põhjal kõrwaldamad, seega esile kutsudes omawahelisel maksmapandud monopoliseisukorra. See-tõttu defineeritakse kartellid iseseiswate ettevõtjate liitudena, kes, säilitades iga üffiku ettevõtte rippumatuse, ühinewad ühiseks turgude mõjutamiseks monopolistlike eesmärkidega. Kuna ettevõtjad jääwad iseseiswateks, erinewad kartellid trustidest, millised ju ka taotlewad monopolistlike eesmärgi, kuid ühingutena toimiwad oma liikmete terve majandusliku tegewuse. Kartellid seewastu piirawad oma liikmete iseseiswust, näiteks hinnamääramistel, warade pakkumishulga juhtes, wõi klientide ülesotkimisel. Sellest järgnewad erinewad kartellide wormid.

Monopoli eesmärk on kartellide peamaksudeks. Sellest eesmärgist järgnewad kartellide mõjud, nii kasulikud kui ka kahjulikud. Kuid kartellide moodustamine ei osutu alati kergeks. Üldiselt on kogemused näidanud, et kartellidel ainult siis on wäljawaateid wälja jõuda monopolisti seisukorda, kui wähemalt 75—80% wõistlematast ettevõtetest liituwad.

Riisugustesse monopolistliku iseloomuga liitudesse ei ole koondunud mitte ainult äriettevõtjad, waid tänapäew leiame neid kõikides majandustegewuse harudes. Criti on töölisteühingud, niipea kui nad tööpal-tade ja muude foodustuste läbifurumisele asuwad, kohustades oma liikmeid teatud toimingule, samasugused monopolistlikud liidud, kui ettevõtjate kartellid. Seda peab eriti mainima, näidates, et kartellide moodustamisel ei ole midagi ühist „kapitalismiga“. Kartellides ei ühine mitte „kapital ühiseks tegewuseks“. Monopolistlike ühinguid, kes pakuwad „töötoiminguid“, wõiks sama hästi nimetada kartellideks. Kuid harilikult, peaasjalikult ajaloolistel põhjustel, ei tarwitata seda nimetust isegi wäikeäriettevõtjate juhtes, waid kartelli mõiste leiab tarwitamist, kui on tegemist suuremate ettevõtete liitudega. Peale selle tuleb filmas pidada, et kartellide all mõistetakse ettevõtjate liitusid, kes taotlewad ühist kaupade „pakkumist“, kuna nende organisaatioone kaupade ostjatena harilikult ei nimetata kartellideks. Wiimased, n.n. „tööandjate liidud“, moodustawad tähtsa majandusliku eriprobleemi. Ettevõtjate fisjeostuihin-

guid nimetatakse wahel ka „sisseostufartellideks“, nad erinewad aga oma tegewuse poolest juuresti ettevõtjate *m ü ü g i i h i n g u t e s t*. Sisseostuühingud on tihti, eriti kaubanduses, mõjuwaks wastukaaluks kartellidele. Nii siis kartellide all tuleb ikkagi mõista ettevõtjate liite, kes taotlewad kaupade pakkumist.

Kuna tänapäewa elus meie igapäew tarwitatawate warade hulgas leidub wawalt aineid, millede hind ei oleks kindlaks määratud ettevõtjate liitude poolt, nii meie juures, kui ka wälismaades, leiame tarwituks, kartellide juures peatuda weidi pikemalt. Aljalugu näitab meile, et juba wanaaeg ja keskage tundsid monopolistlike ühinguid, millede eesmärgiks oli kõik jaadawalolewad kaubad ülesosta, neid sellejärele edasi müües juba *ü h i n g u* poolt määratud hinnaga. Nagu öeldud, oli ja on praegugi weel sagedane nähe, et rida isikuid kõik jaadawalolewad kaubad kofku ostab, tekitades seega kaupade nappust ning ajades kaubahinnad kõrgele. Siis on tegemist puht-spekulatiiwse ja kahjuliku toiminguaga, mille wastu juba aegjasti seadusandlus on mõitlema hakanud. Kartellide tegewus on hoopis teistjugune, kuna need taotlewad hindade, tootmise ja pakumise reguleerimist. Kõikide kaupade kofkuostmine ja nende tagasihoidmine turult ei wasta mitte milleski kaubanduse ülesandele, mis ilmneb kaupade *ja o t u s e s* ja *l e w i t a m i s e s*. Seepärast on sellised kaupade kofkuostmised tulusa edasimüümise eesmärgiga rahwamajandusele kahjulikud. Käesolewal ajal pole seda ka enam nii kerge läbi wiia, kuna meie aja arenenud liiklemise juures on võimalik kaupasid osta igaltpoolt terwes maailmas.

Kartellide juures on tegemist moodsjate ettevõtetega, kes, omades juuri kapitale, on liitunud peamiselt *k a p i t a l i r i s k i* kõrvaldamise eesmärgiga. Moodsjate wabrikutes kallihinnaliste masinatega tagawaraks produtseeritud kaupade hulgad moodustawad juure kapitaliriski, mis võib küsitawaks teha wabrikute ja tööstistehulkade korrapärase edasitöötamise. Kuna waba wõistluse põhimõte on maksimas igalpool, moodustawad kartellid teatud mõttes sellele wastureaktiiooni.

Kartellide tekkimise peapõhjuseks tuleb lugeda suurkäitiste arengut. See omakorda on tehniliste saawutuste tagajärg, mis oma pitjati on peale wajutanud möödunud sajandile. Arwurikaste masinate leiutamine on võimaldanud *m a s s i l i s e* tootmise, liiklemiswahendite parandamine on endaga kaasa toonud massilise warade läbikäigu, eriti aurulaewade ja raudteede ajajärgus. Sellest järgneb moodsjale, masfitootjale kapitalistlikule ettevõttele omane *r i s k*: esiteks riskib ettevõtja wõimalusega, et ta oma tootmisaparaati ei suuda piisawalt ja tulutoowalt tegewuses hoida, teiseks ta riskib oma wabrikusse mahutatud seiswa ehk asutus-kapitaliga. Kuna pole ette teada, kas walmistatud toodetele leidub ka ostjaid ehk turgu, on ettevõtja risk weelgi suurem, ta riskib ka oma ettevõttesse mahutatud käitiskapitaliga. Seepärast, mida suuremaks arenelid wälja suurtoöstused, mida kiiremini järgnesid uued tehnilised leiutised ja parandused, seda terawamaks muutus ettevõtjate omawaheline wõistlus. Nga uuestiajutatud ettevõtte omas paremaid ja uusi-
maid masinaid, ületades seega juba olemasolewaid tööstusi, iga uus ettevõtte wõis seetõttu odavamini produtseerida ja odavamalt müüa oma

saadusi. Mainitud mõistluse juurenemine on üldine nähe moodstates rahvamajandustes ning see nähe on esijoones põhjustanud kartellide tekkimise. Mõistlus juurendas ettevõtjate kapitaliriski, vähendades ühtlasi ka tulusid. Sellest järgnesid siis püüded mõistluse vähendamiseks ja tulude juurendamiseks. Gramajanduslikult on nimetatud asjaolusid põhjustanud kartellid, kuna nende motiivide taga seiswad, neid väljakuuluvad üldnähted, kaswaw mõistlus ja ebasoodus majanduslik seisukord rahvamajanduslikult selgitawad kartellide arengut.

Mis puutub kartellide wormidesse, siis on need väga mitmekesised, kuid siiski mõiks neid jaotada kolme üldrühma nende mõjuwuse järele. Kõigepealt püüawad kartelli liikmed liitumisega saawutada kõrgemaid hindasid ja kõrgemaid tulusid, kui see on võimalik waba mõistluse juures ning seetõttu on hinnakartellid kõige sagedamad. Wäga tihti on aga mõistluse tulemusena tekkinud suur üleproduktifioon. Kaupmehed ja tarwitajad on kauaks ajaks warustatud tagawaradega, mille tõttu pole lähiviidawad kofkulepped hindade suhtes. Siis osutuwad eestkätt majalikkudeks kofkulepped, mis käsitawad warade tootmist, piirates käitiseid ja nende toodangut. Tulemuseks on n. n. „tootmiskartellid“. Lõpuks on võimalik, et igale ettevõtjale wõi ettevõtjate rühmale määratakse teatud müügipiirkond, teatud ostjad; siis on tegemist piirkonnakartelliga. Siin toimitakse tawaliselt nii, et mitte igale ettevõtjale ei määrata kaubarwitajad, waid territoriaalselt ühtekuuluwatele ettevõtjate rühmadele määratakse oma piirkond, nagu näit. kemenditööstufes. Eriti rahwuswahelised kartellid tegutsewad kindlaksmääratud piirkondades. Suhtub ka, et wastamisi garanteeritakse teatud kaubaostjad, mille abil näit. õllewabrikud endid kohustawad, üksiteiselt mitte ära wõtta oma kaubarwitajaid. Nagu öeldud, tawaliselt kartellid on üksiteisega seotud kofkulepetega, ning kartelli liikmed tegutsewad omaette ja iseseiswalt. Kuid asutatakse ka ühised müügiastutused, mis kaupade jaotamise wõtawad enda peale. Selliseid müügiastutusi nimetatakse s ü n d i k a a t i d e k s, nad moodustawad kindlaid ja iseseiswaid ettevõtteid, harilikult omades aktiiaselti wõi ühingu kuju.

Suwitawad on niiugused hinnakartellid, mis saadud tulud omawahel ära jagawad. Selliste kartellide juures woolawad kõik sisetulekud ühisesse kassasse ning jagatakse liikmete wahel proportsionaalselt liikmete osawõtsummale kartelli tegemusest. See tähendab, iga kartelli liige on kohustatud maksma ühisesse kassasse hinnawahet, mis tekib umbkaudu arwestatud tootmishinnast ehk põhihinnast ja omawahel kofkulewitud minimaal-müügihinnast. Mõne sellise kartelli juures, misjuguksid on rohkesti tekkinud eriti wiimasel ajal, saawutatakse seega mõju ka tootmisele, kuna kartelli liige, kes määratud arwust rohkem produtsereib ja müüb, wastawalt kõrgemaid sissetakse ühisesse kassasse peab toimima, wõi ümberpöördukt, maksatakse temale vähemaid tagasimakse kassast. Sel kombel osutub üleliigsiks awalikkude ühiste hindade määramine. Kõga liige on juba ise huwitatud mitte alla minimaalhinnamüügist, kuna võimalikuks osutub, et kõrgem müügihind, mida saawutab ettevõtja oma erilisel kõrge ja hea toodangu eest, maksatakse täielikult jellele ettevõtjale wälja.

Erilise kuju omavad niisugused tuludejaotuse-kartellid, kes oma terme toodangu selleks ajutatud kaubandusettevõttele, harilikult aktiivseltfile mõi ühingule, ära müüvad. See kaubandusettevõtte omakorda müüb toodangu kindlaksmääratud hinnaga edasi, jaotades pärast tulud kartelli liikmete vahel. Selline kartellikuju on juba jõudnud viimase arenguni, kuna ta ettevõtjate tegemust piirab viimse võimalujeni. Ettevõtjatel ei ole enam midagi tegemist oma toodangu müügiga, nende ülesandeks jääb veel ainult tootmine ja ettevõtete omandamine. Loobub ettevõtja ka oma ettevõttest, siis on tegemist monopolistliku fusiooniga ja trustiga, kus ettevõtja iseseisvus täiesti lakkab. Ettevõtjate asemel astub täiesti uus, üksusline ettevõtte. Trustide tekkimine on eriti viimasel ajal hoogu võtnud, nad on hiigelettevõtted, kes väiksemad endasse imewad. Trustid on lewinud terwes maailmas, kuid suurima tähtsuse nad omavad siiski Põhja-Ameerika ühendriiges.

Kriisid.

Majanduslikud kriisid ei ole sugugi ainult uuema aja nähe. Kriise on olnud alati; külluse ja heaolu ajad on vaheldunud nälja ja wiletusega. Madala arengu aegadel olid majanduse kriisid weelgi wapustamamad, kuna inimesed siis rohkem ärarippusid looduse ürgjõududest. Keskajal walitsesid hirrisad näljahädad, mis olid esile kutsunud ikardustest. Sõjad ja kodusõjad laastasid ja muutisid kõrbeteks terveid maakondi, mille tõttu lakkas igasugune majanduslik tegewus. Sinnade arengus näeme järste tõuse, mis waheldusid sama järskude rahwaarwu kahanemisega.

Sellest mõib järeldada ootamatuid ja wapustawaid konjunktuuri muutusi ka läinud aegadel. Wanasti moodustas maapind ja selle saadused ainukeste rikkuse, ja aegadel, mil inimesed elasid peaasjalikult põllusaadustest, oli wiljasaak ainukeste konjunktuuri mõjutajaks. Wiljasaak on ka praegugi weel mõõduandwa tähtsusega majanduslik tegur, peale puhttööstuslike maade, nagu näiteks Inglismaa.

Warade tootmise reguleerimine on uue ajal osutunud eriti raskeks probleemiks. Warade tarwitamine ei muutu mitte ainult rahwaarwu kaswamisega, waid ta muutub ka rahwaste mõi rahwaharude ostujõu kõikumistega. Sellise muutuse toob endaga kaasa ka rahwaste eluharjumuste muutused. Tööstusmaad, kes töötawad ekspordiks, on ärarippuvad välismaade konjunktuuri kõikumistest. Tootmine muutub järjest uute masinate leiutamise, uute töömeetodite tagajärjel, transpordi odawnemise tõttu ning uute toorainete awastamiste mõjutusel. Siin mõjub kaasa äritegewus, spekulatsioon, mis kaubamahutuse on enese kätte haaranud, arwestades mitte ainult olemisuga, waid ka tulewisuga. teostades seda kaubamahutust mitte ainult siise- waid ka välismaal.

Kui waadelda moodsjate majanduskriiside ajalugu, siis näeme, et umbes saja aasta keskes kultuuriliselt arenenud maade majanduselu mõõdub mitte ühetasaselt, waid waheldudes tõusu ja langusega. Majanduslik tõus areneb hoogalt, kõikidel äheh hästi, äriettevõtted õitse-

wad, tööstuses ja kaubanduses walitseb elemus ja edu. Ning järsku tekib majanduselus seisak, üldine loidus, ettevõtlikkuse raugemine, n. n. „majanduslik kriis“. Kuigi wanasti, nagu öeldud, majanduslikud kriisid olid samuti tuntud, ei omanud nad siiski mingisugust korrapärasust, neil olid teised põhjused, nende waheldumine ei olnud üldine ega korrapärane, ta ei olnud ka lühiajaline. On arwestatud kümneaastaste wahelagadega, millede keskes tõus ja langus toimuwad. Kuid kindlaid arwe ning korrapärasusi pole võimalik ülesmärkida, kuid reale headele aastatele järgnewad alati halwad aastad, ning ümberpöördult. Sga aastakümnel toimub alati mingisugune pööre. See on omane fuurkapitalistlikule maailmakorrale. Keskaegsed majanduswormid omasid pikaajalise stabiilsuse; kapitalistlik maailmakord seewastu on alalises liikumuses.

Majanduslik tõus iseloomustab ennaft kaswawa kapitalituluga. Tõusu ajajärgus fuurenewad kapitalide investeeringid, fuureneb warade tarwitamine, kaswab warade produktioon, tõusewad warade hinnad, tõuseb ka laenuprotsent. Kuid need nähted ei ilmne korraga ega kohe. Nende aeglane areng ja nende kogumine moodustab üldise tõusu ja üleminekuaja. On aga üfifikud nähted omaette wäljaarenenud, algab juba kriis kapitalipuuduse kujul. Kõikide asjalike tootmisjõudude ära kasutamine, samuti tööliste soodsamad palgaolud woiwad põhjustada majandusliku heaolu, mis wäljendub kõrgemates sündimiste arwudes. Majanduslik tõus wõib kesta palju aastaid. Selle otsustawaks iseloomuks on fuurenew kapitalide investeeringine ja fuurenew warade tarwitamine. Majandusliku tõusu ajajärg lõpeb üleproduktiooniga, ning jelle lõpptulemusena wõib kaajas käia kriis, kui majanduslik tõus oli põhjustatud ebaterwe krediidi laienemisega ja ülespekulatsiooniga. Üleproduktioon wõib ka leida ajet, ilma et temaga kaajas sammuks kriis.

Üleproduktiooniga rahwamajanduslikus mõttes on tegemist, kui tootmine ja tootmiswahendid ületawad tarwitawuse. Etimeisel juhusel tekivad ebasoowitawad ja ebanormaalised kaupade tagawarad. Teisel juhusel ei teki neid tagawaraid, kuid üks osa olemasolewatest isiklikest ja asjalikest tootmiswahenditest wõib jääda kasutamata. Mõlemad juhused woiwad sammuda üksteise kõrwal. Tarwituse tagajiminef surub hindasid alla, wähendades harilikku tulu wõi tekitades isegi kahjusid.

Rahwamajanduslik üleproduktioon jaguneb wäliste tunde märkide järele mitmesugustesse nähetesse. Tootmine lõpetatakse. Tootmist piiratakse. Tekiwad wõi kogunewad tagawarad. Tekkinud tagawaraid müüakse wälismaale hindadega, mis on madalamad sisemaa hindadest. Siis on tegemist n. n. „dumpinguga“, üleproduktiooni ekspordiga. Tootmiswahendeid parandatakse ja fuurendatakse tootmisikulude alandamise eesmärgiga.

Õeldaw oleks, et tootmine toimuks ilma tuludeta. Sel juhusel peaks tootmiswahendid ja -jõud täiel määral töötama, kusjuures tootmise ja tarwitamise tasakaal peaks alashoiduma. Selleks oleks waja, et toodangu hinnad wastaksid tarwitawusele ja ettevõttes loobuksid tuludest, leppides teatud juhustel isegi kahjuga.

Mis puutub üleproduktiooni põhjustesse, siis on võimalik, et puuduvad tarvidused olemasolevate varade järele, need varad võivad olla mittetarvitatavad. Varad võivad omada tarvitatavuse, kuid see võib puududa majandusliku tulukuse mõttes. Näiteks on igal ajal raudteeroopad tarvitatavad uute raudteede ehitamise juures, kuid võib majanduslikult tulusam olla tarvitada teisi liiklemisabinõusid, mis väiksemaid kapitalikulusid nõuavad. Üleproduktioon võib põhjendatud olla sellega, et nõudmine ei ole küllalt mõjuv liig kõrgete hindade tõttu, või sellega, et teatud ostjaskihide sissetulek on liig madal. Tähtsamaks üleproduktiooni põhjuseks loetakse tootmismahendite üleinvesteeringist. Selline üleproduktioon puudutab igapäevaseid tarbeid ning tekib sellega, et tootmismahendid on paisunud liiga suurteks, ületades olemasoleva kapitali võimed.

Kriisiks nimetatakse ajajärku, mil järjed ja äkiliselt ilmuvad nähted õigustavad haiglaste majandusliku seisukorra ümbermoodustamist. Haiglane seisukord on krediidi ülepingsustega seotud ülespekulatsioon, kuna krediidi lõkkuvarisemine ja jägedateks muutunud maksuraskused ehk pankrotid moodustavad järjult ilmnevad nähted. Krediitide täieline puudumine ei kesta tavaliselt pikemat aega, kuna pankrottide laine niipea ei raage.

Krediidikriisiks nimetatakse seisukorda, mil eriti krediitolid on laostatud. Sellised nähted krediidi- ja maksuasjanduses moodustavad hirmuolukorra (paanika), nad on alati ühenduses iga kriisiga; nad ei tule kunagi selgest taevast, vaid neid põhjustavad krediidiülepingsused ja ülespekulatsioon, mida toimivad teatud majandusringkonnad.

Spekulatsioonikriiside piirkonda kuulub nimelt hindade moodustamine. Siin tuleb eraldada kaht üksteisest rippumatut liiki. Esimesse kuulub väärtpaberite börsi kriis, mis tekib väärtpaberite turul, kuna kaubanduse kriis, ühenduses ülespekulatsiooniga, tekib varade kaubanduse alal.

Asutamise kriisidega on siis tegemist, kui ülespekulatsioon tegutses jelliste uute ettevõtete asutamise alal, mis on rajatud wale kalkulatsioonidele ja eeldustele või mis on walesti finantseeritud.

Kapitalikriis ilmneb nähtes, kui ülespekulatsioon tegutses wale kapitaliinvesteeringistel ja walesti algatud ettevõtetel, millede lõplikuks läbiwiimiseks rahwamajanduses leiduwast kapitalist ei jattu.

Kõik nimetatud kriisid on võimatud ilma krediidikriisita, wiimane omakorda on alati ühenduses wähemalt ühega mainitud kriisidest.

Üleproduktiooniga lõpeb harilikult majanduslikult soodus ajajärk. Mitmeaastane ületoodang moodustab majandusliku seisaku või õigemini öeldud: takistuse. Takistus algab edenemisele wastupidiste nähetega. Wäheneb kapitaliinvesteeringine, alaneb tarwitus, samuti alaneb kapitalitulu ja kapitaliprotsent. Sellega ühenduses on tootmise wähenemine ja hindade langus. See on esimene allamineku järk. Teine järk muudab mõnede nähete liiklemisjuuma. Manemises on märgata seisakut, võib järgneda isegi wäike tõus. Otskoheste tarwituswarade tootmine ja tarwitus elustub wähefel mõõdul, ka kapitaliinvesteeringine hakkab liikuma.

Ülemineku järg tõusuks algab. Kuid see esimene tõus ilmneb veel üksiknähetes, mida ickagi veel tuleb pidada takistuseks. Paskumine ületab järjekindlalt nõudmise, üks osa isiklike ja asjalike majanduslike tootmisjõude jääb kasutamata. Investeerimist osiiv kapital kuhjub, tõusu ajemel walitseb majanduslik surutis. Ka niisugune takistuse seisuford kestab tavaliselt mõned aastad. Seda seisuforda iseloomustab kapitaliinvesteerimise madal baasis, tarwituse mähesus, töõjõudude ja tootmismahendite osaline kasutamatus.

Wabas kapitaliistlikus turumajanduses on majanduse tõusu saatu- jeks alati osutunud üleproduktfioon. Selle kõrwal võib majandusliku tõuju lõpul tekkida järsk ja tormiline lagunemine — kriis. Üleprodukt- fioon ja kriis juurduwad mõlemad majanduslikus tõusis, ise olles üks- teiseft rippumatud. Kriis võib tekinud olla juba enne üleproduktfiooni ilmnemist, kriisi tundemärgid mõiwad aga ka tekkida üleproduktfiooni kestes.

Ülespekulatsioon ei ole võimalik ilma seadeldisteta, mis võimalda- wad spekulantidele tegutseda ilma omakapitalita, eriti ilma spekulandi käsutuses olemate kapitalisummadeta. Selliseid tegutsemise võimalusi annawad n. n. „termiintehingud“, mida laialt wälismaades praktiktee- ritakse.

Kuna spekulandid soodsaid wäärtpaberite kursse äraootawad, ilm- neb rippumus börsipaberite ja üldise rahaturu wahel. Sellest järgneb omakorda rippumus wäärtpaberi-börsi ja krediitkriisi wahel.

Spekuleerimise võimaluseks ilma kapitaliemanduseta osutub t u r u j u u r u s. Kui iga spekulant oma läbikäitumeks tarwitaks omakapitali täiel määral, ei oleks suure spekulatsioonituru tekkimine võimalik. Teat- tud turu suurus on tarwilik, kuna spekulatsiooni eelduseks osutub suure- mate wäärtpaberite ostmise ja müümise võimalusi. Selles peitub börsi- wäärtuste tähtsus, kui börsile mitteasjaomaste hulk tunduwalt suureneb ülespekulatsiooni ajal; kui kelnerid, masinapreilid ja koolijüütsid börsil spekuleeriwad, nagu see oli üldiseks nähteks Ameerika Ühendriiges enne suurt börsikrahhi. See osutub tähtsaks teguriks ülespekulatsiooni kaswu juures. Mainitud asjatundmatute spekuleerimine mõjutab börsi jelles mõttes, et wäärtpaberite kursid aetakse mittemillegagi põhjustatud mee- letule kõrgusele.

Lakkamata ülespekulatsiooni edasikestmine ei ole võimalik ning algab wäärtpaberite kurside allaminek. Seda mõjutawad mitmesugused põh- jused. Rahawõimud algawad pidurdamist. Rahaturg kõweneb, muu- tes krediidi kallimaks säraajelt, et kursid selle all kannatawad.

Lõppeks osutub filmanähtawaks ka ebamäärane mahetord wäärt- paberite kursi ja nende paberite tõelise tasumuse wahel. Siis algab kurs- fide langemine. Seega on spekulatsiooni põhitoed, nimelt turu suurus ja rahakapitali kerge saawutamine, kõigutatud. Selles ajajärgus kat- sub salkfond meeleehtlike spekulante wastu töötada kursside langemisele. Kuid rahawõimud on wastupanust loobunud, päästes seda, mis veel päästa annab. Särjude tõmbustega taganewad kursid, wäiksed, kuid arwurikkad maksuraskused tekitawad siin ja seal eelkrahhiid. Miiid on veel waja mõni suurem turu kõigutus, kas suurem pangakrahhi või mi-

dagi sellesarnast ja üldine kofkuvarijemine on käes. See kofkuvarijemine ilmneb krediitkriisid.

Raubanduskriiside juures näeme samuti peategurina ülespekulatsioonid. Spekulantide püüded ei ole mitte ainult juhitud kõrgemate hindade saavutamisele, vaid nad katsuvad oma kätte saada ka võimalikult rohkesti teatud kaupad. Selles kaupade muretsenemises toimib spekulatsioon tihsti võimatumaid liialdusi. Warade hulk saavutab otjustama tähenduse oma vahetorras hindade, tootmise ja tarvitusega. Hindade tõus kaubaturul kasvatab ise endale hauakaevaja. Ta meelitab kaupad kaugelt turgudest oma juure, soodustab tootmist; lühidalt, kogub tagavarad, millede hindadid kõrgel hoida osutub pikapeale täiesti võimatuks.

Hindade tõusu ja alalhoidmise vahendiks osutub krediit, eriti makslikrediitid kujukul. Muges hoiab spekulatsioon waradid turult tagasi, et saavutada kõrgemaid hindid. Warsti peab ta sedasama tegema, et pidurdada hindade langemist. Krediitdipingutus on jõudnud haripunktile, kui kõrgid hindadid ähwardavad tagavarad, milliseid pole võimalik realiseerida käesolevate hindadega. Muid osutub krediit tegelikult turu seisukorra kandjaks. Krediitdipingutusel on samasugesed tundemärgid kui väärtpaberite turul. Raupade pidamine läheb järjelt kulukamaks iga suguste protsentide, hoidmise ja teiste kulude näol.

Raubanduskriis võib lekkida mitmejugustel põhjustel. On juhuseid, mis tekitavad kriisi ootamata ja ürgjõuga. Siia kuulub ootamatu kaupade ülejuhtamine, näiteks sõja lõpetamisel, sisse- ja väljaveo-keeldude tühistamisel või haruldastel heal lõikuseaastal. Kui sellised juhused kofkulangewad juba ülespekulatsioonid all kannatava turuseisukorraga, siis on kriisi tekkimine möödapääsematu. Negamööda valmistub kriis, kui ta tekib hindade tõusu ja kasvavatest tagavaradest, mille lõppmaatuses osutub kofkuvarijem krediit. Hindade langemine võtab järjelt hoogu, kuigi samuti, nagu väärtpaberite kurfi languse juures, tehakse meeletu katsid seisukorra päästmiseks. Raubanduskriis, hindade langus ning massilised kaubamajade pankrotid langewad krediitkriisiga ühte.

Elukutsed.

Elukutses nimetatakse neid erinevaid majanduskulke toiminguid, milledega tegelewad üksikud isikud. Sellele tegewusele tugeneb erinevate inimeste elu seisukord: majanduskulst tegewusest olenewad vahendid eluülespidamiseks. Kuid iga tegewust ei või nimetada elukutses. Wiimane moodustab kestwa tegewuse, kui teda eluülespidamise hankimiseks toimitakse ning kui see sisetulekut annab. Elukutsete liigitusest jääb eiootsa puutumata töötaja seltskondlik seis. Wiimane ilmneb elukutses sejärel, kuidas jagunewad iseseiswad isikud, omanikud, rentnikud, juhatajad, teaduskul-, tehnilise ja majanduskul eriharidusega teenijad, muud abijõud ja lõppeks — töölised.

Sotsiaalsetes klassides nimetatakse sellised suuremad töötajate rühmitused, kes elawad ühesugustes elutingimustes ja oludes,

kelle elukutsed ja töötoimingud ning varanduslik seis ja selle suurus sarnlewad. Siinjuures on ka mõõduandwad ühesugused huwid, milledele tugeneb ühtekuuluvus, mida ka taotletakse. Täiesti kindel ja selge piirjoon klasside wahel puudub teaduslikus keeles.

On rühmitusi, mida nimetatakse kastideks ning seisusteks, nimelt siis, kui tegemist on rühmitustega, kes omawad teatud õigused ja privileegiaid.

Elukutsel on suur mõju isikule. Igapäewase waimlise ja füüsilise tegewuse suund, ümbruskond, wälised oluforrad, mõjutawad inimesi. Need mõjutused wajutawad oma pitsati inimeste maailmawaatele, mis wõiwad wastawalt muutuda. Nii näiteks põlluharija, kes looduses elab, olenedes looduse jõududest, töötades piiratud ümbruskonnas, kujuneb paratamata teistsuguseks kui wabrikant, kes looduse jõud rakendab oma teenistusse, walitseb maailmas leiduwaid aineid, saawutades neid kaugekest maadest ning walmistades töösaadusi tundmata maadele ja tarwitajale. Saewa juht, kes aastaid sõidab tormisel merel, on loomulikult teistslaadi inimene kui wainne teadlane, kes oma kirjutuslaua taga teaduslikke probleeme lahendab. Nii mõjub elukutsete erinevus lahutawalt ja nende ühesugusus ühendawalt. Teatud elukutsesse kuuluwad isikud omawad selle elukutse piirides ühesugused huwid. Ühesugused hädaohud, lootused ja mured wiiwad neid kokku, ühesugused eluharjumused ühendawad neid ja jelletõttu elukutseselt ilised soowiwad end koondada, omawahel läbi käia, kuna nad omawahel kõige paremini sobiwad ja oma huwidest kõige paremini aru saawad. Selline kokkuliitumine leiab ka foodustamist asjaolus, et ühesugune elukutse inimesi ka ruumiliselt lähendab, olgu see wabrikus wõi teaduslikul alal.

Megamööda kujuneb wälja n. n. kutseteadmus. Elukutse iseäraldused, armastus ja lugupidamine selle wastu, wabest ka teiste elukutsete allahindamine, hakkawad lõpuks mõjuma. Siin on mõõduandwad teatud elukutsesse kuuluwate isikute omad arwamised ja ka teiste isikute suhtumine mainitud kutsesse, samuti selle hindamine ideelises kui ka materjaalses suhtes. Tekib traditsioon, maailmawaadete, kalduwuste ja arusaamiste ülekandmine teisele põlwele eesmärgi ja kaswatusse kaudu. Ühinemist foodustab see, kui osutub tarwilikuks ühine esindus wastutõttamiseks teistele rühmitustele, kui tekivad wastolud, sisemised wõitlused, millede wältimiseks on waja jõudude koondamist.

Selliste erinewate sotsiaalsete rühmituste maailmawaated, nagu on wäljakujunenud ametnike, kaupmeeste ja käsitöösturite seisustes, ilmnewad k u t s e e t i k a s, mille taotlemise järele walwawad aukohud, kes kontrolliwad, kas teatud elukutsesse kuuluwate liikmete ülalpidamine wastab kutse auksusele. Nii on näiteks kaupmeeskonnas makswad kirjutamata seadused, millede täitmist nõuab ausa kaupmehe teguwis. Üks osa neist kirjutamata seadustest, konwentsioonireeglitest, on pärast muudetud õiguslisteks seadusteks, seadusega märgitakse ka uued erimäärused, milledega fikseeritakse üksikute elukutsete kohustused. Ka kui aja jooksul liitumise wormidega on muutnud ka määruste sifu, kui näiteks tänapäew käsitöösturi õigus on teine kui tsunsti ajal, siis on ometi säilinud

tähttöösturijse puutuvad eridõigused, samuti õigused, mis maksma pandud kaupmeeste ja ametnike suhtes. Kui edasi ka elukutsete erinevus ei oma tähtsust sotsiaalses mõttes, kuna nad ei oma poliitilisi eesõigusi, on ometi jälginud elukutseteline rühmitus ja selle tunnustamine õiguslikelt ja kõlblikelt. See mõjub edasi psühholoogiliselt. Paistab isegi silma, mida rohkem õigusline kord katseb ühtlustada üksikuid elukutseid, seda mõjuwamaks muutub seltskondlik eksklusiivsus teatud elukutsete juures.

Tähtsaks teguriks elukutsete ja rühmituste moodustamisel osutub waranduslik jaotus. Mida enam töötatakse aineliste kasude pärast, mida enam warandus moodustab aluspõhja uute warade soetamiseks, seda tähtsamaks osutub warandus sotsiaalsete klasside tekkimiseks, eriti siis, kui riik ei avalda mõju üksikutele elukutsetele ja jätab majanduslikule arengule wabaduse oma tahtmise järele areneda. Waranduslikud olukorrad saawutawad weelgi suurema tähtsuse seetõttu, et nad traditiooniliselt tugewamini mõjuwad, nende ülekandmine põlweist põlwe kindlamini toimub kui wõimed ja kalduwused teatud elukutsete suhtes. Ka selles mõttes mõjub waranduse jaotus kaasa uute rühmituste tekkimisele, kuna waranduse kasutamiseks jeda vähem elukutsetelise tööd on waja, mida rohkem annab võimalusi krediit, waranduse majanduslikku kasutatawust teiste hoolets jätta, võimaldades waranduste omanikele kas aktiivate või muude wäärtpaberite waldamisega saawutada kindla sissetuleku. Sellega on võimaldatud erinewatele ringfondile tulude hankimine teiste isikute produktiivsest tööst, ilma et nad ise wälispidiselt nähtawale ilmuks.

Sotsiaalsele rühmitusele waranduslikus suhtes on otustawa tähtsusega huwide wastolu rikaste ja waeste wahel ja huwide ühtlus sisetool neid rühmitusi. Majanduspoliitikas ilmnewad need wastolud, kui on otustamisel abinõud warade tootmiseks või warade hindade alandamiseks. Siis põrkawad huwid tihti wastamisi. Maksupoliitikas ilmnewad wastolud, kui otustamisele tulewad raskuste ärajagamised warandusele ühelt pool ja laiadele rahwamassidele teiselt pool. Siin tulewad wahed praktiliselt ilmsiks. Ka siin põhjustawad ühesugused huwid eriorganisatsioonide ja liite.

Waranduslikud ja sissetulekute wahed mõjuwad samuti nagu elukutsetelised wahed rahwa eluharjumustele ja eluüldalpidamisele. Tuleb märkida, et just igapäewase elu piirasjad ühendawad inimesi, samuti nagu ühesugused sissetulekud ja waranduslikud võimalusedki. Seetõttu arenewad ka ühesugused soowid ja kalduwused.

Need mõjud tugewnewad selle järele, mida kõrgemaks tõuseb kultuuriline tasapind, mida rohkem piüüded on sihitud mitte ainult materjaalse tulu, waid ka materjaalse naudingu järele. Riisugune materialiseerimine ei põhjusta mitte ainult klassiwahesid, waid ka klassiwastolusid, püüwat rahulolematust, kuna kasude järele ahnitsemisest pole piiri, leidub ikka inimesi, kes omawad ikka weel rohkem warandusi. Tulemuseks on klassiwaen, weel enam, kui ühelt pool ilmneb klassiüpsakus ja kui warandusi omawatel kihtidel puudub sotsiaalne tahtitunne. Need wastolud ilmnewad juba poliitiliselt rahulikkudel aegadel, ent eriti terawa kuju

nad omavad poliitiliste mõtluste aegadel, kui ühelspool ilmnewad püüded waranduste wõrandamiseks, teiselspool aga kõik tehakse nende säilitamiseks endistele omanikele.

Räesolewal ajal on eriti terawaks muutunud wastuseis ja waen eraomanduse ja waba tootmise wastu. Siin ei ole mitte ainult tegemist wale arusaamisega majanduslikest tingimustest ja wahetordadest, waid seda waenu on õhutada aidanud ka hoolimatus ja halastamatus, mida taotlewad üksikud raha- ja rikkuse ahnitsejad. Kui warade tootjad omalasu püüdes abinõusid tarwitawad igapäewaste tarbete hindade tõstmiseks, ärakasutades endile toodsaid, kuid rahwale kahjulikke võimalusi, siis ei ole imeks panna, kui wastolud terawnewad igas suhtes. Masendawalt mõjuwad rahwale ka üksikute ärimeeste „wõtted“, millel pole midagi ühist ausa ärimehe põhimõtetega. Siin on otsustawa tähtsusega sotsiaal-eetiline seisukoht ja majandusringfondade enesedistsipliin.

---

*Mõningatel põhjustel on käesolev raamat
trükki läinud enne kui võimalikuks osutus kõiki
vigu kõrvaldada.*

*Sellele vaatamata loodan, et teos oma ees-
märgi täidab ja annab vastust küsimustele,
mis paljuid huvitavad, eriti praegusel ajal.*

Koostaja.

Sisu:

Ülewaade kaubanduse ajaloost	Hf. 3
Uue aja kaubandus Hf. 8.	
Kaubandusgeograafia	" 10
Arieku eeltingimused	" 12
Tarwitused Hf. 12. Varad Hf. 12. Varandus Hf. 13. Riikus ja waejus Hf. 13.	
Majanduslik tegevus	" 14
Eramajandus Hf. 15. Rahwamajandus Hf. 15.	
Töö	" 16
Ettevõtted	" 19
Naturaalmajandus Hf. 19. Rahnamajandus Hf. 19. Krediitma- jandus Hf. 20. Riik Hf. 21. Siiklikud ettevõtted Hf. 22. Täis- ühingud Hf. 22. Piiratud ühingud Hf. 23. Aktiiaseltsid Hf. 23. Osajühised Hf. 23. Ühistegelised ühingud Hf. 23.	
Tootmine	" 24
Spekulatsioon Hf. 24.	
Raha	" 25
Kapital	" 26
Kapitali kogumine Hf. 28.	
Varade liikumine	" 29
Varade hind	" 31
Rahkumine. Nõudmine. Turg. Turuhind Hf. 32. Haruldushin- nad Hf. 34.	
Varade tarvitamine	" 34
Lukkus Hf. 35. Kõrtehoold Hf. 36.	
Sissetulek	" 36
Tööjäsissetulek Hf. 37.	
Maarent	" 38
Töötasu	" 39
Reaal- ja nominaalpalk Hf. 40. Preemiad Hf. 40. Töölised töös- tuseorganisatsioonid Hf. 41.	
Rasu ja laotus	" 42
Krediit	" 44
Krediitmajandus Hf. 45. Intress Hf. 46. Siiklik- ja realkrediit Hf. 47. Tarvitus- ja tootiskrediit Hf. 47.	
Pangad	" 47
Aktiiv- ja passiwotehingud Hf. 48. Indifferentid tehingud Hf. 48. Liikviidjus Hf. 48. Emisjon pangad Hf. 49. Ziiropangad Hf. 51. Diskonttehingud Hf. 52. Safed Hf. 53. Konto-korrent tehin- gud Hf. 53.	
Esheft	" 55
Weksel	" 61
Ziitro Hf. 61.	
Rahaprotsent	" 62

	Raonooniline õigus lhf. 63. Kindlustuspreemia lhf. 64.	
Raubandus	.....	65
	Eiise- ja väljatveokaubandus lhf. 67. Aktiiv- ja passiivkaubandus lhf. 67.	
Raubandusbilanss	.....	68
	Mafjubilanfs lhf 69.	
Kartellid	.....	70
	Monopol lhf. 71. Lööandjate liidud lhf. 71. Müügiühingud lhf. 72. Tootmiskartellid lhf. 73. Piirkonna kartellid lhf. 73. Sünditaadid lhf. 73. Luludejaotuse kartellid lhf 74.	
Kriisid	.....	74
	Uleproduktfioon lhf. 75. Dumping lhf. 75. Krediidifriis lhf. 76. Paanika lhf. 76. Spekulatsiooni kriis lhf. 76. Börssi- ja kaub. kriis lhf. 76. Mutamisfriis lhf. 76. Kapitalifriis lhf. 76. Ter- miintehingud lhf. 77.	
Elufufjed	.....	78
	Sotfiaalset klafsid lhf. 78. Raftid ja feifufjed lhf. 79. Kutsetead- wus lhf. 97. Traditfioon lhf. 79. Kutse eetika lhf. 79. Autof- tud lhf. 79. Konwentionaalreeglid lhf. 79. Klafsiwahed- ja waf- olud lhf. 80.	

Hind 1 kroon